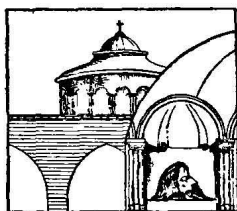

ՍԻՈՆ
Կրօնական Գրական
Բանասիրական

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏ. ԵՐՈՒՍԱԿԷՐԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Նոր
Երջան 1960

17.
Տարի

«سِيُون» مجلة أرمنية شهرية، دينية، أدبية، ثقافية، للغة والبيان

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
Printed in JERUSALEM

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Գրքի
Ս. ԶԱՏԿԻ ՊԱՏԳԱՄ	81
ԽՄԲԳԴԿԱՆ	
— Հայ եկեղեցականը եւ քաղաքականութիւն	83
— Եկեղեցականներու պատաստութեան հարցը	85
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
— Շնորհք	ՆԵՐՍԷՆ ՎՐԻ. ԲԱՊՈՒՃԵԱՆ 87
— Կեանքի իրական պարծանքը	ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՖԵԱՆ 91
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ	
— Ըսէ՛ ի՞նչ, Ակա՛ս ...	ՇԱԽԼ. ՊՕՏԼԻՒ 95
— Իճեմափոփում	” ” 96
— Ժպտէ կեանքին	ԳԼՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ 96
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
— Նորեկացին եւ հեռագայ հայ գրականութիւնը	Մ. ՄԿՐԵԱՆ 97
— Սեփանոս Վրդ. Լեհացոյ տապանագիրը	Ն. ՆՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ 103
ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ	
— Վարդան Վարդապետի «Հաւատարմագիր»	” ” 104
ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ	
— «A Catalogue of Armenian Manuscripts»	ՆՈՐԱՅՐ ՆՊՍ. 107
— «Լիակատար Քերականութիւն Հայոց Լեզուի Համեմատութեամբ 562 Լեզուներին»	ԱՆՈՒՇԱԿԱՆ ՎՐԻ. ԶՂԶԱՆԵԱՆ 108
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆԲԵՐ	
— Նորեկայ վանք	Ն. ՆՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ 113
— Ապարանքից Ս. Խաչ վանք	” ” 114
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
— Նամակներ	115
— Հեռագիր	115
— Եկեղեցականք - Բեմականք	116
— Պատեօնականք	118
— Զատնական ուխտաւորութիւն	119
Նուիրատուութիւն մը Քրիստոսի Ս. Գեորգեանին	120

تصدرها - بطريحية الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول - صاحب النياحة الاسقف هايكازون ابراهيميان
 ابريل - مايو ١٩٦٠ طبع في مطبعة دير الارمن - القدس العدد ٤ - ٥

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

Լ.Դ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1960

◀ Ապրիլ - Մայիս ▶

Թիւ 4-5

Ս. ԶԱՏԿԻ ՊԱՏԳԱՄ

«Փառք յարութեան քո, Տէր»

Հաւատացեալ ժողովուրդ Հայոց որ ի Հայաստան և ի Սփիւռս աշխարհի : Սիրնի բարձունքին վրայ հանգչած Սրբոց Յակոբեանց դարաւոր Ուխտա-վայրէն, Քրիստոսի չարչարանաց և հրաշափառ Յարութեան լուռ վկայ՝ Սրբա-տեղեաց հին քարերէն և հրաշագործ այրերէն կը միացնենք մեր ձայնը, Քրիս-տոնեայ աշխարհէն բարձրացող հրճուանքի և ուրախութեան ձայնին՝ ու կը գո-չենք «Փառք հրաշափառ յարութեան քո, Տէր» :

Կեցած ենք նորէն, Միաբանութիւն և ուխտաւոր ժողովուրդ, Ս. Յակոբ-եանց Տաճարի հնադարեան կամարներուն տակ, երբ տակաւին մեր ականջնե-րուն մէջ կ'արձագանգեն տխուր և ապա յաղթական շարականները, զորս թա-փօրներով պտտցուցինք Խաչի ճամբով մինչև Գողգոթա և Գողգոթայէն մինչև այն քարը՝ որ բացաւ մարդերու յոյսին առջև յարութեան արշալոյսը :

Մեզմէ ոմանց յոյգերը չեն հանդարտած տակաւին, ի յուշ պահերուն զորս ապրեցանք Խաչի ոտքին ծնրադիր «Խաչի քո Քրիստոս երկիր պազանեմք»ը կրկնելով, և չեն չորցած թերևս ոմանց արցունքները, որովհետև մեզմէ ամէն ոք Քրիստոսի հետ խաչելութիւն մը յիշեց երբ ըսաւ « և զսուրբ զշարշարանան քո բարեբանեմք » :

Որքա՞ն քաղցր է յիշատակը տառապանքին ու ցաւին, երբ կ'ապրուի Խաչի խորհուրդին մէջ և կը նայի Յարութեան հաւատքի լոյսին :

Այս է իմաստը քրիստոնեայի կեանքին. Խաչի ճամբուն վրայ հաւատալ յարութեան և յարութեան ուրախութեան ընդմէջէն վերլիշել Խաչի ճամբան :

Մենք այս առաւօտ չենք կրնար չլիշել տառապանքի և անձկութեան օրերը՝ զորս ապրեցաւ մեր Աթոռը և մեր Աթոռին հետ Հայաստանեայց Եկե-ղեցին : Մենք չենք կրնար պահել այսօր որ այդ օրերուն զացինք Քրիստոսի Գերեզմանին, սրտագեղ մըմնջելու .

«Ի՞նչ յարուցեալ զժապիտ ի վերայ Սիրնի,

ժամանակ զթալոյ նորա հասեալ է ժամ» :

Իսկ այսօր, նոյն Սիրնի բարձունքէն կ'ոգեկոչենք՝ աւելցնելով,

«Փառք յարութեան քո, Տէր» ,

որովհետև զթացիր «ի վերայ Սիոնի» և անոր ուխտեալ որդիներուն, և յարու-
թիւն տուիր արդարութեան, ճշմարտութեան և սիրոյ ողիւն:

Փառք կու տանք յարուցեալ Փրկչին որ այս տարի ևս շնորհաց մեր սի-
րեցեալ երկրին, առատութեան և խաղաղութեան իր պարգևը:

Փառք՝ որ ներշնչեց մեր սիրելի կառավարութեան՝ արդարութեան և
հանրօգուտ ձեռնարկութեան ողին:

Փառք՝ որ անցողց փայլը թագաւորական Գահին և անոր արդարակորով
և արի Գահակալ Հիւսէյն Ա. Թագաւորին:

Որովհետև անոնց հովանիին և հոգածու բարեխնամութեան կը պարտինք,
Միաբանութիւն և Ժողովուրդ, մեր ուրախ և ապահով կեանքը, իսկ Ս. Աթոռը՝
պաշտպանութիւնը իր ներքին օրէնքներուն, աւանդութիւններուն, կանոնաւո-
րութեան և հանդարտութեան, ընդդէմ օտարամուտ խառնակիչներուն և խռ-
վարաներուն:

Որովհետև Հայոց զոհողութիւններով շահուած դարաւոր իրաւունքները,
Միաբանութեան տքնութեամբ պաշտպանուած առանձնաշնորհումները և մեծ
Պատրիարքներու օրով շէնցած մշակութային և կրօնական կեանքը՝ միակ երաշ-
խաւորներն են Հայց. Եկեղեցւոյ անստատնութեան և անպարտելիութեան:

Փոթորիկներ շատ եկած և փշրուած են այս պարիսպներուն տակ, փա-
ռասիրութիւններ ասուպի նման անցած են մեր երկինքէն և հողինքէն, բայց
պահպանուած ու պաշտպանուած է մեր Ս. Աթոռը, որովհետև միշտ եղած են
հարազատ սիրտերէ բլխող աղօթքներ. — «Դու յարուցեալ զթացիս ի վերայ
Սիոնի»:

Հաւատացեալ Ուխտաւորներ,

Դուք որ եկաք հեռուներէն և ակոնատես վկաները եղաք փառաշուք
տօնակատարութեանց, Վանքի մէջ տակաւ խաղաղութեան, գիտակցութեան և
պարտաճանաչութեան ձգտող կեանքին, որ լաւագոյն գրաւականն է վաղուան,
վերադարձէք ձեր տունները և տարէք հայկական Սիոնէն հողեկան արիւթեան
աննուաղ կայծը՝ զոր դարեր շարունակ ձեր հաւատաւոր նախնիքները առեր
են այս սրբազան վայրէն ու պահեր իրենց ընտանեկան խորաններուն վրայ
յորդուց որդի: Ինչ որ մեր պատմութիւնը ըրած է այնքան սրտառուչ բայց
նոյնքան աննահանջ իր դարաւոր դժոխքին մէջն իսկ, ատիկա բխումն իսկ է իր
սրբավայրերուն: Հայրենիքէն հեռու, բայց սրբութեամբ գերագոյն կեդրոնի մը
մէջ՝ Ս. Յակոբը կը մնայ նոյն Լուսաւորչի կանթեղ մը Հայուն հողեկան աշ-
խարհին վերև մշտավառ ու պայծառ:

Դարձէք և ձեզի սպասող սիրելիներուն տուէք Սիոնի յոյսն ու Տիրոջ
օրհնութիւնը, և բարեբանեցէք Աստուածը մեր հայրերուն, որ իր ցրուած
փոքրիկ հօտը դեռ կը պահէ ու կը պահպանէ այս օտարութիւններուն մէջ՝
օրհնուած ու գեղեցիկ օրերու համար, որուն խոր հաւատքով է որ կ'ապրինք
մենք բոլորս:

Տէրը ի բարին կատարէ բոլորիս ուխտը և տայ մեզի բազմաթիւ տարի-
ներ ևս երթալ և բոլորուիլ իր Ս. Գերեզմանին շուրջ, ուրախ սրտով և զօհու-
նակ հոգիով երգելու համար՝ «Փառք յարութեան քո, Տէր»:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հայ եկեղեցականներու կեանքին մեծագոյն դժբախտութիւններէն՝ մին եղած է քաղաքական գործերու խառնուելու փորձութիւնը: Հակառակ այն իրողութեան որ հոգևոր գործունէութեան դաշտը այնքան ընդարձակ է և պատասխանատու, կարգչի՛ր հոգևորականներ զիտակցարար կամ անզիտակցարար թոյլ կու տան որ քաղաքական ազդակներ և հոսանքներ գան ու խառնուին իրենց հոգևոր գործին:

Այսօր Հայաստանի մէջ ունինք սեփական կառավարութիւն, որ կը վարէ երկրին քաղաքական ճակատագիրը, իսկ արտասահմանի մէջ ալ կը գտնուին քաղաքական մեծամեծ կուսակցութիւններ, որոնք կրնան զբաղիլ քաղաքական գործերով՝ համաձայն իրենց պատկանած երկրին օրէնքներուն: Եկեղեցականը ունի իր ուրոյն և սեփական գործը, հետեւաբար պէտք չէ խառնուի իրեն չվերաբերող քաղաքական գործերու:

Եկեղեցականի մը գործունէութեան հարազատ դաշտն է եկեղեցին: Իր պարտականութիւնն է հոգ տանիլ իրեն վստահուած ժողովուրդին հոգևոր և բարոյական զարգացման: Եկեղեցական մը եթէ խղճի մտօք և արդիւնաւորապէս կատարէ իր այս պարտականութիւնը, արդէն իսկ զուլա հանած կ'ըլլայ այնպիսի մեծ գործ մը՝ որ արժանի կը դարձնէ զինքը երախտագէտ գնահատութեան:

Քաղաքական վարչաձևերը երկրէ երկիր կը տարբերին և յաճախ կը փոխան իրարու հակադիր: Միևնոյն երկրին մէջ իսկ վարչութիւնները կրնան ենթարկուիլ յաճախակի փոփոխութեանց. այդ վերիվայրուիները պէտք չէ ազդեն հայ եկեղեցականներու հոգևոր գործունէութեան, որ բոլորովին տարբեր մակարդակի մը կը պատկանի անտարակոյս:

Եկեղեցին իբրև աստուածային հաստատութիւն ունի յաւիտենական սկզբունքներ և անփոփոխ ուղղութիւն, որմէ պէտք չէ շեղի երբեք: Ունէ եկեղեցական իրաւունք պէտք չէ զգայ պատահական հովերու առաջատու բանալով եկեղեցւոյ նաւը ալեկոծութեան մատնելու: Անհատական նախաձեռնութեամբ «բարեկարգութեան» մանկունակ փորձերը եկեղեցիին մէջ անկարգութիւն և անիշխանութիւն յառաջացնելով՝ զայն քայքայելու միայն կը ծառայեն: Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դարաւոր, նախանձելի և պատկառելի աւանդութիւնները լրջութենէ և խոհականութենէ զուրկ ընթացքներով պէտք չէ խախտիլ, եկեղեցիին տեականութեան և բարգաւաճման սիրոյն իսկ: Այս կը պահանջուի ամէն հայ եկեղեցականէ որ նախանձախնդիր է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ փառքին:

Հայ եկեղեցականը պէտք է յանայ ուղիղ վարելու իր ակօսը և զգուշանայ ալ կամ անհակ խոտորիլէ: Իր ձեռքը հոգևոր մաճին վրայ դնող մշակը

պէտք չունի ոտքին տակ քաղաքական պատուանդաններ ձառարարելու: Հոգիով երկիրնքի մէջ սաւառնիլ, իսկ միտքով ու մարմնով երկրի վրայ սողալ, ձախողութիւն միայն կը բերէ հայ եկեղեցականին: Հայ եկեղեցականը պէտք է իր ոտքերը պահէ կրօնական հաստատուն գետնի վրայ և զգուշանայ քաղաքական լարժուն գառիթափներու կողքին վերելակելու փորձերէ: Քաղաքական դարձուածներու և վերիվայրուիներու թոհուրոհին մէջ չէ որ պիտի դեզերի հայ եկեղեցականը իրեն ասպարէզ մը հայթայթելու համար, այլ արդէն իսկ ազատակող ճշգրիտ կարօտութեանց ընդառաջ երթալով պիտի գտնէ իսկական ծառայութեան լայնարձակ դաշտեր: Մառայելու կոչումը պէտք է որ խթանէ վիրքը դէպի գործ, և ոչ թէ իշխելու և տիրելու սին փառամոլութիւնը:

Փառամոլութեան կիրքը շատ եկեղեցականներու զահալէթ անկումին պատճառ է եղած: Փառամոլութիւնը, որ ինքնին դատապարտելի է, քառիցս դատապարտելի կը դառնայ երբ փառամոլը չի վարանիր անուղիղ և անխոստովանելի միջոցներ ալ կիրարկելու, գոհացնելու համար իր անյազուրդ ցանկութիւնը: Եկեղեցականը այնքան պէտք է խորշի զազանածածուկ գործերէ, որքան կը խորշի խաւարի իշխանէն՝ սատանայէն: Եկեղեցականի մը գործունէութեան դաշտը միշտ պէտք է ըլլայ բաց և լուսաւոր: Բարի գործերը լոյսի մէջ կը կատարուին և պէտք չունին մեկուսի կամ մութ թաքստոցներու: Խաւարի սէրը յատուկ է սատանային, և անոր հետևողները միայն կը փախչին լոյսէն: Աստուծոյ պաշտօնեան լոյսի և բարութեան սպասարկուն է գերազանցօրէն:

Եկեղեցական մը որ արհամարհանքով կը նայի Աստուծոյ և իր ժողովուրդին ծառայութեան, և հետամուտ կ'ըլլայ փափուկ աթոռներու և հանգըստաւէտ կենցաղի, ինքնին կը կորսնցնէ իր հոգևոր մշակի վարձքը: Նախ ծառայութիւն և ապա վարձատրութիւն, և այդ՝ առանց սակարկութեան: Պէտք է թողուլ Աստուծոյ կամքին որ իր ուզած ժամանակ և իր ուզած ձևով վարձատրէ իր նուիրեալ պաշտօնեաները: Աստուած անտես չ'ընէր զանոնք՝ որոնք իրենց կեանքը նուիրած են իր սիրոյ և խաղաղութեան թագաւորութեան ծաւալումին, որ է Եկեղեցւոյ գերագոյն նպատակներէն մին:

Եկեղեցին շինարար հաստատութիւն մըն է և ոչ թէ քանդիչ, և շինարար աշխատանք կատարելու համար անհրաժեշտ է ունենալ խաղաղութիւն: Ուր որ խաղաղութիւն չկայ, հոն մի՛ սպասէք որեւէ արդիւնաւոր աշխատանք: Անոնք որ խաղաղութեան յարգը չեն զիտեր, անոնք որ իրենց գոնուած վայրը կռուադաշտի վերածելու կիրքը ունին, չեն կրնար օգտակար ըլլալ Եկեղեցիին: Եւ ինչ բան աւելի ձեռնտու է խախտելու Եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը, քան քաղաքական շռնոթութեան անխորհուրդ պատեհապաշտութիւնը:

Մեր եկեղեցիներն ու վանքերը խաղաղ և արդիւնաւոր կեանքի վառարաններ դարձնելու զխաւոր պայմանը այն է որ եկեղեցականները չխառնուին քաղաքականութեան: Հայոց վանքերուն իսկական կոչումն է ըլլալ հոգևոր մշակոյթի լուսարուխ վառարաններ, հետեւաբար ինչ բան որ կը խանդարէ այդ բարձր կոչումին իրագործումը՝ պէտք է հեռու պահուի մեր վանքերէն: Արդէն դաժան տարիներ դժբախտաբար քանդած ու աւերած են մեր հարիւրաւոր վանքերը, և մատի վրայ համրուող նմոյշներ միայն կը մնան մեզի. պէտք է

դուրգուերալ տնոնց վրայ, և չընել ոչ մէկ բան որ կրնայ դանոնք տկարացնել, կամ վտանգել անոնց կացութիւնը: Այս հոգածութիւնը պէտք է ցոյց տայ ամէն հայ և մանաւանդ ամէն հոգևորական:

Եկեղեցական և միայն եկեղեցական գործունէութեան պէտք է նուիրուի հայ եկեղեցականը: Այս պէտք է ըլլայ կանոնը ամէն հայ եկեղեցականի, ինչ աստիճանի վրայ ալ գտնուի ան:

Հայ եկեղեցականներու միակ քաղաքականութիւնը պէտք է ըլլայ քաղաքականութեան չխառնուիլ:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ

Ներկայ դարը, շատ մը ուրիշ հարցերու կարգին, ծնունդ տուած է նաև եկեղեցւոյ ծառայութեան համար անհրաժեշտ թիւով պաշտօնեաներու պատրաստութեան հարցին:

Հին դարերուն եկեղեցին ունէր ոչ միայն պէտք եղած չափով հոգևորական պաշտօնեաներ, այլև շատ աւելին. այնպէս որ դժուարութիւն կը զգար ոչ թէ եկեղեցականներու նուազութեան՝ այլ չափազանց առատութեան պատճառով:

Հիմա կացութիւնը բոլորովին փոխուած է, և քրիստոնէական շատ մը եկեղեցիներ, որոնց կարգին և մեր Հայաստանեայց եկեղեցին, կը տառապին հոգևորական պաշտօնեաներու պակասէն: Ամէն տարի, աշխարհի հինգ ցամաքամասերէն դիմումներ կը հասնին Երուսաղէմ, խնդրելով որ հոգևորական պաշտօնեայ մը զրկուի այս կամ այն եկեղեցիին: Ինչպէս կարելի է դարմանել այս տխուր կացութիւնը, և օժտել մեր եկեղեցիները անհրաժեշտ եկեղեցականներով:

Երուսաղէմի Սրբոց Յակօբեանց Վանքը, ինչպէս յայտնի է, վաղուց ի վեր եղած է մին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հոգևոր այն կեդրոններէն, որոնք հասցուցած են եկեղեցւոյ ծառայութեան դաշտին համար եփուն հոգևորականներ: Ան հիմա ալ կը շարունակէ կատարել իր այդ պարտականութիւնը, բայց ներս: Ան հիմա ալ կը շարունակէ կատարել իր այդ պարտականութիւնը, բայց ոչ այն չափով, ինչ չափով որ ինքը կը փափաքէր և ուրիշները կ'ակնկալէին: Այս անբաւականութեան պատճառները շատ են անշուշտ, բայց առաջինը և ամենէն կարևորը պակասն է աշակերտներու, եկեղեցականութեան թեկնածու ամենէն կարևորը պակասն է աշակերտներու, եկեղեցականութեան թեկնածուներու: Այդ պակասը դարմանելու համար մենք կը խորհինք քանի մը կերպեր:

Ա. — Այն համայնքները որոնք պէտք ունին եկեղեցականի, ամուսնացեալ կամ կուսակրօն, իրենք կ'ընտրեն իրենց թեկնածուն կամ թեկնածուները, նախընտրաբար Դպրաց Դասերու անդամներէն, կամ Կիրակնօրեայ Վարձերը, նախընտրաբար Դպրաց Դասերու անդամներէն, որոնք կու գան ժարաններու ուսուցիչներուն կամ աշակերտներուն շարքերէն, որոնք կու գան զետեղուին և իրենց ուսման և տարիքին համաձայն դասարաններու մէջ կը երուսաղէմ և իրենց ուսման և տարիքին համաձայն դասարաններու մէջ կը զետեղուին և իրենց ուսուցման ընթացքը աւարտելէ ետքը կը ձեռնադրուին, հոս կամ իրենց պատկան թեմին մէջ, և կը լծուին եկեղեցւոյ ծառայութեան:

Բ. — Փահանայ հայրերը յատկապէս, աւելի քաջ ըմբռնելով Աստուծոյ ծառայութեան յարգը, իրենց զաւակներէն մին, յարմարագոյնը, կ'ընծայեն Ե.

կեղեցւոյ ծառայութեան, վերականգնանքնելով հայոց հնագոյն այն նախանձելի աւանդութիւնը, որուն համաձայն քահանայական ընտանիքներու մէջէն քահանան անպակաս պէտք է ըլլայ: Եւ արդարեւ ունեցած ենք քահանայական հոյակապ ընտանիքներ, որոնք մինչև քսանիինգ, երեսուն սերունդ անընդհատ քահանաներ տուած են իրենց գիւղական կամ քաղաքային համայնքին:

Գ. — Եկեղեցականութեան կոչում զգացող երիտասարդներ, և կամ այդպիսի կոչման մը կանխահաս նշանները ցոյց տուող պատանիներ, իրենց ծնողներուն կամ ուսուցիչներուն թելադրութեամբ կը զրկուին Վանք և կը ստանան պատշաճ ուսում և դաստիարակութիւն, ի ապա կը մտնեն Եկեղեցւոյ ծառայութեան մէջ:

Դ. — Այն ծնողները, որոնք որևէ պարագայի բերմամբ ուխտ են ըրած որ իրենց ունենալիք մէկ զաւակը Եկեղեցիին պիտի նուիրեն, պէտք է կատարեն իրենց ուխտը, և խոստացուած զաւակը յանձնեն Եկեղեցիին երբ ան ժամանէ պատանեկութեան տարիքին, յիշելով որ այդպիսի ուխտի զաւակներ են եղած, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պարծանքներէն, ներսէս Լամբրոնացին, Գրիգոր Տաթևացին, Գրիգոր Պարոնտէրը:

Այս չորս կերպերուն միաժամանակ կիրարկուեմով կը կարծենք թէ կարելի կ'ըլլայ ձեռք բերել բաւարար և ընտիր ատաղձ: Անգամ մը որ հայթայթուի անհրաժեշտ և յարմար ատաղձը, ապա դժուար չէ ունենալ ուսուցիչ, դասազիրք, դրամ, և ուրիշ ինչ որ պէտք է, այդ ատաղձէն կերտելու համար գիտակից և նուիրեալ հոգևորականներ:

Հոգևորական ասպարէզը զրաւիչ դարձնելու համար թեմական իշխանութիւններէն կը սպասուի որ եկեղեցականներու ապրուստը ապահովեն ըլլայ ամսավճարի դրութեամբ ըլլայ նուէրներով. այնպէս որ հայ եկեղեցականի մը ապրուստի մակարդակը, իբրեւ բարձր ասպարէզի մը ծառայութեան նուիրեալ մէկ անձի, կարենայ հաւասարել բժիշկի մը, փաստաբանի մը, կամ ուսուցչի մը ապրուստի մակարդակին:

Եկեղեցւոյ պաշտօնեան որքան վայելուչ կեանք ունենայ, այնքան պատիւ է իր համայնքին. հետևաբար այս լուսաւորեալ դարուն մէջ եկեղեցականի մը համար իր ընտանիքին ապրուստին հոգը ոչ թէ իր առաջին հոգը պէտք է ըլլայ, այլ վերջին:

Հայ ժողովուրդը տարակոյս չկայ որ արժանի է ունենալու լաւագոյն հոգևորականները. հետևաբար իր զաւակներուն լաւագոյնները, ամենէն ընտիրները, պէտք է տրամադրէ այդ նուիրական ասպարէզին: Սրուսադէմի Միաբանութիւնը իր առաջնակարգ պարտականութիւններէն մին կը նկատէ ընել իր բոլոր կարելին, պատրաստելու համար լաւագոյն հոգևորականներ, և այդ բանը կրնայ ընել միայն՝ գիտակից գործակցութեամբը եկեղեցաւէր հայ ժողովուրդին:

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

Շ Ն Ո Ր Հ Ք

Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ ամենէն հիմնական վարդապետութիւններէն մէկն է շնորհքի վարդապետութիւնը, Կարելի չէ Քրիստոնէական կրօնքը էապէս ճանչնալ, առանց ճանչնալու շնորհքն ու անոր ուսուցումը Եկեղեցւոյ մէջ, Շնորհքը ոչ թէ երկրորդական տեղ մը կը գրաւէ Քրիստոնէութեան մէջ, այլ՝ կարեւորագոյն Քրիստոնէական կրօնի խնդիրներն ու ամբողջութիւնն է ան. այնքան որ խօսիլ Քրիստոնէութեան մասին կը նշանակէ խօսիլ շնորհքի մասին:

Քրիստոնէութիւնը կարելի է սահմանել ըսելով թէ Քրիստոնէութիւնը այն յայտնութիւնն է թէ Աստուած մեզ կը սիրէ. այս սիրոյն արդիւնքը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ շնորհքը: Քրիստոնէութիւնը կարելի է սահմանել ըսելով որ ան յայտնութիւնն է թէ Աստուած մեր Հայրն է. շնորհքը կը կայաւորուի մեզ հետ Աստուծոյ զաւակները դարձնելու մէջ. զկէն կարեւոր կոչելու ձայր մերն: Քրիստոնէութիւնը սահմանած կ'ըլլանք երբ ըսենք թէ ան յայտնութիւնն է թէ մեզ փրկուած եմք Յիսուս Քրիստոսով. այս կը նշանակէ թէ Քրիստոս միշտ շնորհք կու տայ որուն աղբիւրն է ինք: Վերջապէս Քրիստոնէութիւնը կրնանք սահմանել ըսելով թէ ան Յիսուս Քրիստոսի կեանքն է մեր մէջ: Շնորհքը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ Քրիստոսի այս կեանքը մեր մէջ:

Ի՞նչ կը նշանակէ Շնորհք բառը: —

Շնորհք բառը մէկէ աւելի նշանակութիւններ ունի: Ընդհանուր առմամբ շնորհքը պարգև մըն է, զոր Աստուած մարդոց կու տայ իր անհուն ազատութեամբ, առանց որ մարդը անոր արժանի գործ մը ըրած ըլլայ: Այս պարգևը — շնորհք — կրնայ տրուած ըլլալ թէ՛ այս աշխարհի և թէ՛ հանդերձեալին համար: Ուրեմն երկու տեսակ շնորհքներ կան. — շնորհքներ մեր ֆիզիքական կեանքին համար և շնորհքներ որոնք կը վերաբերին մեր հոգեւոր փրկու-

թեան: Առաջինով կը հասկնանք բոլոր այն պարգևները որոնք մեզի տրուած են Արարչին կողմէ. այսպէս՝ կեանքը, աշխարհը, հոգին, մարմինը, միտքը, առաքելութիւնը և այլն:

Նեղ իմաստով շնորհք ըսելով կ'իմասնանք բոլոր այն միջոցները և նպատակները՝ որոնք կրնան առաջնորդել մեզ յաւիտեանական կեանքի և փրկութեան: Շնորհքը հետեւել ձեռով կրնանք սահմանել. — Շնորհքը գերբնական պարգև մըն է զոր Աստուած ձրիորէն մեզի կու տայ Քրիստոսի արժանիքներուն շնորհիւ, առաջնորդելու մեզ յաւիտեանական փրկութեան:

Կան առաջին և երկրորդ շնորհքներ: Առաջինին մէջ կը մտնեն արտաքին բոլոր այն օգնութիւնները՝ որոնք մարդը կ'առաջնորդեն դէպի փրկութիւն. այսպէս՝ Աստուծոյ օրէնքները, Յիսուսի ուսուցումները, Աւետարանի քարոզութիւնը, սուրբերու օրինակները և այլն: Իսկ ներքին շնորհքը այն է որ ներքնապէս կը զգի մարդուն և անոր բարի մտածումներ և սուրբ փափաքներ կը ներշնչէ: Մարդ կը զգայ իր փորձառութենէն, որ Աստուած զինք կը ներշնչէ այնպիսի խորհուրդներով և փափաքներով՝ որոնք իրմէ չեն գար:

Հին Կտակարանի մէջ յաճախ կը կարգանք որ հրեայ ժողովուրդը և կամ այսինչ արդար մարդը շնորհք գտաւ Աստուծոյ առջև: Շնորհք գտաւ կը նշանակէ թէ այլ ևս հաճելի մէկն է Աստուծոյ առջև. կը նշանակէ նաև որ Աստուած իրեն պարգև մը տուած է: Այս երկու նշանակութիւնները սերտօրէն կապուած են իրարու: Մարդ ինքնիրեն և ազաւիտած միայն իր սեփական ոյժերուն՝ մեղաւոր է, չի կրնայ ինքնիրեն հաճելի ըլլալ Աստուծոյ. ասոր համար անհրաժեշտ է որ ան Աստուծոյ շնորհք ստանայ ու անով մաքրուի, սրբուի ու հաճելի ըլլայ Աստուծոյ:

Հին Ուխտը կը հաստատէ որ շնորհքը Աստուծոյ տրուած պարգև մըն է. սեւտաց շնորհս ժողովրդեան խոյն առաջի Եգիպտացւոցն. և յորժամ ելանիցէք, մի ելանիցէք դատարկք» (Ելից, Գ., 21): «Եւ ետ Տէր շնորհս ժողովրդեան իւրում առաջի Եգիպտացւոցն» (Ելից, ԺԱ., 3): Եղեկիէլի մարգարէութեան մէջ գեղեցիկ հաստատ-

մը կը գտնենք շնորհքի մասին, թէպէտեւ հոն շնորհք բառին չենք հանդիպիր: Ե՛ւ տաց ձեզ սիրտ նոր, և ոգի նոր նորոգեցից ի ձեզ, և հանից զսիրտն քարեղէն ի մարմնոց ձերոց, և տաց ձեզ սիրտ մարմնեղէն» (Եղեկ., ԼՁ., 26):

Նոր Կտակարանի մէջ շնորհք բառը մէկէ աւելի իմաստներ ունի: Ան կը նշանակէ բարեացակամութիւն մէկու մը նկատմամբ: Ե՛ւ մանուկն անէր և զօրանայր լի իմաստութեամբ, և շնորհք Աստուծոյ էին ի վերայ նորա» (Ղկա., Բ., 40): «Այլ ոչ որպէս յանցանքն՝ նոյնպէս և շնորհքն. զի եթէ միոյն յանցանք բազումք մեռան, որչափ ևս առաւել շնորհք Աստուծոյ և պարգևք շնորհօք միոյն մարդոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ի բազումս առաւելաւ» (Հռովմ., Ե., 15):

Շնորհք կը նշանակէ հետեանքը կամ արդիւնքը բարեացակամութեան, այսինքն բարիքը, ձրի պարգևը, որ կը տրուի մարդոց սրբութեան և փրկութեան համար: Եփործակից եմք ձեր և աղաչեմք, մի՛ ընդունայն զշնորհսն Աստուծոյ ընդունել ձեզ» (Բ. Կորն., Զ., 1): «Ձարմացան որք ի թլփատութենէ անտի հաւատացեալք եկեալ էին ընդ Պետրոսի, զի և ի հեթանոս պարգևք Հոգւոյն Սրբոյ զեղուին» (Գործք, Ժ., 45): «Այլ՝ անփոյթ առնել զշնորհացդ որ ի քեզ են, որ տուաւ քեզ մարգարէութեամբ ի ձեռնադրութենէ երիցութեան» (Ա. Տիմ., Դ., 14):

Շնորհքը անձի մը յատկութիւնն է, որ զինք հաճելի կամ սիրելի կը դարձնէ. — Եփեսզի զի՛նչ երախտիք իցեն, եթէ յորժամ մեղանչիցէք՝ տանջիցիք և համբերիցէք. այլ եթէ բարիս գործիցէք՝ չարաբիցիք և համբերիցէք, այն շնորհք յԱստուծոյ են» (Ա. Պետ., Բ., 20):

Վերջապէս շնորհք կը նշանակէ ստացուած բարիքին ճանաչումը: «Միթէ շնորհք ինչ ունիցի ծառային այնմիկ, զի արար զամենայն հրամանսն» (Ղկա., ԺԷ., 9): «Այր մի տառապեալ եմ ես. ո՞վ ապրեցուցէ զիս ի մարմնոյ աստի մահու. այլ շնորհքն Աստուծոյ ի ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ» (Հռովմ., Է., 24-25):

Թէ ի՛նչ է Շնորհքը, ի՛նչ է անոր բնութիւնը, ի՛նչ կապ կայ շնորհքի և մարդկա-

յին ազատ կամքի միջև. այս հարցերու նկատմամբ աստուածաբաններ տարբեր տարբեր կարծիքներ յայտնած են և առնոցմէ ոմանք ալ ինկած են ծանր սխալներու մէջ: Այս հարցերը աւելի մանրաւ մտնելու և բացատրելու համար սխիշիւտ սա հարցումով. — ԱճճԻՄԱԾԻՄՔՅ Ի ՇՆՈՐԻՔ:

Այս մասին երկու ծայրայեղ տեսութիւններ գոյութիւն ունին: Առաջինը, պաշտպանելու համար ազատ կամքը, կը չափազանցէ մարդկային կարողութիւնները և կ'ուրանայ անհրաժեշտութիւնը շնորհքին, երկրորդը, ընդհակառակը, կը չափազանցէ մեր մարդկային տկարութիւնը և ազդեցութիւնը շնորհքին:

Առաջին խումբին կը պատկանին Բեւլակեաններ, Կիսաբեւլակեաններ և Բանապաշտներ: Բեւլակ (Ե. դար) և իր հետեորդները կ'ուրանային թէ՛ ազամական մեղքը և թէ՛ անհրաժեշտութիւնը Մկրտութեան և շնորհքին, և ջերմօրէն կը պաշտպանէին մարդկային կամքի ազատութիւնը: Ազատ կամքն ալ, կըսէին անոնք, սուրբ է և կարող է բարին գործել, յաղթիլ փորձութեանց և աստուածային պատուիրանները պահել: Թէ մարդ իր անձնական կարողութեամբ և առանց աստուածային շնորհաց օժանդակութեան կրնայ հասնիլ յաւիտեական կեանքի:

Կիսաբեւլակեաններ, ընդունելով հանդերձ շնորհքին անհրաժեշտութիւնը փրկութեան համար, կը յաւակնէին յայտարարել թէ մարդ կրնայ անոր արժանանալ: Այս վարդապետութիւնը ուսուցուած է Cassianի կողմէ՝ Բանապաշտներ կ'ուրանան մարդուն գերբնական վախճանը, սկզբնական մեղքը և հետեաբար շնորհքի անհրաժեշտութիւնը, յայտարարելով թէ մարդ կարող է իր ոյժերով հասնիլ իր ճակատագրին:

Երկրորդ խումբին կը պատկանին Բողոքականներ, Baianistesներ և Jansenistesներ: Բողոքականներ (Լութեր, Կալվին) բոլորովին հակառակ ծայրայեղութեան երթալով կը յայտարարեն որ առանց աստուածային շնորհքի մարդ չի կրնար որեւէ արդիւնաւոր, այսինքն յաւիտեական կեանքի արժանի գործ ընել: Մարդկային բնութիւնը, կ'ըսեն անոնք, ազամական մեղքին պատճառաւ տկարացած և խաթարուած է, և

անհրաժեշտորեն չարք կը գործէ. իսկ արդարացած մարդը, շնորհաց ներգործութեան, անհրաժեշտորեն բարին կը գործէ:

Baïanistesներ (որոնց հիմնադիրն է Baïus՝ ԺԶ. դարուն) կը վարդապետէին թէ սկզբնական մեղքին պատճառաւ մարդ իր բնութեամբ խաթարուած և անկարող է ինչէլ բարի արարք ընել առանց Շնորհքի: Jan-sénistesներ գրեթէ նոյնութեամբ կը կրկնեն լուծերի և Baïusի ըսածները: Ըստ իրենց, Ազամի անկումէն ի վեր, մեղանշական մարդը ներքին ազատութիւն չունի:

Իրարու հակառակ և ծայրայեղ այս տեսակէտները Գերքեյու համար յառջ կը բերենք հետեւեալ հաւաստումները շնորհքի մասին. —

- 1) Թէ Շնորհքը անհրաժեշտ է.
- 2) Թէ Շնորհքը բացարձակապէս ձրի է,
- 3) Թէ Շնորհքը ամենուն համար է:

1) Շնորհքը բացարձակապէս անհրաժեշտ է, վասնզի մարդ իր անձնական ճիգերով և գործերով ոչ կ'արդարանայ, ոչ կը փրկուի և ոչ իսկ կրնայ հաւատալ. «Եւ արդ յԱստուծոյ է, որ ձեզ շնորհեցաւ վասն Բրիստոսի, ոչ միայն ի նա հաւատալ՝ այլ և վասն նորա չարաբանի» (Փիլ., Ա., 29):

Բիւականներ կը յաւանդէին ըսել թէ ներքին շնորհքի անհրաժեշտութիւնը Ս. Գրքէն չի կրնար փաստուիլ: Անոնք կը սխալին չարաշար, վասնզի մենք Ս. Գրքէն բազում վկայութիւններ ունինք թէ շնորհքը բացարձակապէս անհրաժեշտ է:

Սաղմոսներուն կ'ըսէ. «Սիրտ սուրբ հաստատուա յիս, Աստուած, և հոգի ուղիղ նորոգեալ ի փորի իմումս» (Սղմ., Ծ., 12): Սրբազան Սաղմոսներուն Աստուծմէ ոչ միայն օրէնքը կը խնդրէ, այլ նաեւ զայն գործադրելու ոյժն ու կարողութիւնը: Սաղմոսները, հոգեւոր այս սքանչելի բանաստեղծութիւնները, մշտական կոչեր են աստուածային շնորհքի:

Մեր Փրկիչը կ'ըսէ. «Ոչ ոք կարէ գալ առ իս, եթէ ոչ Հայրն՝ որ զիս առաքեաց՝ ձեռքէ զնա» (Յովհ., Զ., 44): Պօղոս Առաքեալի թուղթերուն մէջ յստակ կերպով կը պարզուի շնորհքի անհրաժեշտութիւնը. «Զինչ ունիս զոր ոչ իցէ առեալս: Ուրիշ տեղ մը, Առաքեալը կ'ըսէ. «Իբր ոչ եթէ

անձամբ բաւական եմք խորհիլ ինչ իբրեւ ի մէնջ, այլ բաւականութիւնն մեր յԱստուծոյ է» (Բ. Կորնթ., Գ., 5): Դարձեալ Առաքեալը, Ա. Կորնթ. ԺԵ. Գլուխին մէջ, որ գլուխ գործոց էլ մըն է Հոգիի անմահութեան և Պարութեան մասին, կը գրէ. «Այլ շնորհքն Աստուծոյ եմ զինչ և իցեմ, և շնորհք նորա որ յիս՝ ընդունայն ինչ ոչ եղեն» (Ա. Կորն., ԺԵ., 10): «Զի Աստուած է որ յաջողէ ի մեզ զկամիլն և զառեւելն վասն հաճութեան» (Փիլ., Բ., 13): «Մխիթարեսցէ զսիրտս ձեր, և հաստատեսցէ յամենայն բանս և ի գործս բարութեան» (Բ. Թես., Բ., 16): Դործք Առաքելոցի մէջ կը կարգանք թէ ինչպէս Աստուած բացաւ Լիդիայի սիրտը, ուշադիր ըլլալու համար Պօղոս Առաքեալի քարոզչութեան (Գործք, ԺԶ., 14):

Մարդ իր նախածնողաց մեղանշումով անկեալ և անկար բնութիւն մը աւնի. առանց ի վերուստ տրուած աստուածային շնորհքի չի կրնար կատարել աստուածային բոլոր պատուիրանները: Բիւականներ կ'ըսէին թէ կրնան: Պօղոս Առաքեալ կ'ըսէ. «Մինչ էաքն մարմնով (այսինքն տակաւին քրիստոնեան չէինք եղած), կարիք մեղաց որ օրինքն էին, զօրանային յանդամս մեր, առ ի պաղարեւս առնելոյ զմեզ մահուս» (Հռովմ., Է., 5): Առաքեալի խօսքէն կը հետեւի ուրեմն որ մարդ առանց շնորհքի չի կրնար կատարել օրէնքները. եթէ կարենար՝ ուրեմն կրնար արդարաւա՛յն առանց շնորհքի: Նոյնպէս առանց աստուածային ասանաւոր օժանդակութեան (շնորհքի) չենք կրնար յաղթել ծանր փորձութեանց, քանի որ մեր բնութիւնը անկեալ և մեղանշական բնութիւն մըն է: Ասոր համար մեր հանապազօրեայ աղօթքն է «Եւ մի տանիր զմեզ ի փորձութիւնս»:

Շատ անգամ մարդ անկեղծօրէն բարին կը կամենայ. իր միտքովը և կամքովը կը փափաքի հասնիլ մաքրութեան և սրբութեան: Միւս կողմէն սակայն, մարդկային մարմինը իր պահանջներէն չի հրաժարիր երբեք. կ'ուզէ իր պահանջներուն պահանջումը: Եւ ի՞նչ են մեղքը և փորձութիւնը էապէս եթէ ոչ մեր մարմնի պահանջներուն տրուեալութիւնը զօրաւոր կերպով մեր մտքին ու կամքին պահանջներուն:

պահ մը՝ յորում մեր կամքը կը պարտուի չարաչար մեր կիրքերէն ու կը սարսափինք և կ'աճանաք մեր իսկ անձէն: Այսպիսի տառապալից հոգեվիճակի մը ոքանչիւր մէկ վկայութիւնը ունինք Հոովմ. Է. գլուխին մէջ (14-25):

Ոչ միայն մեղաւորը, այլև արդարն անգամ առանց Ս. Հոգիի օժանդակութեան և աստուածային մասնաւոր շնորհքի չի կրնար ձերբազատուիլ բոլոր մեղքերէ և յարատեւի: Ձի եթէ եօթն անգամ անկանցի արդարն՝ կանգնեցոյց (Առակ., ԻԴ., 16): Եթանդ թաղում ինչ յանցանիւթ ամենեքեան (Թակ., Գ., 2): Նոյնը կը հաստատէ Ս. Յովնանէս սիրոյ տառքեալը՝ երբ կ'ըսէ. «Եթէ ասիցեմք՝ եթէ մեղս ինչ մեք ոչ ունիմք, զանձինս խաբեմք, և ճշմարտութիւն ի մեզ ոչ գոյ» (Ա. Յովն., Ա., 8):

2) Շնորհքը բացարձակապէս ձրի է. անկա երբեք վարձքը չէ մարդու բարի տրամադրութիւններուն: ան վարձքը չէ մարդու ճիգերուն: Կիմուած չէ որեւէ պայմանի կամ ուխտի վրայ: Շնորհքը փոխարինութիւն մը չէ մարդկային արժանիքի մը, այլ բացարձակապէս ձրի պարգև մըն է, որ կը բխի Աստուծոյ գերազոյն սէրէն: Աստուած կու տայ զայն, իսկ մարդը կը ստանայ: Պօղոս Առաքեալ իր Հոովմայեցւոց Թուղթին մէջ կը գրէ. «Իսկ եթէ շնորհօք, ոչ ևս ի գործոց. ապա թէ ոչ՝ շնորհքն ոչ ևս շնորհք լինին» (Հոովմ., ԺԱ., 6):

Եթէ շնորհք ձրի է, ուրեմն փրկուածութիւնն ալ, որ պատուէն է Յիսուս Քրիստոսի մահուան, ձրի է: Մարդուն փրկութիւնը Աստուծոյ մէկ շնորհքով կ'իրագործուի: Մարդ շնորհքի միջոցաւ կը փրկուի: Հաւատքի և շնորհքի մեծ Առաքեալը՝ Պօղոս այս վարդապետութիւնը սքանչելի կերպով կը պարզէ Գաղատացւոց և Հոովմայեցւոց գրած իր Թուղթերուն մէջ, ցոյց տալով թէ մարդ կը փրկուի ոչ թէ օրէնքով, օրէնքի գործերով, այլ հաւատքով և շնորհքով: Ձայս գիտեմք, եթէ ոչ արդարանայ մարդ ի գործոց օրինաց, եթէ ոչ ի հաւատոցն Յիսուսի Քրիստոսի. և մեք ի Քրիստոս Յիսուս հաւատացաք, զի արդարացողութիւն ի հաւատոցն Քրիստոսի, և ոչ ի գործոց օրինաց: զի ի գործոց օրինաց ոչ արդարացի ամենայն մարմին» (Գաղատ., Բ.,

16): «Ձի օրինօքն ոչ ոք արդարանայ առաջի Աստուծոյ, այն յայտ իսկ է. զի արդարն, ասէ, ի հաւատոց կեցցէ. բայց օրէնքն չեն ի հաւատոց, այլ որ արասցէ զայն՝ կեցցէ ի նոսրէն՝ Քրիստոս գնեաց զմեզ յանձնից օրինացն, եղեալ վասն մեր տնէծք. զի գրեալ է, թէ անիծեալ ամենայն որ կայսեալ կայցէ զփառսէն (Գաղատ., Գ., 11-13): «Ձի եթէ ի միոյն յանցանաց մահ Թագաւորեաց միովն, որչափ ևս առաւել՝ որք զառաւելութիւն շնորհաց և զպարգևաց արդարութեանն առնուցուն, կենօք Թագաւորեացն ի ձեռն միոյն Յիսուսի Քրիստոսի» (Հոովմ., Ե., 17): «Եթէ այդպէս իցէ, ոչինչ դատապարտութիւն է այնոցիկ որ ի Քրիստոս Յիսուս, որ ոչ գնան ըստ մարմնոյ. զի օրէնք հոգւոյն կհնաց ի Քրիստոս Յիսուս ազատեցին զիս յօրինաց մեղացն և մահու: Ձի որ անհնարինն էր օրինացն՝ որով տկարանային մարմնով, Աստուած զմիայն իւր առաքեաց ի նմանութիւն մարմնոյ մեղաց և վասն մեղաց. և դատապարտեաց զմեզս ի մարմնի անդ. զի արդարութեան օրինացն կատարեցի ի մեզ, որք ոչ ըստ մարմնոյ գնացեմք՝ այլ ըստ հոգւոյն» (Հոովմ., Ը., 1-4): «Ձի թոշակն մեղաց՝ մահ է, այլ շնորհքն Աստուծոյ՝ կեանք յաւիտենից ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր» (Հոովմ., Զ., 23):

Եփեսացւոց Թուղթին մէջ, Առաքեալը միևնոյն գաղափարները և խորհուրդները կը շեշտէ. «Կենդանիս արար զմեզ ի Քրիստոս. քանզի շնորհօք ապրեցաք» (Եփես., Բ., 5): «Ձի շնորհօք նորա էք փրկեալք ի ձեռն հաւատոցն. և այս ոչ ի ձէնջ, այլ Աստուծոյ պարգև է» (Եփես., Բ., 8):

Սրբազան Սաղմոսեբագուն կ'ըսէ թէ երկրի վրայ արդար մարդ չկայ, ոչ իսկ մէկ անձ. բոլոր մարդիկ մեղանշած և դատապարտութեան տակ ինկած են: Ու մարդ չտտ անգամ չի կրնար արդար ըլլալ այն չափով՝ զոր Աստուած կը պահանջէ մեղքէ: Մարդ չունի կարողութիւնը ինքզինք արդարացնելու և փրկիչու: Ան կը ճգնի, կ'աշխատի ինքզինքը ձերբազատել մեղքի կապանքներէն, սակայն չի յաջողիր, քանի որ տկար էակ մըն է: Փորձութեանց, նեղութեանց և գոռաւորութեանց առջև մարդ չտտ անգամ կ'ընկրկի իր տկարութեան պատճառաւ:

3) Տրուած ըլլալով որ փրկութիւնը չ'ի-
րագործուիր առանց շնորհքի և միւս կող-
մէն թէ շնորհքը բացարձակապէս ձրի է,
ուրեմն շնորհքը ամենուն համար է: Ան
ընդհանրական է. երբեք վերապահուած չէ
այս կամ այն ցեղին, այս կամ այն
գասակարգին: Բոլոր շնորհներն ալ կ'ըն-
ծալուն բոլոր մարդոց, զանոնք հրաւի-
րելով փրկութեան:

Աստուած բոլոր մեղաւորներուն բաւա-
րար շնորհք կու տայ, որպէսզի անոնք
զարժի գան և ապաշխարեն: Աստուած կ'ըսէ
Իսրայէլի ժողովուրդին. «Կենդանի եմ ես,
ասէ Ադոնայի Տէր, ոչ կամիմ զմահ ամ-
պարշտին, որպէս զդառնալ ամպարշտին ի
չար ճանապարհէ իւրմէ և կեալ. դառնա-
լով դարձարուք ի ճանապարհաց ձերոց չա-
րաց, և ընդէր մեռանիք տունդ Իսրայէլի»
(Նեղ. Կ., ԼԳ. 11-12): Ուրիշ տեղ Տէր
զարժեալ. «Այսպէս ասէ Տէր ամենակալ.
զարձարուք առ իս, ասէ Տէր զօրութեանց.
և զարձայց առ ձեզ, ասէ Տէր զօրութեանց»
(Զաք., Ա., 3): «Այլ եկի կոչել զարդարս,
այլ զմեղաւորս յապաշխարութիւն» (Ղկ.,
Ե., 32):

Թէպէտ շնորհքը կը մատուցուի բոլոր
մարդոց, սակայն անգլիմադրելի չէ, պար-
տադիր չէ. մարդուն կը մնայ իր ազատ
կամքովը զայն ընդունիլ կամ մերժել:
Աստուած կը բախէ մեր հոգիներուն և
սրտերուն գոնքը, բայց չի պարտադրեր
մեզի բանալու մեր սիրտերը իրեն և ըն-
դունելու իր շնորհքը: Ս. Օգոստինոս կ'ըսէ.
«Աստուած որ մեզ ստեղծեց առանց մեզի,
չ'ուզեր մեզ փրկել առանց մեզի»: Ուրեմն
մենք ազատ ենք գործակցելու կամ դի-
մադրելու շնորհքին:

ՆԵՐՍԵՆ ԺՂԴ. ԲԱՊՈՒԾԵԱՆ

ԿԵԱՆՔԻ ԻՐԱԿԱՆ ՊԱՐԾԱՆՔԸ

(Երեւման Խաչի օմիլիս տաքիւ)

«Այլ ինձ քաւ լիցի պարծել, բայց միայն ի
խաչն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի,
որով ինձ աշխարհ ի խաչ ելեալ է, եւ ես
աշխարհիւ» (ԳԱՆ. Զ. 14):

Աստուած ամէն մարդու ապրելու հա-
ւասար իրաւունք տուած է: Իւրաքանչիւր
անհատ առանձնաշնորհումն ունի աշխարհի
այլատեսակ բարիքներու վայելումով եր-
ջանկանալու և ուրիշները երջանկացնելու:
Ոչ ոք հեղինակութիւն ունի ուրիշը զրկե-
լու իր ապրելու իրաւունքէն: Բայց պէտք
չէ մոռնալ թէ ապրելու տեսակները կան:

Ոմանք կ'ապրին կեանքի վերելքի սան-
դուխին ամենաստորին տասիճաններուն
վրայ: Ասոնց նշանաբանն է միայն իրենց
անձը ապրեցնել: Այդպիսիներուն համար
ապրիլ կը նշանակէ լոկ ուսեւ, խմել,
զուարճանալ և իրենց ֆիզիքական գոյու-
թիւնը պահպանել: Հոգ չէ թէ իրենց այդ
կարիքներուն անուղիղ միջոցներով գոհա-
ցումը ֆիասաբեր ըլլայ ուրիշներու:

Ուրիշ գասակարգ մըն ալ կայ որ քիչ
մը աւելի բարձր մակարդակի վրայ կ'ապրի:
Այս գասակարգը նախորդէն կը տարբերի
անով որ թէն կ'ապրի առանց ուրիշներուն
բարիք ընելու, բայց կ'աշխատի, գէթ կա-
րելիութեան սահմանին մէջ, փեսա չհաս-
ցընել անոնց:

Երրորդ գասակարգի պատկանող մար-
դեր ալ կան, որոնք կեանքի այս երկու
աստիճաններէն աւելի բարձր մակարդակի
վրայ կը կենան: Ասոնք իրենց գերագոյն
հաճոյքը ոչ թէ իրենց անձը ապրեցնելու
կամ ուրիշներու փեսա չպատճառելու, այլ
այլոց օգտակար ըլլալու մէջ կը փնտռեն:
Այս երեք տեսակ ապրիլակերպերէն ա-
ռաջինը նախապատմական շրջանի վայրենի
ցեղերուն ապրած կեանքը կը ներկայացնէ:
Կեանք մը՝ որ լիովին անձնասիրական է,
և որուն կենդանական կեանքէն ունեցած
միակ տարբերութիւնը այն է որ մինչ կեն-
դանիները կ'ապրին բնազդաբար, այս կարգի
մարդիկ կ'ապրին մասամբ բնազդաբար և

մասամբ գիտակցօրէն: Բայց սկզբունքով երկուքն ալ անձնասիրական են, և իրենց հացը կը խշին ուրիշներու ձեռքէն՝ անոնց փնաս պատճառելով և անոնց իրաւունքները ոտնակոխելով:

Երկրորդ տեսակ ապրելակերպը կը ներկայացնէ կրտսերի ջեղերուն ապրած կեանքը, որ թէև անձնասիրութենէ քիչ մը վեր է, բայց կը բուսականանայ ուրիշին փնաս չտալով միայն: Անկէ անդին չի կրնար կեանքի մէջ արժէք մը տեսնել կամ փնտռել:

Իսկ երրորդ տեսակ ապրելակերպը կը ներկայացնէ քաղաքակիրթ, անձնական կերքերէ ազատագրուած ու ճշմարիտ քրիստոնեայի վայել բարձրագոյն կեանքը:

Առաջին երկու դասակարգներուն պատկանող մարդոց ապրելակերպին մէջ շատ չենք հանդիպիր կեանքի վստահօրէն արժէքներուն. որովհետեւ այդ տեսակ ապրելակերպերու մէջ կեանքի առանցքը մարդու անձն է: Մեղքը արդէն ուրիշ բան չէ հիթէ ոչ անձնասիրութիւն: Բայց երրորդ դասակարգի մարդոց ապրելակերպը լի է կեանքի վեհագոյն արժէքներով. քանզի հոն անձնասիրութիւնը տեղի տուած է աշխատութեան: Ուր որ աշխատութիւն կայ, հոն Աստուած ներկայ է: Վստահ մեր Տէրը գերազանցօրէն աշխատէր էակ մըն է. սիրոյ կատարեալ մարմնացումը, ինչպէս կը տեսնենք զայդ Յիսուսի ապրած սիրոյ բարձրագոյն կեանքին մէջ՝ որ ամենացայտուն կերպով ի յայտ եկաւ Գողգոթայի խաչին վրայ:

Այս երրորդ տեսակ ապրելակերպը քրիստոնէական կեանքի պտուղն է, Աստուծոյ հետ ապրուած ներգաղանակ կեանքի մը հետեւանքը: Այս բարձր կեանքը ձեռք կը բերուի սրտի փոփոխութեամբ և Աստուծոյ հետ կենդանի յարաբերութեամբ: Այս տեսակ ապրելակերպի մէջ է որ իրական ու մնայուն արժէքներ կան, և անոնցմով է որ մարդ կրնայ իրաւամբ պարծենալ այս անցաւոր աշխարհի մէջ: Այս բարձր կենցաղը Յիսուսի խաչին վրայ արտայայտած սիրոյ վեհագոյն կեանքին ճառագայթումն է:

Ուսից Հայց. Եկեղեցւոյ մէջ տարին չորս անգամ կը տօնուի: «Երեւման Խաչ»ը այդ չորս տօներէն առաջինն է, և յիշատակն է երկինքի վրայ խաչին լուսափայլ երևումին՝ որ տեղի ունեցաւ 351 թուականին,

երուսաղէմի մէջ: Օրուան Պատրիարքը՝ Կիւրեղ Սպիտակոպոս, այս դէպքին նկարագրութիւնը ասեմին հաղորդած է Կոստանդնուս Բ. Կայսեր Նամակով մը՝ որ հայերէնի թարգմանուած է ու ամէն տարի այս տօնին առիթով կը կարդացուի մեր եկեղեցիներուն մէջ: Յոյնիքը այս դէպքին յիշատակը կը տօնեն Մայիս 7ին, իսկ մենք՝ հայերս՝ Յինանց Ե. Կիրակին:

Ուսից Պօղոս առաքեալի կեանքին գերագոյն պարծանքն էր. այս իսկ պատճառաւ ան կ'ըսէ. «Բայց ես քաւ լիցի որ պարծենամ, հապա միայն Տէր Յիսուս Քրիստոսի խաչովը, որով աշխարհ ինձի խաչը ելած է եւ ես՝ աշխարհիս: Առաքեալը այս խօսքով կը պարծենայ Յիսուս Քրիստոսի խաչովը և այդ խաչին վրայ յայտնուած սիրոյ բարձրագոյն կեանքի արժէքներովը միայն:

Ա. — Դադաթիոյ ժողովուրդին պարծանքը: — Դադատիոյ կոչուած հողամասը կը գտնուի Փոքր Ասիոյ մէջ, Բիւթանիոյ հարաւային կողմը: Դադատիոյ անունը իր ծագումը տուած է Կօլս (Gauls) կամ Կելտս (Celts) բառէն: Փրկչական թուականէն 280 տարի առաջ, այս անունով երեք ցեղեր Եւրոպայէն, ըստ ոմանց Գնդգրայէն, գաղթելով եկան և հաստատուեցան հոս, տեղացի բնիկ ցեղերը իրենց հպատակեցնելով: Եւ իրենց անունով երկիրը կոչուեցաւ Կօլս կամ Կալիշիա՝ որ հայերէն լիզուով թարգմանուած է Դադատիոս: Երբ Հռոմի պետութիւնը սկսաւ տարածել իր ազդեցութիւնը Փոքր Ասիոյ վրայ, Դադատիան եղաւ Հռոմիէական նահանգներէն մին:

Կօլերուն գրաւումէն առաջ, Դադատիոյ մէջ կային նաեւ, բնիկ ցեղերէն զատ, յոյներ և բաւական թուով հրեաներ: Երբ Մ. Պօղոս քրիստոնէութիւնը տարածեց հոն բնակող ցեղերուն մէջ, հրեայ քրիստոնեաները տիրող տարր մը դարձան նորակազմ Եկեղեցւոյ մէջ:

Դադատիոյ ժողովուրդը բնաւորութեամբ շատ տաքարիւն և գիւրաբարդ էր, շուտ կը խանդավառուէր և շուտ կը յուսառաքէր: Ասիկա ընդհանրապէս խառնուածքն է շատ մը տղէն ժողովուրդներուն: Մոլեռանդ հրեայ քրիստոնեաներ, Պօղոս առաքեալի բացակայութենէն օգտուելով, հեթանոսութենէ դարձած քրիստոնեաներէն

կը պահանջէին որ թլփատուին, նարաթը պահեն և Մովսէսի օրէնքին տրամադրութիւնները յարգեն: Ուրիշ խօսքով, քրիստոնեայ ըլլալով միտսին լաւ հրեայ ըլլան: Ինչ պատճառաւ Գաղատիոյ Եկեղեցիին մէջ մեծ յուզում և իրարանցում ստեղծուած էր:

Գաղատիոյ հրեայ քրիստոնեաները կը պարծենային թէ իրենք Արքահռմու սեռունդ են և Մովսէսական օրէնքը կը յարգեն: Հեթանոսութենէ դարձի եկած տգէտ քրիստոնեաներն ալ իրենց հետեւելով հրէից կրօնի արտաքին ձևակերպութիւններով կը պարծենային: Պօղոս առաքեալ երբ Գաղատիոյ Եկեղեցիին համար իր նամակը սը գրէր, ի մտի ունէր այս կացութիւնը: Ուստի գրեց այդ Եկեղեցիին և ըսաւ. «Զի ոչ թթառութիւն ինչ է, և ոչ անթլփատութիւն, այլ նոր արարածն (Գաղ. 2. 15): Ան ըսաւ նաև. «Բայց ես քաւ լիցի որ պարծենամ, հապա միայն մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի խաչովը, որով աշխարհ ինծի խաչը ելած է, և ես աշխարհիս:

Այս խօսքերով Ս. Պօղոս զգուշացնել կը ջանար անոնց՝ որոնք արտաքին ձևակերպութիւններով կը զբաղին, որպէսզի կրօնի կեդեովը չհետաքրքրուին, այլ սրտի փոփոխութեան ու նոգեոյ կեանքի վարձացման մէջ փնտռեն իրենց բարոյական հաճոյքն ու ներքին գոհացումը: Քանզի այդ էր Մնայուն պարծանքը և իրական արժէքը մարդկային կեանքի մէջ: Եւ քրիստոնէութիւնը կոչում ունէր աւետիլու գալի մարդոց:

Բ. — Աթառիկի պարծումը: — Գաղատիոյ ժողովուրդը քրիստոնէութեան նոր դարձած ըլլալուն, աշխարհը կարեւոր տեղ բռնած էր տակաւին իր սրտին մէջ: Աշխարհ իր պարծանքը կը փնտէր ընդհանրապէս տեսանելի բաներուն մէջ: Աղքատ մը եթէ բախտի բերումով յանկարծ հարստանայ, քանի որ նախապէս հարստութիւն տեսած է, կը խարհի թէ մեծ մարդ եղաւ, և կը սկսի իր հարստութեամբը պարծենալ: Մարդիկ ալ զինքը կը շփացնեն, իր շուրջը կը դառնան և կը գողնան զինքը՝ իրմէ օգուտ մը քողելու համար:

Զինուոր մը երբ պատերազմի գաշտին վրայ հերոսական արարքներ գործէ, ժողովուրդը գովեստներ կը շառլէ իր անուան

շուրջ: Թագաւոր մը երբ մեծ յաղթանակներ շահի, մարդոց պաշտումին առարկայ կը դառնայ, որով թէ՛ ինք կը պարծենայ և թէ՛ ժողովուրդը անոր ձեռք բերած փառքով փառաւորուիլ կը ձգտի: Մարդիկ նոյնպէս կը յարգեն մէկը՝ եթէ ան ճարպիկ է, ճարտասան կամ գեղեցիկ, Քանզի աշխարհ այս բաներով կը հետաքրքրուի առաւելապէս ու կը պարծենայ այնպիսի բաներով՝ որոնք այսօր քուկը են և վաղը կրնան չըլլալ: Ինչ բառերով, մարդերէն շատեր կը զբաղին միայն այն արժէքներով՝ որոնք իրենց զգայարանքներուն անմիջական ազդեցութեան տակ կ'իյնան և իրենց այսօրուան առժամեայ կարիքներուն զոհացում տալու խոստումը ունին:

Բայց մարդ ոչ միայն ֆիզիքական, այլև իմացական, ընկերական, բարոյական ու հոգեւոր էակ մըն է միաժամանակ: Յիշեալական տեսանելի արժէքներէն զատ մարդկային կեանքի մէջ կան նաև իմացական ու բարոյական արժէքներ, բայց աշխարհ կ'անդիտանայ զանոնք: Եթէ դրամ ունիս, աշխարհի համար մեծ մարդ ես, հոգ էլ թէ այդ դրամը խարդախ միջոցներով ձեռք բերած ես, ուրիշներուն փաստ պատճառելով կամ խեղճ մարդոց իրաւունքները կողպտելով շահած ես: Եթէ հարուստ ես, այդ բոլոր լանցանքներդ աշխարհի կողմէն կը ներուին իսկոյն: Որովհետև աշխարհ կը հետաքրքրուի ու կը պարծենայ միայն արտաքին երևոյթներով, անցաւոր հաճոյքներով ու ժամանակաւոր արժէքներով:

Գաղատիոյ նարաքարծ քրիստոնեաները որտեղ տակաւին աշխարհէն հրաժարած էին բոլորովին, ուստի կը հետաքրքրուէին շօշափելի ու արտաքին երևոյթներով: Քրիստոնէական կրօնի բարոյական արժէքներէն աւելի հրէից կրօնին տեսանելի ծեսերով ու արարողութիւններով կը պարծենային: Փոխանակ Յիսուսի խաչով կամ անոր վրայ արտայայտուած զոհաբերութեան կեանքով հետաքրքրուելու, օրէնքին տեսանելի արժէքներուն մէջ իրենց ներքին գոհացումը գտնել կը ջանային: Ուստի Ս. Պօղոս իր անձին օրինակովը ցոյց կու տայ իրենց թէ քրիստոնէական կրօնի տեսանելի արժէքներէն քուկը ոչ թէ արտաքին՝ այլ ներքին է ու հոգեկան:

Գ. — Պօլոս առաքեալի պարծանքը: — Դարձի գալէն առաջ, Պօղոս առաքեալ աշխարհի տեսակէտէ պարծենալիք բազում բաներ ունէր: Բայց երբ քրիստոնեայ դարձաւ, ինչպէս իր Սօլոս անունը Պօղոսի այնպէս ալ իր մոլեռանդ հրէութիւնը ազատութիւն քրիստոնէութեան փոխուեցաւ: Դարձի գալէն առաջ իր անձը կամ հրէութիւնն էր՝ սակայն քրիստոնեայ դառնալէն յետոյ Յիսուս միայն եղաւ իր կեանքին առանցքը: Անձնակեցրոն Սօղոսը եղաւ Յիսուսանեցրոն Պօղոս: Նոյնպէս իր պարծանքի առարկան ալ փոխուեցաւ, և փոխարինեալ աշխարհի վաղանցուկ արժէքները, իր գերդաստանի փառապանք անունը, իր բարձր դաստիարակութիւնը կամ իր, իբրեւ Հռովմի քաղաքացի, ընկերական աշխատողի վրէժը ըլլալու, եղաւ միայն Քրիստոսի խաչը՝ որ իր փրկութեան պատճառ եղած էր: Այդ խաչին վրայ արտայայտուած Աստուծոյ անհամարան սէրը լեցուցած էր իր սիրտն ու հոգին: Այս իսկ պատճառաւ աշխարհ ալեւ կորսնցուցած էր իր հրապոյրը իրեն համար: Հռովմի քաղաքացի ըլլալէ աւելի ան ինքզինքը երկինքի քաղաքացի կ'անուանէր, Գամաղիէլի աշակերտ նկատելէ աւելի ինքզինքը Յիսուսի հետեող կը համարէր: Ուսչը բաժնած էր զինքը աշխարհէն և աշխարհը իրմէ:

Յիսուսի Պօղոս առաքեալ խաչին կը պարտէր իր կեանքին մէջ յառաջ եկած այս փոփոխութիւնը: Սերմանդէն կ'ըսէ. «Ունձող ճանչնալը հեռու կը պահէ քեզ սնտի պարծանքներէ: Ս. Պօղոս ալեւ կը ճանչնար իր անձը, հետեաբար հրաժարած էր անորից պարծանքներէ:

Դ. — Կեանքի իրական պարծանքը: — Իրական պարծանքը յաւիտեանական արժէքներէ բխող մնայուն հանգամանք մը կը կրէ: Այս աշխարհի պարծանքը ունայն է ու վաղանցուկ, և հետեաբար զուրկ մնայուն արժէքէ: Ինչն կ'ըսէ. «Ուր ունայն պարծանք կը վերջանայ, հոն մարդկային արժանիքները իր մարդկի ունայն պարծանքի ետեւէն կը վազեն չեն կրնար բարձր արժանապատուութեամբ ապրիլ և կեանքի բոլոր բազոյն ոլորտները սաւառնիլ: Մեծն Աւտաշէն «Աւաղ փառացս անցաւորի» գոչե-

լով փակեց իր աչքերը: Յիսուսի աշխարհի մեզի տուած փառքը անցաւոր է, քանզի չի կրնար յազնցնել մեր հոգին և գոհացնել մեր սիրտը: Հաւագոյն պարծանքը Յիսուսի խաչով արտայայտուած զոհողութեան մէջէ: Մարդիկ Յիսուսի իրական աշակերտները եղած կ'ըլլան այն ատեն՝ երբ ապրին այդ զոհողութեան կեանքը, հետեւելով Անոր հետքերուն: Ճշմարիտ քրիստոնեաները աշխարհէն՝ որոնք զիրար կը սիրեն մաքուր սիրով, որով ցոյց կու տան աշխարհի թէ իրենք Քրիստոսի իրական աշակերտներն են և Անոր խաչով կը պարծենան, և ոչ թէ վաղանցուկ և ունայն արժէքներով:

Անոնք որոնք իրենց հարստութեամբը, ընկերային բարձր դիրքով կամ դաստիարակութեամբը կը պարծենան, տակաւին չեն ըմբռնած անցաւոր ու անտեղ արժէքներու միջև եղած տարբերութիւնը: Պագոն կ'ըսէ. «Անք շատ կը խորհինք այն մարդոց նկատմամբ՝ որոնք իրենց մեծութեան վրայ քիչ կը խօսին»: Թիթևսիկ ու ծանծաղամտ մարդիկ ընդհանրապէս իրենց անձին վրայ շատ կը խօսին ու քիչ ուշադրութիւն կը գրաւեն: Մեծ են սակայն այն հոգիները՝ որոնք առհասարակ իրենց անձին մասին շատ քիչ կը խօսին, հրեմիալ ալ բնուէն խօսիր, բայց միւս կողմէն նոյն համեմատութեամբ մարդոց յարգանքին ու ակնածանքին առարկայ կը դառնան: Հաւաթէր անուն մեծ հեղինակ ու ըսած է. «Ուր փուռ պարծանքը կը սկսի, հոն սէրը կը դադրի»: Այդ խօսքով, բարձրագոյն արժէքներու հանդէպ սէրը այն ատեն կը սկսի՝ երբ փուռ պարծանքի նկատմամբ մեր համակրանքը դադրի:

Աշխարհը քաղցրական զօրութիւն մը ունի, որմէ չհրապուրուելու համար Աստուծոյ հաւատալ և Յիսուսի խաչին պատուանդանին առջև ծնդդրել պէտք է: Այս կենարար խաչն է որ հաւատացեալներու փրկութիւնը ապահոված է, Աստուծոյ յաւիտեանական սէրը մեզի յայտնած է և փրկութեան շնորհը ճամբան աշխարհի մատնանշած է: Այո՛, այս խաչն է որ իրական պարծանքի չափանիշը մեզի ցոյց տուած է: Այն որ այս չափանիշին համեմատ կ'ապրի՝ բնաւ չի զղջի:

ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՅԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԸՍՏ ԳՆԶ, ԱԿԱՏ...

Ըսէ՛ ինձ, Ակաս, կը թոչի՞ երբեմն
Սիրսըդ՝ քաղաքի մը առաջ ժրխորէն՝
Դէպի լուսագեղ ուղիւն մը ծրփուն,
Լազուարթ, ջինջ, խորունկ, կուսութեան հանգոյն.
Ակաս, սիրսը երբեմն կը թոչի՞ հեռուն ...

Ծովն անծայրածիր կը սփռի խոնջէնքն,
Ո՞ր Գիւն օժեց ծովն՝ երգչունի խապոս,
Որուն՝ հովերու եզըր սրճալի՝
Կ'ընկերակցի մերթ, օրօր՝ ոգի ...
Ծովն անծայրածիր՝ կը սփռի խոնջէնքն ...

Տա՛ր գիւ, շողակառք, առագաստ, տա՛ր գիւ,
Հեռո՞ւն ... ցեխն այստեղ մեր արատուով,
Լացո՛ւ է շինուած: Ա՛հ, հի՞շտ է միթէ
Որ սիրսը երբեմն ինչու Ակասիս
Ըսէ. — Տարե՛ք գիւ, նա ու շողակառք ...

Որքան հեռու էք, եղբներ բոյրի,
Ձեր երկնքին սակ միտ ջինջ ու ժպտուն՝
Սէր էր ամէն ինչ, սիրոյ արժանի ...
Անմեղ տարփանքով սիրսն էր միտ լեցուն,
Եղբներ բոյրի, որքան էք հեռուն ...

Բայց եղբն անծիր՝ մանուկ սէրերուն,
Երգերն ու պոստոյ, համբոյր, ծաղկեփունջ,
Բըլուրին ետե՛ ջութակներ թրթուն,
Պուրակներու մէջ գինի՛ն փառջերով
Մանուկ սէրերուն դա՛խսը հոգեթով

Անմեղ դախսը լի խինդով փափկասուն,
Հեռո՞ւն է արդէն Հնդկաստանի պէս,
Զինասանի՛ չափ ... արժաթեայ ձայնով
Կարելի չէ՞ զայն ե՛տ կանչել կրկին ...
Մանուկ սէրերու անմեղ դա՛խսը հին ...:

Թրգմ. Ա. ՍԵՐՈՍ

ՇԱՌԻՆ ՊՕՏԻԷՌ

(ԳԵՂԱՄ ԱԹՄԱՃԵԱՆ)

Ծ Ն Ք Ն Ա Մ Պ Ո Պ Ո Ւ Մ

Խելո՛ք եղիր, ցաւ իմ, ամփոփ ու հանդարտ,
Իրիկունը կ'ուզէիր, տե՛ս, կ'իջնէ ցած,
Թանձր ստուեր մը կը պարուրէ ֆաղաֆն արդ,
Ոմանց անդորր տալով, ոմանց հոգ, կասկած ...:

Մահկանացուաց մինչ բազմութիւնն ըստրին,
Խարազանին տակ հանոյինն ռեւագործ՝
Խննոյինն մէջ կը ֆաղէ խայթ իր խղճին.
Վի՛տես իմ, տո՛ւր ինձ ձեռնդ ու եկո՛ւր, եկո՛ւր հոս ...

Հեռո՛ւ անոնց ֆովէն, դիտէ՛ վախճանած
Տարիները՝ պատգամին վրայ երկնի՝
Հին զգեստով՝ մութ ջուրերու վրայ հակած

Կարօտազին ...: Լըսէ՛ ֆալէյն ալ ցայգին
Ու ջուրերու խորքէն բղխող Զիզն ուրախ,
Որ ֆառ տալով ֆողը մութին՝ կ'իջնեն ցած ...:

Թրգմ. Ա. Սեմս.

ՇԱՌԼ ՊՈՏԼԷՌ

Ժ Պ Տ Է Կ Ե Ն Ա Ն Դ Ի Ն

Օղակին մէջ վիտերու սուր, մարդերուն դէմ նենգ, զազիր,
Սիրքդ անխոց թէ բազմախոց, եղբա՛յր, ժպիլ միտս գիտցիր.
Ժրպիսն ունի ոյծ մը՝ որմէ մեղի լեռներն կը հալին,
Ու տազնապներ բազմատեսակ ճամբէդ ընդհուպ կ'անհետան:

Մ'ըսեր — կեանքը դառն է, ժըլատ, ունի փուշեր արիւնող,
Թէ չըհասնինք պիտի երբեք բարձունքներու լուսողող,
Թէ պայքարիլ զուր է վըսեմ գաղափարի մ'ի խնդիր.
Ժպտէ՛ ու սիրքդ պիտի լեմայ բարիքներով օրհնաձիր:

Մի՛ մոռնար թէ դաժան ձմեռն կը յաջորդէ գարունն վառ,
Ու գիշերուան աղջամուղջին վերջ կու տայ այգը պայծառ.
Ամպերն վեսին կը փարատին եթէ ժպիլ գիտնաս լոկ.
Ի՛նչ շահ եթէ անցնիս տեսնում, շուրթիդ անէծք ու բողոք:

Ժպտէ՛ կեանքին, կեանքը կարն է, մահը մօտ է, կը հասնի.
Ժպտէ՛ կեանքին, կեանքը ֆաղք է, վայելողին երանի.
Ժպտէ՛ կեանքին ֆանի ուշ չէ, ժրպիտը ֆաղք ֆեղ կ'ընէ.
Ժպտէ՛ կեանքին՝ որ կեանքն ալ ֆեղ ժրպիտով ողջունէ:

ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑԻՆ

ԾԻ

ՀԵՏԱԳԱՅ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Նարեկացու նկատմամբ միանգամայն իրաւացի էին իրենց վերաբերմունքով և գնահատականով մեր այն բանաստեղծները, որոնք բուռն ձգտում էին հանդէս բերում հասնելու ստեղծագործութեան մարդկային խորութեան, ձեռն կատարելութեան, ոտանաւորի պոէտիկական հնարանների բազմազանութեան, երաժշտականութեան և լիզուր հարստութեան, ինչպէս, օրինակ՝ Թումանյանը, Թադևոսյանը, Տէրեանը, Մեծարինը, Վարուժանը և ուրիշներ։ Նրանք վերին աստիճանի բարձր ճաշակով բանաստեղծներ էին, որոնք իւրացրել էին մարդկութեան ստեղծած պոէզիայի կուլտուրայի գրական կողմերը։ Թուում է, թէ համաշխարհային քանաստեղծական արուեստի ստեղծած նորութիւններին և բոլոր նորութիւններին հրաշալի տեղեակ այդօրինակ գրական խոշոր գէժքերը չպէտք է հետաքրքրուէին իր ամբողջ կեանքը զիւղում անցկացրած Ժ. դարի մի բանաստեղծով, թելում է՝, թէ Նարեկացին նրանց համար պէտք է արդէն մի հնացած գրող համարուեր, բայց այդպէս չէ։

Այն ժամանակ, երբ շատերը հիանում էին Վեռնիով՝ իբրև թէ մի ճշմարտարոյնով, մեր բանաստեղծների աչքի առաջ բարձրանում է իր ամբողջ հասակով Նարեկացու վիթխարի կերպարը։ Մեր առաջնորդ բանաստեղծները չէին կարող չնկատել, որ այնքան զովարանուած վեռնիների՝ պոէզիայի աշխարհը բերած ճշմարտութիւնները (յատկապէս ստանաւորի երաժշտականութիւնը) շատ դարեր առաջ արդէն յայտնագործել էր Գրիգոր Նարեկացին և ոչ միայն յայտնագործել, այլև ստեղծել էր բոլորնադասութեամբ հարուստ և առողջ (և ոչ նրանց նման հիւանդային) մի շարք կլասիկ բանաստեղծական նմուշներ։ Նարեկացու արժանիքները այսպէս մի-

ջազգային գրականութեան ֆոնի վրայ աւելի լաւ ճանաչուելուց յետոյ, մեր բանաստեղծները սկսում են եռանդալիս ուսումնասիրել նրան ու սովորել նրանից։ Միայն Մեծարինցի մասին կենսագիրները պատմում են, որ նա Մատենք միշտ բարձր տակ էր պահում, իսկ Տէրեանին պատանող գրքերից մնացել է մի Նարեկ, որի լուսանջններին բանաստեղծը բազմաթիւ զիտողութիւններ է գրել(*), Մեծարինցի ու Տէրեանի նման, դարասկզբի մեր միւս խոշոր բանաստեղծները ինչպէս շատ են սիրել Նարեկացուն և ուսումնասիրել նրան։ Վերեւում յիշատակուած մեր նշանաւոր բանաստեղծների ստեղծագործութիւնների օրինակով տեսնենք, թէ ի՞նչ բնութիւն գրական կապեր են գոյութիւն ունեցել այդ բանաստեղծների և Նարեկացու միջև։

Նարեկացու հետ ստեղծագործութեան որոշ կողմերով կապուածութեան մասին ամենաշուքափելի և առաջին հայեացքից իսկ նկատելի փաստեր է տալիս Միսաք Մեծարինցը ոչ միայն իր բանաստեղծութիւններով, այլև իր մի շարք պոլիմիկական փայլուն արուեստով գրուած յօդուածներով։

Երբ լոյս է տեսնում Մեծարինցի «Միաժան» վերնագրով բանաստեղծութիւնների ժողովածուն, քննադատութեան մէջ զբաղուած են մարդիկ, որոնք խիստ յարձակութեւն են գործում բանաստեղծի վրայ, նրան անուանելով «ծիծաղելի կապիղո», այսինքն գտնելով, որ նա իբր թէ ազգային բանաստեղծ չէ, ինքնուրոյն չէ։ Նրանք Մեծարինցին համարում են Ֆրանսիական սիմֆոնիստներին հետեող և կրկնող։ Սկզբում է մի սուր բանակոխ։ Մեծարինցը իր յօդուածներով հմտորէն եւ մղում այդ յարձակութեւնը և ցոյց է տալիս իրեն քննադատողների տգիտութիւնը պոէտիկական իւրաքանչեւութիւնները ճանաչելու հարցում, և այստեղ մեզ համար հետաքրքրականն այն է, որ իր տեսակէտները հիմնաւորելու համար նա տեղեկատու վկայակոչում է Գրիգոր Նարեկացուն։ Ահա մի հատուած նրա՝ իր նկատակորդ Ենովք Արմէնի

(*) Այդ մասին մեզ յայտնել է Պրոֆ. Կ. Կուսիկեանը, որի մօտ գտնուում է Ողբերգութեան Մատենանի նշուած օրինակը։

դէմ գրած «Քննադատութիւնը» վերնագրով յօդուածից:

«Տակարին պահեստի գիտողութիւն մըն ալ ունի ենովք Արմէն. «Արեւին» բանաստեղծութեան մէջ սա երկտողը կայ.

Թող հսգւոյս մէջեմ անցնիմ կարգաւ
Մանուկներն ընդարմացած.

Այս տողերն ալ հպելով իր խարտոցին, ենովք Արմէն պիտի գոչէր. «Ե՛հ, հոգիին մէջ մանուկ կրնա՞յ ըլլալ: Որովհետեւ ենովք Արմէնի միտքը ընդհանրապէս գրականութեան, ու մասնաւորապէս բանաստեղծութեան անընդունակ միտք մըն է. ու չի կրնար իմաստի պղտիկ կրճատութեանը լայնել ու հասկտնալ անմիջապէս, թէ, օրինակի համար մանուկը ամփոփ փոխարեւորութիւնն է հոս մանուկ զգացումներուն, տեղեկութեան, յայտնուն, բաղձանքներուն՝ որոնք երկար տանն ընդարմացած՝ արեւին կենսաբաշխ ճառագայթներուն պէտք ունին վերաթափուելու համար: Ի՞նչ դժբախտութիւն պիտի ըլլար, եթէ բոլոր հասկացողութիւնները ենովք (Արմէնի պէս անձկանային. այն ատեն հարկ պիտի ըլլար մեր գրական հսկային՝ Նարեկացիին (ընդգծումը մերն է — Մ. Մ.) փոխարեւորութիւններուն ալ գատաճիւղը կարդալ (գիւրգիւտ կենացո, «Մանգաղ կամացո, «Անկողին կամացո»):

Ենովք Արմէն կ'ուզէ անպատճառ isme/ մտակոյր ու պոնդոյր տարփող մը գտնել իմ մէջս, մանաւանդ բառամու խորհրդանշական մը, ծիծալելի կապկող մը: Եւ որովհետեւ սկիզբէն ի վեր գրիթէ բնագրաբար, և հիմակ բացորոշակի, իմ գրական մեծագոյն մտահոգութիւնս եղած է զպրոցի անհաճ պիտակումներուն յիմարական հետաժողով մը չըլլալ և խուսափել արտաքին ազդեցութեանց նուաստացուցիչ դրոշմէն, մէկ խօսքով կարելի եղածին չափ ինքզինքն ըլլալ՝ ուժգնորէն կ'ընդգլխիմ Ենովք Արմէնի այդ անմտած վերագրութեան դէմ: Ու բարբառուն ապացոյց մը օտու համար թէ սինպոլիսմը կրնայ ստացակամ չըլլալ՝ դարձեալ մեզ կը բերեմ պանծալի Նարեկացիին օրինակը (*): (Ընդգծումը մերն է — Մ. Մ.):

(*) Մ. Մեծարեան, Գերթուածներ, Երևան, 1934, էջ 249:

Այս հատուածից երեւում է, որ Մեծարեանը բանաստեղծութեան մէջ լայն չափերով կիրառելով փոխաբերութիւնը, դա համարում է ոչ թէ սիմվոլիստներից ծագած մի մերժելի նորութիւն, այլ ընդհանրապէս քնարերգութեան համար անհրաժեշտ մի բան, որ սիմվոլիստներից շատ առաջ գործածել է մեր գրական հսկան՝ Նարեկացին: Այսպիսով, Մեծարեանը փաստորէն խոստովանում է, որ ստեղծագործելիս աչքի առաջ է ունեցել Նարեկացուն և սովորել է նրանից: Այնուհետև՝ այս նոյն հիդրակացութիւնը կարելի է բխցնել նաեւ այն բանից, որ երբ նա ժխտելով իր մտ սիմվոլիկ պատկերների գործածութիւնը ստացական արտաքին ազդեցութիւնների արգիւնք լինելը, այն համարում է ինքնուրոյն և բնականաբար առաջացած, իբրեւ նման երեւոյթի հնարաւորութեան օրինակ՝ նորից մատնացոյց է անում Նարեկացու ստեղծագործութիւնը:

Ի հակառակ, միայն փոխարեւորութիւնների և սիմվոլիկ պատկերների գործածութեամբ չի սպառնում Նարեկացու պոէտիկական կուլտուրայից Մեծարեանի ուսումնասիրութիւնը. կան և աւելի կարեւոր հանգամանքներ, որոնք վերաբերում են նաեւ բանաստեղծութիւնների բովանդակութեանը: Դրանցից մէկը մարդուն բնութեան հետ անմիջական հաղորդակցութեամբ ներկայացնելն է, մարդկային՝ օգտագոյնների բնութեան պատկերների հետ ուղեգործելն է: Այս զուգորդումը ինքը Մեծարեանը յօդուածներից մէկում համարում է բանաստեղծական կատարելութեան համեմուձգուման արտայայտութիւն և յայտարարում է, որ ինքը ամէն կերպ ջանք է գործադրել ոչ թէ իրել մարդկանց և իրերի յարաբերութիւնները, այլ ամրապնդել դրանք:

Եւ իրօք, իբր Մեծարեանը «Երեւան» տութեան փորձ մըն յօդուածում վերլուծման է ենթարկում իր սեփական ստեղծագործութիւնները («Միածան» վերնագրով բանաստեղծութիւնների առաջին ժողովածուն), սքանչելի կերպով բացայայտում է պոէտիկական իր այդ տեսութեան գործնական իրականացումը: Եւ որովհետեւ այդ տեսութեան պատմական հիմնաւորման համար Մեծարեանը զարձեւել հնարաւոր էր

որ Նարեկացու օրինակին դիմեր, ուստի զարմանալի չէ, որ երբ նա իր տաղերն է վերլուծում, հրաքննվում է, թէ Մատանի մոտիվների մասին է խոսում: Նմուշի համար Մեծարենցի նշուած յոգուածից մէջ բերենք մի քանի հատուածներ. «Գիշերիբերդութիւնները, լուսուէտ կամ մթաստուեր, երկար տողանցք մը կը գծեն ամբողջ հատորին մէջ: Գիշերը երկար ատեն իր ազդեցութեան, իր խանդաղատանքին մէջ պահած է բանաստեղծը:

Սկիզբները քայքայ ու զուարթ եւ անոր գրգամբը.

Գիշերն անուէ ք, գիշերն հետագին...

Գիշերին մէջ չէ՞ ապաքէն, որ երազները աւելի վառ ու արագ վերթեւումներ կ'ունենան. գիշերին մէջ, ուր շրջանկարը այնքան հալոյէ կ'ըլլայ, և սպասումը՝ այնքան քաղցրորէն՝ տաժանագին.

Ուր սենեակիս մէջ կը եղծիմ առօի համբոյրն անդօղեմ
Ու օրումներս եմ բոցավառ՝ ջերմութեան երազային,
Փակ են աչքերս, եւ կամ յոնկարծ մերթ անհամբեր դուրս կը նային,
Ան, լուսքիւնն որ կը սեւէ, եւ ստուերներն՝ որ կը փայլեն...

Բայց գիշերուումն սերը միշտ կը վերածալի...

Ու այդ սերը կ'երկարաձգուի մինչև պաշտամունք. և այդ պաշտամունքը այնքան խանգոտ է, որ բանաստեղծը կ'ուզէ նոյնիսկ գիշերին յաւիտենութիւնը, բացարձակ անկապաւելի աստուածութիւնը.

Կ'ուզեմ որ դադրին ձայներն այս պահի,
Ու նեկսարիկ դողն ըմպեմ ես անյապ.
Կ'ուզեմ որ դադրին սիւ եւ ժամանակ
Ու զաբիրներուդ իյնան ծնւադիր:

Յետոյ երկիւղած աղերսանք մըն ալ.

Ցնորաբեր գիշեր, ան, ընդունէ գիս.
Ընդունէ, միտսիկ ով անդորուրեւն...

Բայց վերջապէս կու գայ ատեն մը՝ որ գիշերներու այս տարփանքը ժամանակ մը տեղ կու տայ արևին ու տիւրին հրաշքին,

Պիտի ըմպեմ բոցն արեւին, հաս ապալի
եմ ծառալի...

Ամբողջ հատորը գրիթէ սպասման երկարածիք գիշեր մըն է, աղերսանքներով, հոգսերով, ցաւերով ու երբեմն ալ կայծակլուտուն յոյսերով լեցուն...»(*).

Սյա բոլորը ցոյց են տալիս նաև, որ Մեծարենցը իր «Միամտան» ժողովածուով սուլթանական մղձաւանջային իրականութեանը հակադրուելով, օտարի տիւր ու հրաշքը երազելով հանդերձ, որոշ չափով արտայայտել է նաև միտակական տրամադրութիւններ, որոնք, ի հարկէ, բացասական երևոյթ են. Այլ բան է, երբ Մեծարենցը օգտագործում է Նարեկացու պոէտիկական կուլտուրան:

Մահուանից երեք ամիս առաջ գրած իր «Յետաձեռն Բարեկիցիդան» վերնագրով յոգուածում Մեծարենցը պատասխանելով իր նոգալի հակառակորդներից մէկին (Փայլակին), գրում է նաև հետեւեալը. «Դիտելի է, որ Փայլակի իբրև անհաշակ դատապարտած բաւերը՝ առաւելապէս նախընթաց մատենագրութեան մէջ գործածուածներն են... Ինչո՞ւ չխոստովանել թէ տգեղութիւնն այդ բաւերը ծամառող չլիթունքին, և անոնց ուժեղ մերձեցումին տոկալու անկարող՝ իզացեալ, ուժասպառ լսելիքի մէջ է. այդ բաւերը գործածող նախնի մատենագիրներ մենէ շատ աւելի լայն կ'ըմբռնէին լսելիութեան և առողանութեան զեղեցիկը, — գիտէին վեհաշուրթ արտասանել բաւերը, աւելեւ անոնց վեհանդորը ձայնը. իսկ ի՞նչ գիտեն Փայլակները, ոչինչ, ոչ իսկ իրենց տգիտութիւնը: Նախնի մատենագիրը գիտէր ծովածայն հնչեցնել բաւերը. —

«Ջիւմրից բաւեսցէ դոյզն ինչ այլաւուղջ՝
մեծիդ հաւազալից, գիւմրի համբաւն
կեռեսցի ընդ խաչի քո կրից՝ խաղութիւն
հետուրեան մարմնոյս սկաւորեան...»

— Ընկալ քայքայութեամբ, Տէր Աստուծոյ հօգ, զպաշտօնոյիս զաւաչանս...»:

Գիտէր ծիծաղախիտ ժպտեցնել բաւերը, —

«Էկէքն ծով ի ծով ծիծաղախիս ծաւալաւ
նայր...»

Եթէ գիտնար Փայլակ Նարեկացիին այս

(*) Մ. Մեծարենց, Երկերի Լիակատար ժողովածու, Երևան, 1934, էջ 243:

նմանաձայնութիւնը, գուցէ չծաղրէր իմինս՝ որ չքնաղ բան մ'ըլլալու յաւակնութիւնը չունի, բայց ունի անճշտակ որակութիւն գէժ բողոքելու արժանապատուութիւնը. —

Արեւ ծիծեալօրի, ծեղալիկ ծամիրուս(1), Մեծարեհները ոտանաւորը երաժշտական դարձնելու համար լալիօրէն կիրառում է բաղաձայնոյթները: Իր շրջանի մեր բանաստեղծներէց նա, Տէրեհանի հետ միասին, առաջինն է ոտանաւորի այդ կողմի վրայ մեծ ուշադրութիւն դարձնում: Ինչպէս փաստերը ցոյց են տալիս, նա, չնայած ինքնատիպ լինելու իր ամբողջ ձգտման, այնուամենայնիւ չի ցանկացել հրաժարուել նարեկացու յայտնագործութիւններից և իր իսկ խոստովանութեամբ օգտագործել է դրանք: Այսպէս, նրա բանաստեղծութիւններում առատօրէն հանդիպում են նարեկացիական ս, շ, ծ բաղաձայններով առաջացրած բաղաձայնոյթներ. ահա շով կազմուած բաղաձայնոյթի մի քանի նմուշ.

Պիեբերն սնուե է, գիեբերն հեցապի՛ն
հաւիւթով օծուն ու բալասանով(2):

Կարնոմադիկ ու կապսիբակ գիշերին մեջ,
Մեղեթիկի փոթի մեռուսն ըլլամ ըսփիւր...(3):

Նոյն և ծով կազմուած.

Հոգւոյս դափ ու քմբուկի
Գիճնէ ծիծալն այս գիեբեր,
Մնծկաներու պէս ցնծուն՝
Մափ կը զարնեն իմ յուեբեր(4):

Կապոյն ծուպեր, ծիածան, ծփուն ձայ-
ներ, միսթիկ վարդ(5):

Բայց պէտք է նկատել, որ Մեծարեհները մեր այն բանաստեղծներից է, որ ամենից աւելի շատ բան է աւելացրել հուսց արդէն յայտնի և գործածական բաղաձայնոյթների վրայ: Այսպէս՝ նրա մօտ յաճախ են հանդիպում նաեւ յով, ջով, ձով և յատկապէս նով կառուցուած բաղաձայնոյթներ: Վերջինի վրայ Մեծարեհները մի առանձին ուշադրութիւն է դարձնում՝ ստացուող երա-

ժըշտական ապաւորութիւնը շատ բարձր գնահատելով:

Նաւակներ մեկնեցան ամենն ալ, բաղ-
ձանով ակալանուն ...

Սակայն չի կարելի, իսկապէս, չխոստովանել, որ այս նով բաղաձայնոյթները իրենց կլասիկ կիրառումն են գտել Տէրեհանի բանաստեղծութիւնների մէջ: Տէրեհանը ներով բաղաձայնոյթը առանձնապէս նկատելի է դարձնում զուգորդելով մ բաղաձայնի հետ և վարպետօրէն այնպէս դասաւորելով, որ այդ բաղաձայնները ընկնեն սուս կամ ռաձայնաւորներից յետոյ՝ բառազերջում. օրինակ՝

Ձեռներում ձեր մանրիկ նուագուն,
Ձեր ձայնում, երբ ստում եմ ձերեան...
Նայիրեանն է երգում հնօրեան ...(*)

Պիտի նշել, որ Տէրեհանը առհասարակ աւելի իր պոէտիկական կուլտուրայով է կապուած նարեկացու հետ. յիշենք նրա նշանաւոր «Շշուկ ու Շրշիւն» բանաստեղծութիւնը, որ ճերմկ ստեղծուած նմանաձայնութեան կիրառման մի սքանչելի նմուշ է հանդիսանում:

Ինչպէս Մեծարեհների, այնպէս էլ Ի. դարի սկզբների մեր միւս բանաստեղծների սէրը դէպի նարեկացին և կապերը նրա հետ արդիւնք չեն միայն պոէտիկական կուլտուրայի բնագաւառում նրանց գիտակցուած ուսումնասիրական քննական անհրաժեշտութեան: Յատկապէս այդ շրջանի մեր բանաստեղծների համար նարեկացին հարազատ մի գրող էր. դարձել նաեւ շիր-հիւ իր ստեղծագործութեան բովանդակութեան մի շարք դրական գծերի:

Ամբողջ խնդիրն այն է, որ այդ ժամանակաշրջանի մեր առաջաւոր լուսագոյն բանաստեղծները չէին կարող սառել և անտարբեր գլուխ աշն բանը, թէ ինչպէս է տեսնաւապէս ու հոգեպէս ճնշուած ժողովուրդը սուլթանական բարբարոսական կարգերի և ցարական ուկրաինայի ու բուլքուական կեղեքման պայմաններում, և թէ, առհասարակ, գնալով ինչպիսի ծանր դրու-

(1) Նոյն, էջ 277-278: (2) Նոյն, էջ 7:

(3) Նոյն, էջ 75: (4) Նոյն, էջ 8:

(5) Նոյն, էջ 23:

(*) Վ. Տէրեհան, Բանաստեղծութիւններ, Երևան, 1940, էջ 264:

թեան մէջ է ընկնում աշխատաւորութիւնը։ Նրանք տեսնում էին, թէ ինչպէս մարդիկ այդ պայմաններում ընկնում էին սփարդու կերպից ու դառնում սարկիւր չար դժխեմ» (Թուամանեի խօսքերն են), թէ ինչպէս մարդը փոքրանում ու դառնում է զգաց-մունքներով սահմանափակ, թէ ինչպէս բռնութիւնը խեղդում է և վայր հակում մարդկային հոգու ազատ թռիչքը։ Այս բոլորը զգալի էին մանաւանդ սուլթանական տիրապետութեան սահմաններում ապրող արեւմտահայ բանաստեղծների համար, ուրիշ գլխի կախում էր իշտ նաև ֆիլիքական գոյութեան անապահովութեան սուրբ։

Այսպիսի պարագաներում մեր նոր պուշկինի հիմնական թեմաներից մէկն էր դառնում (դեռ նոյնիսկ Դուրեանից սկսած) մարդու մէջ մարդկային զարգացման հարցը։ Դուրեանը, որը մեծ համարձակութեամբ աստղերի անուշիկ սանդուղք բարձրանալով Աստուծոյ կեանքի ամենազնայն պահանջ է ներկայացնում («Տրտունջ»), իր ստեղծագործութեան մէջ շարունակ զանգատում էր մարդկանց՝ իր նկատմամբ ունեցած ոչ մարդկային վերաբերմունքից։

Մեր բանաստեղծներից շատերը հանդէս են գալիս որպէս աշխատաւոր մարդու լուսապաշտի համար պայքարողներ, մի ապագայի, երբ պէտք է ցանկ մտնող մեզ զարգանաւ ու յայրէք մարդկայինը։ Իսկ յայտնի է, որ Նարեկացու ողբերգութեան էական գծերից մէկն էր ձգտումը՝ մարդուն իր հոգեկան աշխարհով բարձրացնել այնպիսի սահմաններ, որտեղ նա պիտի հաւասարուէր կատարելութեան գաղափարապատկեր անդրադարձող Աստուծոյ հետ։ Ուրեմն բացառում չէր այն հանգամանքը, որ այդ շրջանի մեր բանաստեղծներին հետաքրքրէր նաև Նարեկացու ստեղծագործութեան բովանդակութեան որոշ կողմերը։

Մեր գեոկրատ բանաստեղծները բարձրանալով մղձաւանջային իրականութիւնից և իրենց շրջապատող՝ շատ ճշմարտ անձնաւորութիւններից, երազում էին մարդու համար երջանիկը, լուսը, երազում ու ներկայացնում էին ազնիւ ու մաքուր մարդուն, որը նեղ անձնական չէ, սահմանափակ չէ և ապրում է աշխատաւորութեան կեանքով,

հասարակական մեծ կեանքով, Հասկանալի է, որ բանաստեղծները այսպիսի պատկերացումները չէին կարող երբեք չզփուել Նարեկացու «Մատեան Ողբերգութեան» պոէմում ստեղծուած լիրիկական հերոսի մարդկայնորէն խոր ու պայծառ կերպարի հետ։

Արեւմտահայ բանաստեղծներից Նարեկացու ստեղծագործութեան տարիցիաները նկատելի է փոխելով օգտագործել են նաև Վարուժանն ու Սիւսանյանը։

Դանիէլ Վարուժանը ունի մի քանի այնպիսի բանաստեղծութիւններ, որոնք պոէտիկական շատ կողմերով յիշեցնում են Նարեկը (յիշեց զբանցից օձանապարհալի զինազարդ՝ աղօթքի ձեռք ու ոճով գրուած բանաստեղծութիւնը), այլ գործերում պատահում են և ուղղակի Նարեկացիական արտայայտութիւններ, ինչպէս՝

... Միսիս ցնցնեմ, սրժիս բուրվառն հոսեան ... (2)

Բայց աւելի հետաքրքրականն այն է, որ Վարուժանի բանաստեղծութիւնների մէջ կան այնպիսիները, որոնք իրենց մատիչեւրով, իրենց բովանդակութեամբ ևս յիշեցնում են Ողբերգութեան Մատեանը։ Վարուժանը մարդկային բնաւորութեան մաքրութեան ու մեծութեան որոնողներից ու ձգտողներից էր, ուստի նա երգել է լոյսը, որպէս այդ բոլորի այսբանական խտացումը։

Կ'երթամ ալբիւրբ լոյսին ...
Ուղիւն երկուս է. սալարկուած է ուղիւն
Կայծարեւոյ, ցանկուած՝ մորթի փութեւոյ.
Ուղիւն ծեղ է ճառագայթի մ'անցնուցել.
Անկէ կ'ելլեմ՝ լեւելով զողորջ ծունցեւոս,
Եւ ծունցեւոս, զոր ցանցելն եղբայրներս,
Արևն օտ կը բլիթի։
Հեւեմ է կ'ուրճիս, քարթիցեւոս վրայ՝ փո-
Սրժիս սափորն է դասարկ։ [շին։
Ու ես կ'երթամ դեպի ալբիւրբ լոյսին ... (3)

Բանաստեղծը ծանր տանջալից ուղիւ պէտք է անցի լոյսի ազդեցին հասնելու համար, որպէսզի լոյսով լեցնի սրտի դա-

(1) Գ. Վարուժան, Հեթանոս երգեր, Կ. Պոլս, 1912, էջ 206։

(2) Նոյն, էջ 173։

տարի սահմանը, որովհետև լույսն իր մտքի հարսն է և Ետիզեբեթի բերդրութեան գինն է։ Արդե՞ք այս գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը իր որոշ կողմերով Նարեկի մի մանրանկարը չի յիշեցնում . . . :

Ինչ վերաբերում է Սիամանթոյին, ապա պէտք է ասել, որ նա, ինչպէս Նարեկացին, գրել է գերազանցապէս խառը ոտանաւորներով։ Յետոյ նա մեր յայտնի բանաստեղծներից ամենից աւելի հակուած լինելով գէպի սիմվոլիզմը, ամենից աւելի շատ է գործածել փոխաբերութիւններ և այլաբանութիւններ։

Նարեկացու պոէտիկական արուեստի ոգին Սիամանթոյի մօտ առաւելապէս երեւան է զաւիտ փոխաբերական պատկերների կերտման ընթացքում։ Յաճախ պատահում են այնպիսի փոխաբերութիւններ, որոնք, թուում է թէ, ստեղծուած են Նարեկացու փոխաբերութիւնների անալոգիայով. օրինակ՝ Նարեկի «Մի տապաւն ինձ ստինս աչաց ցամաքեալս արտայայտութեան ոճով Սիամանթոն ունի այնպիսի արտայայտութիւններ. «... Յոյսին ստինքները յափրացումն էին շրթունքներուս . . . » կամ՝ «... Մի մոռացում, անոր աչուըններն ու բերանը . . . ընդզվուժի ստինքներուն կարկառուութիւնը։

Բայց պէտք է մի բան անպայման նկատել. թէպէտ առաջին հայեացքից թուում է, թէ Սիամանթոն շատ է նմանուած Նարեկացուն, սակայն դա այնքան էլ ճիշդ չէ։ Սիամանթոյի պատկերաւորման արուեստի մէջ կայ որոշ հիւանդագործի տարր, որը միանգամայն խորթ է Նարեկացուն։ Այդ տարրը պատկերների մշտական փոխարկումն է, որոնցով բանաստեղծը ցանկանում է քստմեցուցիչ ապրումներ առաջացնել ընթերցողի մէջ. օրինակ՝

Երբ կրնաս, անհունօրէն յեփղ դարձիր
Ու ձեռ մեռելներուն հողին ժայթքումն
յանկարծական։

Կամ՝

Օ, օգնութեան եկե՛ք, զլիսացուած մար-
միներ զեպի գիս կ'աբաւեն։

Գրական հետաքրքիր երևոյթ է Սիամանթոյի «Սուրբ Մեսրոպ» լիբիկական պոէմը. բանաստեղծը իր այս գործը աշխատել է ոճաւորել միջնադարեան պոէմ-

ների և եկեղեցական բանաստեղծութիւնների տիպով, և ինչ ասել կ'ուզէ, որ առաջին հերթին նա աչքի առաջ է ունեցել Նարեկը։ Այս բանը առանձնապէս երևում է պոէմի ներքողական մասերից և Մեսրոպի աղօթքից, որից մի կտոր մէջ բերենք.

Օգնէ ինձի, Տարբերու հայր,
Ես աչք աղօս եւ ճշտողութիւն անբաւանց,
Ունայնամիտ ունկնդիր եւ շարալուր ականգ,
Անցնեղաւեանկ երաժիշտ եւ մեղկաձայն եր-
գիշ . . .

Ես անհողպտորձ դատօրոգ, լոսմարան քա-
փուր,
Սեղանասպաս անհաց եւ ցամաքալ գինե-
բաւիս,

Ես՝ անկոչ հրաւիրեալ Յիսուսական հար-
սանիքին,
Ես անձեք լուսարար եւ անմատեան մտածող . . .
Գու փրկութեան փարոսներէդ կաթիլ մը լոյս
ճուր ինձի.

Եւ երկնային դուռներուդ հետ հողեկան
կեանքին դռները դրախտին պէս թող բաց-
ուին . . . (1)

Միայն այս փոքր հատուածը արդէն ցոյց է տալիս, որ Սիամանթոն ոչ միայն Նարեկի ոճն է օգտագործել իր պոէմը գրելիս, այլև ուղղակի այնտեղ գործածուած արտայայտութիւններից շատերը։ Սիամանթոյի այս պոէմի մասին իր ժամանակին Վարուժանը գրել է. «Սիամանթո իր այս քերթուածին մէջ տուաւ իրեն համար նոր ձև մը քերթելու, որ իր միւս երկերուն մէջ հաջիւ կ'ուրուագծուէր. այս՝ զիջք Նարեկացիին հետ կապող թելն էր՝ զօր ամրակուռ շղթայի մը վերածեց» (2)։

Մ. ՄԿՐԵԱՆ

(Մնացեալը յարդրոյի՝ 18)

(1) Սիամանթո, Սուրբ Մեսրոպ, Թիֆլիս, 1913, էջ 15-16։

(2) Դանիէլ Վարուժան, Երկեր, Երևան, 1946, էջ 373։

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՎՐԴ. ԼԵՀԱՑԻՈՅ ՏԱՊԱՆԱԳԻՐԸ

«Հանդէս Ամսօրեայ»-ի 1912 տարւոյ հա-
մարներուն մէջ հանդիպեցայ Ստեփանոս
Վրդ. Լեհացոյ տապանագրին, առնուած
Շահաթունեանի ընդօրինակութենէն (Ստե-
փանոս Վրդ. Լեհացոյ, Լեհացոյ, համե-
մատելի Լեհացոյ հրատարակածին հետ
(Երևան, էջ 241):

Հ. Ն. Ակինեան տապանագրին եօթնե-
րորդ տողին մէջ տպուած է թուագիրը
անհնային գանձով կը սրբագրէ զայն և կը
կարդայ 'Ի, ինչ որ ուղիղ կը համապատաս-
խանէ հին յիշատակագրի մը կողմէ Ստե-
փանոս Վրդ.-ի մահուան համար Նշանակ-
ուած ԹՃԼԸ թուականին (Հանդ. Ամս.,
1912, էջ 64):

Կ. Յ. Բասմաջեան, ի Ս. Լեհացոյին իր
առաջին գիտական ուղեգրութեան միջոցին,
անձամբ նորէն ընդօրինակած է Լեհացոյ
տապանագիրը՝ որ քանի մը տեղ կը տար-
բերի Շահաթունեանի օրինակութենէն:
Բասմաջեան ալ խնդրոյ առարկայ թուա-
գիրը կը կարդայ Կ (Հանդ. Ամս., 1912,
էջ 424):

Մենք աչքի առջև ունենալով յիշեալ
երկու ընդօրինակութիւնները, կ'առաջար-
կենք վերականգնել այդ տապանագրին
ընագիրը այսպէս.

Յա[յ]սմ գբի անիւս եղեալ պանի
Մարմին մախուր վարդապետի
Աստուածաբան Ստեփանոսի
Որ եր օղեալ բնիկ Լեհացի
Անիւս ի գուրս այս ընկրկի
Հազար հարիւր ընդ երեսնի
Կրկին քառիւղ թիւ հայկազնի
Որք հանդիպիք օտւ գողութի
Աստուած եւ ձեզ ողորմեսցի:

Մեր առաջարկած ուղղումներն են հե-
տեւաները.

ա. տող

Յարկ ... եղեալ պանի (Շահաթ.)
Յարկ (յայս) " " (Լեհաց.)
Յարկ [իս յայսիկ] " " (Ակինեան)
Յա[յ]սմ կբիս նուս " " (Բասմաջ.)

Նկատելով որ Բասմաջեանի ընթերցումը
բոլորովին անիմաստ է, և նախորդներն ալ
այդ անիմաստ թուող գրերը դուրս թողած
են որեւէ պատճառով, մենք կը փորձենք
այդ գրերուն գոյութիւնը արդարացնել և
կարդալ՝

Յա[յ]սմ գբի անիւս եղեալ պանի

համեմատել Ե. տողի ճանիւն ի գուրս բա-
ցատրութիւնը, որ իր կարգին առնուած է
Ժողովողի գրքէն — ԺԲ. 6 — «Մինչև
իցէ . . . ընկրկեալ անիւն ի գուրս: Տա-
պանագրին մէջ սպրդած այս սխալը թերեւ
վերագրելի է փորագրիչին:

է. տող

Կրկին քառիւ Կ թիւ հայկազնի (Շահաթ.)
" " Կ " " (Լեհաց.)
" " 'Ի " " (Ակինեան)
" " Կ " " (Բասմաջեան)

Կրկին քառիւղ թիւ հայկազնի

պէտք է կարդալ: Երկրորդ բառին առաջին
գիրը — Բ — կարդացուած է Բ, թերեւ
փորագրիչին կողմէ: Ակինեանի սրբագրու-
թեամբ Կի տեղ 'Ի կը կարդանք բայց կցե-
լով նախորդ բառին և կ'ունենանք Լեհաց-
ոյ մահուան հայկական տարեթիւը՝ այս-
պէս. $1130 + 2 \times 4 = 1138 =$ ԹՃԼԸ:

Ն. ԵՊՍ. ՆՈՎԱԿԱՆ

ՄԱՏՆԵԱԳՐԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ
“ՀԱՒԱՏԱՐՄԱՏ”Ը

Երջանկայիշատակ Կարապետ Եպիսկոպոս «Կնիք Հաւատոյ» գրքին սկիզբը գետնեղած իր հմտալից ներածութեան վերջին էջերուն մէջ (CX-CXIX) զբաղած է Վարդան Վարդապետի մը կողմէ կազմուած «Հաւատարմատ»ին հեղինակին ինքնութեան ճշգրտին հարցով: Ան իր առջև ունեցած է Ս. Էջմիածնի Մատենադարանին Հ. 565 = 512 ձեռագիրը, գրուած ՈՄԸ = 1209 թուին, Ըստ Կարապետ Եպիսկոպոսի քննարկման, յիշեալ Հաւաքածոն երկասիրողը կրնայ ըլլալ Հաղբատացի Վարդան Վարդապետը, որ Շնորհալուծ Ժամանակ Կլիկիկայում գեղերելուց և Հաղբատ վերադառնալուց յետոյ մինչև 1210-15 թուականներն էլ ապրածն կարող է լինել (էջ CXVI):

Այդ հարցի լուսաբանման կարևորնպատ մը կը բերէ մեր Զեռագրատան Թ. 2331 Գրչագիրը, որ «Վարդան Գիրք» կոչուած ժողովածու մըն է, բաղկացած երկու ուրոյն մասերէ, գրուած ընտիր երկրորդով, հին բամպակեայ փափուկ թուղթի վրայ: Այս յօդուածին համար մեզ հետաքրքրողը ձեռագրին երկրորդ մասն է, էջ 261-532, պրակ Ա-ԺԲ, որուն վերջին (508-529) էջերը կը պարունակեն Հայոց Հայրապետաց համառօտ գաւազնագիրք մը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչէն մինչև Տէր Ստեփանոս, ի թուականութեան ԶԼԹ = 1290, որ իր գահակալութեան Զերբող տարին գերի կը տարուի: Ըստ այսմ ձեռագրին գրչութեան ժամանակը կրնայ զրուիլ ԺԳ. գարու վերջը:

Գալով բուն խնդրոյ առարկայ գրուածքին, որ Վարդան Վարդապետի անունը կը կրէ, կը տեսնենք որ ատոր սկիզբը կը գտնուի նախաբան յիշատակարան մը, որուն կը յաջորդեն «խօսք» և պատուէր ուղղուած զբէն իր ապագայ տիրոջ և այս վերջինին պատասխանը: Կարեւոր և հետաքրքրական այդ էջերը կ'առնենք ամբողջութեամբ:

Ողորմելիս Վարդան նուազեալ ըստ(*) յամենայն գործառնութենէ բարեաց, յետինս յուսումնասէրս և յորդիս մար մերոյ Սիրնի նորոյ, մեծափափագ բաղձնաւաք, և աստուածային անյագ ցանկութեամբ, և մեծ սիրով հաւատոյ, յուսանիչն մեր և ի շրջելն զաստուածային կտակարանսն, հաւաքեցի զայս աստուածաբնակ տառս, ուր և գտանէի բան ճահողակի, վկա և ջատագով ճշմարտութեան և ուղղափառ հաւատոյս, և յանդիմանիչ երկաբնակացն և այլոց հերձուածողացն, ի նուրբ զիրս և ի մեկնիչս, կամ ի թուղթս, և ի Հաւաքման Գիրս սուրբ Հայրապետացն, զոր արարեալ են ընդդէմ ամենայն հերձուածողաց:

Նա և դարձեալ մեր յաստուածապաշտ հայրապետական աթոռս, որ կոչի Հոռոմկայս յառաջի ամի հայրապետութեան Տնառն Յոհաննիսի, ժողովեցաք զՀաւաքման Գիրս սուրբ հայրապետացն և մաքրափայլ վարդապետացն Հայոց, զոր արարեալ են յիւրաքանչիւր ժամանակս ընդդէմ հերձուածողաց, ուղիղ դաւանութիւն հաւատոյ՝ առաջնոց սուրբ հարցն հետեւելով. ուր դեղերեալ աշխատանաւք, և արարի ծայրաքաղս և համառատս, միայն զաղդոյ վկայութիւնս առեալ՝ առանց աւելորդ բանի, որ յերկարագոյնս ճեմի, ոչ ի մէնջ և ոչ յառաջինոցն, և ժողովեալ կատարեալ զսոսի թվին Հայոց ՈՄԴ [= 1205], ի թագաւորութեան Հայոց Լևոնի՝ որդւոյ Ստեփանէի:

Նւ արարի քեզ, ով սիրելի, առձեռն պատրաստ զէն և անաշխատ գիւտ ընդդէմ այլասեռից թիրաւարծ երկամիտ քննողացն: Քանզի խոցէր հոգիս յորժամ ոյրաւղք բաժանմանն տգիտաբար խաւսէին վասն երկու բնութիւնս, և կամ վասն այլ ինչ խորհրդոյ: Նւ այս հարկ արար մեզ լինել ձեռնաւուծիս ի յայս գործ աստուածային: Ո՛վ սիրելի եղբայր մեր և գլուխ եկեղեցոյ օրբոյ, զոր առեալ յարգեսցես որպէս երկիր արգաւանդ և ուսուցես զի մի պատժեսցիս ընդ քանքարաթաքոյցսն:

Նւ արդ յերեսս անկեալ աղաչեմ առ ով անկանի սա, և կամ ով աւգտի ի սմանէ, և հոգեով լուսաւորիք ի լուսոյ սորա, յիշեցէք զեղկիկիս Վարդան և զձնաւազնս իմ

(*) Թերևս պիտի ըլլա՝ նուազեալս:

և զեղբարսն և զուսուցանաւ զսն մեր, զի ապրեսցուք Աստուծով և աղաւթիւք ձեռովք ի յարակեզ և յանշիջանելի բորբոքմանէ հրոյն յաւիտեանից և յանսպառ տանջանացն։ և որք յիշէք և դուք յիշեալ եղբուք առաջի Աստուծոյ ի բարի հատուցումն նորա։

Եւ ամենայն ոք որ զսա փոխէ և նորոգէ, աղաչեմ գրեւ և նորոգել զսակաւ բան յիշատակիս մերոյ վարձս մեզ յապագայն, որովք յիշիմք մեք յիտ մահու։ զի կարաւզ է Աստուած և ողորմած ի ձեռն այլոց այլում ողորմել։ Եւ որ լսաւք լինի և գրէ զսակաւ բան յիշատակիս այս, գրեցէ Աստուած և նորոգեսցէ զանուն նորա ի զպրովին կենացն յաւիտեանից, յանսպառ և յանթաւամ ժառանգութիւնսն ընդ ամենայն սրբոց իւրոց։

Խաւսմ եւ պատեւեմք պրոցս առ այնոսիկ որ ժառանգեմ զսա յապագա աւուրս։

Ծանոթաւոց լուսոյ կազմեալ են ճանապարհք իմ, և ճառագայթաբճակ հրարորբոք ջահիւ պայծառացեալ են նրբագոյն շաւիղք իմ։ Որք հաւատով և անթերի մտաւք դիմէք առ իս, եկայք ուրախութեամբ զհետ ծագման լուսոյ իմոյ, և տաւայց զձեզ ի քաղաքն իմ սուրբ, ցնծալով խաղացէք, և մտէք ուրախութեամբ ընդ դրունս նորա։ Ընտիր են շինուածք նորա, և շափիղոյ են քարինք պարապի նորա։ վերնաշենն յոսկոյ սրբոյ, յականց զմրլխտոյ ներքնաշեն նորա։ Ի Լիբանանէ է փայտ նորա, և երազ պատրաստեցան մանկունք քաղաքի իմոյ։ Խորանք որ ոչ շարժեսցին ցիցք նորա։

Մաքուր է ճանապարհ նորա և հորդեցաք զչաւիղս նորա։ ի գնալդ քո մաքրեա զսրտ քո և տեսցես զփառս քաղաքի իմոյ։ Դուստր եմ ես հաւրն լուսոյ և տեսանեմ զերեսս ծննդեան և բլխման նորա, և յամենայն ժամ համարձակիմ առ նա։

Որք կամիք տեսանել զնա, բազկաւք բարձէք զիս, և միշտ ի վերա ստեանց և սրտից ձերոց կառուցէք զիս։ Բարձր բարաւոզ ընթերցիր, և ի միտս քո պահեա Վոր ուսար յինէն։ Ընկալ յինէն լոյս և մաւիր առանց երեսաց ամաւթի այս Տէր քո, և շրջեա համարձակ՝ յանաչառ և յահագին հրապարակս նորա։ Պայծառ են քան զա-

րեզակն և զլուսին դամբարք իմ, և որ գա առ իս՝ ընդ ալմէ աթոռոյն տեսցէ զիս։ Հիմունք իմ հաւասար անդընդոց, և զուսս իմ բարձր է քան զկամարս երկնից։

Ունիմ առ իս զամենայն մարգարէսն և զառաքեալսն, զումարեալ եմ առ իս զհայրապետս և զվարդապետսն անթիւս։

Եկայք առ իս մանկունք Սիոնի սիրաւոր Աստուծոյ, և ցանկացողք աւրինաց նորա։ Ուսարուք զիս առաջնորդք և ժողովուրդք, և տարայց զձեզ առ երկնաւոր հայրն իմ։ Առ իս է բնակեալ Աստուած հայր իմ, և ես քաղաք հանգստեան եմ հոգւոյ և որդւոյ նորա։ Կարողագոյն է ծաղիկ իմ, և անճաղելի է հոտ նորա։ Առ զիս է հաւատս սրտի քո, և ուսով բարձ զիս։ քաղցր եմ ես ի կոկորդս ձեր ճաշակողացն զիս, և պարարտ է համ իմ ի ծամելիս նոցա որք հաւատով կարողանան ճաշակել զիս։

Բանալի եմ ես սրտի քո, որդեակ իմ, և ի բազուստ բաւէ զաւրութիւն իմ։ Հերձուածողաց մի՛ ընծայեր զիս, զի թերահաւատիցն հակառակ եմ ես։ Շատ ողբաս թէ տաս զիս, զի աղբով և ժանկով լցցին զիս։ Հաւատարիմ արանց շնորհեա զիս, և տգէտ որ խնդրէ մի՛ արգելուր զիս։ Եւ գրաւական քեզ ընդ իմ ընկալ զսերտ հաւատս նոցա։

Տես, մի՛ մոռանար զսէր իմ։ շրթամբք քո սիրով քո բնակեցուր զիս։ Ծարտարտան իմաստնոց շնորհեցէք զիս, զի պախարակեսցեն զհերձուածողս ի ձեռն լուսոյ իմոյ։

Պատասխանի Մարգարն առ Գիրեա։

Վա՛յ ինձ թէ ձրի կամ ընդ վայր ի թերահաւատս, կամ ի տգէտս տամ զքեզ հաւատ իմ և յոյս իմ։ այլ մտաւքս ի հոգիս, և հոգւովս ի շուռչս, և շնչովս յարիւնս, և արիւնդս ի մարմինս ծրարեալ պահեմ զքեզ, նարդոս և կինմահն և տաշի իմ. և ի բաժանել հոգւոյս չէ ինձ հնար հեռանալ ի քէն, այլ ընդ մարմնոյս ի գուրն մահու մուծանեմ ըզքեզ, որ դու յաւուրն ահագին պսակեսցես զզուսիս իմ (էջ 361-7)։

Իսկ գրքին վերջը կայ ուրիշ վերջաբան յիշատակարան մը, որուն դաւանաբանական մասերը, ինչպէս նաեւ գրքին բովանդակութեան ամփոփումը ներկայացնող տողերը

գեղջեւով՝ կու տանք պատմական արժէք ունեցող հատուածները միայն:

Եւ ողորմելիս Վարդան, որ հաւաքեցի զլուսափայլ մարգարիտս՝ հաւատոյ զատուած արեանկէ պայտառս, հետեւելով աստուածազան և բարեփառ սուրբ հարցն ուղիղ դաւանութեան, հաւատով խոստովանիմ անթերի մտաւք զհամագոյ և զամենասուրբ Երրորդութիւնն անբաժանելի և յամենայնի կատարեալ: . . .

Աւրհնեալ է ամենաբարի բնութիւնն Աստուծոյ կենդանւոյ և կենդանաբարի, որ զաւրացոյց զիս աւարտել զսա, և կատարեաց զցանկութիւնս իմ զոր ունէի ի վաղ ժամանակաց: Եւ կատարեցի զսա ի դառն և ի նեղ ժամանակս, ի թուականութեանս Հայոց ի ՈՄՁ [= 1207], ի հայրապետութեան Տեառն Յռհանէսի, և ի թաղաւրութեան Հայոց Լիւնի ի Կիլիկիա, և լցաք զսա աստուածային գանձիւ հաւատոյ՝ ըզբանս արրոցն ընդզէմ հերձուածողացն:

Եւ զու իմաստուն ընթերցաւոյ միամիտ և ժիր լեր, և յանժամ իմանաս թէ ո՞րքան հաւատոյ հաստատութիւն գտցես ի սմա: Բայց եղեալ է վկայութիւնքն յետ և յառաջ և ի միջին, և զու գիտ և նշանակեցիլդ զի խառնեալ են ընդ միմեանս. ուսիր և ուսոյ, զի Աստուծոյ այս է ընդունելի. զի բերան իւր կոչեաց զնա որ հանէ զպատուականն յանարգէն:

Եւ Աստուած գիտէ թէ ո՞րքան եմ աշխատել ի հաւաքել սորա: Գանդի եղաք ի սմա՝ առաջին զսակաւ բան մեր յիշատակին: Երկրորդ զպատուէր գրցոս առ որ ժառանգեն զսա: Երրորդ զդաւանութիւն Սուրբ Երրորդութեան: . . .

Այս քեզ լուծումն զոր արարաք բազում աշխատանաւք. ընկալ և զմեզ յիշեայ (էջ 502-8):

Արդ համեմատելով վերագրեալ յիշատակարաններու ոճը, ոգին, և մասնայատուկ բացատրութիւնները՝ Վարդան Այգեկցի ծանօթ այլ գրուածքներուն հետ, կը հասնինք այն եզրակացութեան թէ ներկայ «Հաւատարմատ» հաւաքածոն կազմողը Վարդան Վրդ. Այգեկցին է:

Այժմ գառնալով կարապետ Եպիսկոպոսի վերև յիշած ձեռագրին — օրինակ-

ուած 1209 թուին — յիշատակարանին մէջ կը հանդիպինք սա տողերուն. «... Գրեալ և փոխեալ յառաջին օրինակէն, ձեռամբ մեղապարտ Վարդանայ . . . և Լիդեոք այս մեղապարտ Վարդանը ինքը Այգեկցին իսկ է. թէ ուրիշ Վարդան մը: Աւելի հաւանական կը թուի թէ Այգեկցին ըլլայ, որ իր նոր հաւաքած «Հաւատարմատ»-ին համանման, կամ թիրեւ չափով մը փոփոխուած, մէկ օրինակութիւնը կը զրկէ իր ծանօթնեւրէն մէկուն, որ այժմ անծանօթ է մեզի:

Հոս կ'արժէ յիշել կարգ մը հետաքրքրական հեղինակներ և գրուածքներ, որոնցմէ վկայութիւններ առնուած են սոյն Հաւաքածոյին մէջ. ինչպէս,

Դիոնէսիոս Աղեքսանդրացի (էջ 308-310): Ա. Իգնատիոս (310-312): Յուլիոս Հռոմա՝ Թուղթ առ Դիոնէսիոս (317-9): Երկաթա [= երեքթա] Անտիոքու Հայրապետի (էջ 355): Տիտոսի Անտիոքու Ասորուց (355-6): Ապոփեսի Եպիսկոպոսի և Մարտիրոսի (356): Տիմոթէոս (358-366): Ի Տիրանոյ Վարդապետին Թղթէն՝ որ առ Սինաքերիմ. «Ձկնի Բ բնութիւն ասորի անէճք . . . » (382-3): Ապեղեայ Բերսնի Եպս.ի (444): Յովսէփայ Արձնոյ Եպս.ի (444): Թոփնի Եթոպացոց Եպս.ի (444): Պանփուլեա յառ ի Սկիւթացին Ճառէն (444): Նիլուսոն (445): Ի Թղթէն Առիստիդա ուղղափառ փրկիստփայլ. «Ջամնայն կիրս կրեալ ճշմարիտն հանգերձ մարմնափ . . . » (էջ 445: — Հմմտ. Մատ. Հայկ. Թրգմ. Նախնեաց, Վնեստիկ, 1889, էջ 320): Ի Թղթոյն Պաւստոսի Կորնթոսի Եպիսկոպոսի. «Դանեզի Բանն մարմին եղև . . . » (446): Դեհեղեա Նեղեսեա Եպս.ի (446): Երինիոսի Լոկոտնոյ Եպս.ի. «... Եւ դարձեալ ասէ մերձեցա առ կինն իմ մարգարէ . . . » (էջ 446-7: — Հմմտ. Կնիք Հաւատոյ, էջ 244): Ի Թղթէն զոր գրեաց Եղեակ առ Մաշտոց (448): Ամրիքոսի [= Ամփիլոքոս] յիկոնացուց Եպս.ի. «Նոյն ինքն թագաւոր և Աճ. . . և զմուս վասն չարչարանացն» (452-3: — Հմմտ. Մատ. Հայկ. Թրգմ., էջ 295. Նաև Ձեռ. Երևանի, Թ. 4425): Ի հաւատոյ Ճառէն Դաւթի Հայոց Վարդապետի անյաղթ փրկիստփայլ. «Բանն Աճ կատարեալ մարմնացեալ . . . »

ԳՐԱԴՈՍԵԿԱՆ**A CATALOGUE
OF ARMENIAN MANUSCRIPTS**

By Sirarpie Der Nersessian

Dublin, 1958

Հայերէն ձեռագիրներու ցուցակագրութեան և ուսումնասիրութեան նուիրուած գործերու շարքին վրայ արժէքաւոր յաւելում մը արձանագրուեցաւ Պրոֆ. Սիրարփի Տէր Ներսէսեանի պատրաստած զոյգ հատորներով, որոնց առաջինը կը ներկայացնէ Chester Beatty Մատենադարանի հայերէն աւելի քան 60 ձեռագիրներու ցուցակագրութիւնը. իսկ երկրորդը նոյն ձեռագիրներէն առնուած նկարներու նմաներ, զետեղուած 67 թերթերու վրայ, մաքուր տպագրութեամբ:

Օր. Տէր Ներսէսեան սոյն Ցուցակը և Ներածութիւնը աւարտած է 1951ի մամուրը: Ապա միեւնոյն արեւելքի մէջ իր անցուցած տարեկոր ժամանակի ընթացքին քաջած նորանոր տեղեկութիւններով աւելի ևս հարստացուցած է իր երկասիրութիւնը:

Գիրքին Ներածութիւնը, էջ xlx-xliv, (454-5): Ի հաւատոյ Ճառէն Մովսէսի Քերթաւզահաւըն. «Մարգկայինն աստուածային, և որ յերկրէ՞» յերկնից եկեալ...» (455-6): Թէոփիլոս Աղեքսանդրու (459): Ի հաւատոյ Քղթայն Ստեփանոսի Սիւնեաց Եպս.ի, Պատասխանի Աստիոց Պատրիարքին (էջ 460-462. — Հմմտ. Գիրք Քղթոց, 331): Մանուէլի Եպս.ի վասն տանի Ուալին. «Ի ձեռն Կոստանդիանոսի մեծի հաստատեցաւ...» (463: — Հմմտ. Տաշեան, Ցուցակ, էջ 768ա): Ի հարցաքննութենէ Ասորոց. «Ասէ Խաւակ առ Վրէժ Վարդապետն իւր...» (467-470. — Հմմտ. Տաշեան, Ցուցակ, էջ 722բ):

Վերոյիշեալ գրողներէն ոմանք ուրիշ տեղ չեն յիշուած ցարդ և շահեկան են մեծապէս:

Ն. ԵՊՍ. ՄՈՎԱԿԱՆ

հայկական մանրանկարչութեան վրայ ընդհանուր տեսութիւն մըն է, ուր ցոյց կը տրուին յատկանշական գիծերը տարբեր զգորցներու, և անոնց աւելցութիւնները իրարու հետ: Հայ մանրանկարչական արուեստը ունի իր սեփական նկարագիրը, շնորհիւ այն իրողութեան որ հայ արուեստագէտները պարզ ընդօրինակողներ չեն եղած, այլ կրցած են օտար արուեստներու տարբեր և նոյնիսկ հակամարտ հոսանքները խառնել իրարու ճարտարօրէն և ծնունդ տալ ինքնուրոյն ստեղծագործութեանց, մասնաւորապէս այն դարերուն երբ Հայերը ունէին տնտեսական և քաղաքական ինքնիշխանութիւն:

Ձեռագիրներու նկարագրութիւնները տրուած են մանրամասնօրէն, հանդիմադ նկարներու ընդարձակ բացատրութեամբ: Ապա յաւելուածաբար կցուած են ճոխ դիտողութիւններ՝ ձեռագրի Գրչին և նկարչին ոճին, կենսագրութեան և այլ աշխատութեանց մասին: Այս կերպով հատորը ըստացած է մասնագիտական ուսումնասիրութեան մը հանգամանքը (էջ 3-193):

Ցուցակագրուած ձեռագիրները ընդհանրապէս եկեղեցական գիրքեր են, այսինքն 3 Աստուածաշունչ, 34 Աւետարան, 1 Նոր Կտակարան, 2 Սաղմոսարան, 5 Ծարական, 4 Ծալոց, 4 Յայամաուրք, 1 Մաշտոց, 1 Տօնացոյց, զանազանք 5, և հատակադրք 7. ընդամենը 67 կտոր: Գալով անոնց հնութեան՝ կը բաժնուին ռապէս. ԺԲ. Դար 3, ԺԳ. Դար 3, ԺԴ. Դար 7, ԺԵ. Դար 8, ԺԶ. Դար 8, ԺԷ. Դար 33, ԺԸ. Դար 5: Նկատելի է որ այս Ցուցակին պարունակած ձեռագիրներուն կէտը Աւետարան է. միւս կողմէ դարձեալ կէտը կը պատկանի ԺԷ. Դարուն:

Յարգելի Հեղինակուհիին կողմէ օգտագործուած բազմաթիւ հունարէ մատենագրութիւնը — որ տրուած է հինգ մեծագիր և երկօրէն էջերով (195-199) — և համեմատուած մեծաթիւ ձեռագիրներու ցանկը (էջ 211-216) ի յայտ կը բերեն ոչ միայն իր լայնածաւալ հմտութիւնը, այլ նաև խղճամիտ և ծանր աշխատանքը, որով կարելի եղած է ի գլուխ հանել այս հոյակապ և պատուաբեր երկը:

ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ.

“ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ
ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ 562 ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ”

Ն Ե Ր Ա Վ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

ՀՐԱԶԵԱՑ ԱՃԱՌԵԱՆ — ԵՐԵՒԱՆ — 1955, էջ 655

Գրքին երկրորդ մասը նուիրուած է լեզուներու դասակարգման:

Բ. — Լեզուներու Դասակարգութիւնը: — Հետեւեալ ստորաբաժանումները ունի. — 1) Լեզուներու ցեղակցութիւնը, 2) Հնդեւրոպական ընտանիք, 3) Ամական ընտանիք, 4) Քամեան ընտանիք, 5) Ափրիկեան ընտանիք, 6) Աւստրական ընտանիք, 7) Տրալիտեան ընտանիք, 8) Անդամական ընտանիք, 9) Չին-Թիպեթական ընտանիք, 10) Ուկրո-Ֆիննական ընտանիք, 11) Կովկասեան ընտանիք, 12) Ալթայական ընտանիք, 13) Ժափոներէն և Քորէայերէն, 14) Այնու, 15) Գերհրախային կամ հնասիական լեզուներ, 16) Ամերիկեան լեզուներ, 17) Աւստրալիկեան լեզուներ, 18) Անյայտ լեզուներ, 19) Լեզուներու վիճակագրութիւնը և դասակարգումը, 20) Լեզուաընտանիքներու բնորոշումը, 21) Նախալեզուներու վերականգնումը, 22) Ընդհանուր նախալեզու:

1) Լեզուներու ցեղակցութիւնը: — Եթէ բազմատեղ ֆրանսերէնը խաղերէնի, սպաներէնի, բորթուկալերէնի, սուամներէնի, բրովանսալի և ռումանշի հետ, պիտի տեսնենք որ այդ լեզուներու բոլոր բառերն ալ իրարու չափազանց նման են: Օրինակ մը պիտի բաւէր այդ նմանութիւնը ակնհիւս գարձնելու: Այսպէս, «Աստուած այնպէս սիրեց աշխարհը, որ իր միաձին որդին տուաւն հասուածը՝ վերայիցեալ լեզուներով: —

Ֆրանսերէն. — Dieu a de telle manière aimé le monde, qu'il a donné son fils unique.

Իտալերէն. — Iddio ha tanto amato il mondo, che ha dato il suo unigenito figliuolo.

Ապաներէն. — De tal manera amo Dios al mundo, que ha dado á su hijo unigenito.

Բորթուկալերէն. — Deus amou o mundo de tal maneira, que deu o seu filho unigenito.
Ռումանշ. — Deis ha tant amâ il muond, ch'il ha det seis unigenit figl.

Ռուսներէն. — Dumnezu iubi lumea atât de mult, încât dete pe fiul seu unul născut.

Ի՞նչ է այս զարմանալի նմանութեան պատճառը: Պատմութիւնը կը լուսարանէ մեզ այս սոնչութեամբ: Հռովմէացիներու նուաճումով, լատիներէնը մտաւ Իտալիա, Գաղղիա, Ուկրաինա, Ռումանիա, Բորթուկալ, Բրովանս, և այդ երկիրներէն իւրաքանչիւրին մէջ անկախաբար և հնազանդ փոփոխուելով, առաջ բերաւ այդ լեզուները: Ուրեմն ֆրանսերէնը, իտալերէնը, սպաներէնը, բորթուկալերէնը, սուամներէնը, ռումանշը և բրովանսալը, որոնք այսօր իրրեք անշատ և անկախ լեզուներ գոյութիւն ունին, հռովմէացիներէն առաջ չկային: Անոնք ուշ ժամանակ յառաջացած լեզուներ են, ծագած միեւնոյն մօրէն՝ որ է լատիներէնը: Ահաւասիկ նոյն հատուածի լատիներէնը. — Sic dilexit Deus mundum, ut filium suum unigenitum daret. Նոյնպէս եթէ բազմատեղ գերմաներէնը, չուէտերէնը, նորվեկերէնը, դաներէնը, հոլանդերէնը և ֆրիզերէնը, կը տեսնենք որ այս լեզուներն ալ իրարու նման են և կը ծագին հին գերմաներէնէն: Ահաւասիկ նոյն օրինակը այդ լեզուներով: —

Գերմաներէն. — Also hat Gott die Welt geliebet, dass er seinen eingebornen Sohn gab.

Հոլանտերէն. — Alzoo lief heeft God de wereld gahad, det hij zijnen eeniggeboeren zoon gegeven heeft.

Ֆրիզերէն. — God hat de wrâld sa lleave, det hy syn ienichstberne soan jown hat.

Պանիերէն. — Saaledes elskede gud Verden, at han gav sin son den enbaarne.

Նորվեկերէն. — Saa har gud elsket verden, at han gav sin son den enbaarne.

Շուէտերէն. — Så älskade gud världen, att han utgav sin enföolde son.

Իսլանտերէն. — Svo elskaði guð heimin, að hann gaf son sinn eingetinn.

Այժմ, եթէ բաղդատենք լատիններէնը, սլաւերէնը, կոթերէնը, իրլանտերէնը, հին յունարէնը, ալպաներէնը, լիթուաներէնը, հայերէնը, տանսկրիտերէնը և պարսկերէնը, պիտի տեսնենք որ այս լեզուներն ալ իրարու հետ ունին ակնբայս նմանութիւններ, թէև ոչ այնքան շեշտուած որքան վերսլիշալները:

Ահաւաստիկ օրինակներ: —

1. — Մայր: — Ուանսկրիտերէն matār, զինտերէն mātār, հին պարսկերէն mātār, պահլաւերէն mat, պարսկերէն mādār, աֆղաներէն mor, յունարէն μάτηρ, μάτηρ, լատիներէն mater, հին բարձր գերմաներէն muoter, գերմաներէն mutter, հին սլաւոներէն mati, լիթուաներէն mótyna, լեթերէն mâte, Փին իրլանտերէն máthair, հին իսլանտերէն móðir, ալպաներէն motre և այլն:

2. — Տասն: — Ուանսկրիտերէն dāca, գնչուերէն desh, բուշերէն լասը, զինտերէն dasa, պահլաւերէն dah, քիւրտերէն deh, յունարէն δέκα, լատիներէն decem, կոթերէն taihun, հին բարձր գերմաներէն zēhan, գերմաներէն zeha, անգլերէն ten, հին սլաւոներէն deseti, լիթուաներէն dešimtis, հին իրլանտերէն deich, ալպաներէն djete:

3. — Դու: — Ուանսկրիտերէն tuvām, թոթարերէն tu, tuwo, զինտերէն tūm, tvām, tū, հին պարսկերէն tuvam, պարսկերէն tū, յունարէն τῦ, σῦ, ալպաներէն ti, լատիներէն tu, կոթերէն tu, հին բարձր գերմաներէն du, հին սլաւոներէն ty, լիթուաներէն tū, հին իրլանտերէն tū:

4. — Մեռնիլ: — Ուանսկրիտերէն mriya'te, զինտերէն miryeite, հին պարսկերէն amriya'ta, պահլաւերէն murtan, պարսկերէն murdan, լատիներէն morior, հին սլաւոներէն mreti, լիթուաներէն mir'ti, հին իրլանտերէն marb:

Նմանութիւններ նկատելի են ոչ միայն արմատներու և բառերու միջև, այլ նաև մասնիկներու, հոլովական և բայական վերջաւորութիւններու:

Ներկայ առաջին դէմքին համար: — Ուանսկրիտերէն a'dmi, լիթուաներէն édmi, հին սլաւոներէն jamī, յունարէն ἔδομαι, հայերէն ուսեմ, որոնք բոլորին մէջ կայ մ ձայնը:

Եթէ քննութեան ենթարկենք Միջերկրական շուրջ խօսուող լեզուները, ինչպէս ասորերէնը, փիւնիկերէնը, հրաբայերէնը, արաբերէնը, եթովպերէնը, և աւելի հետո՝ ասուերերէնը, բարեղոներէնը և քաղդիերէնը, վերահասու կ'ըլլանք որ այս լեզուներն ալ սերտ նմանութիւններ կը ներկայացնեն իրարու հետ: Օրինակ մը այս լեզուներէն:

Հինգ: — Ասորերէն Hamesh, hamsha, արաբերէն hamsa, հրաբայերէն hamesh, փիւնիկերէն hmsh, սապայերէն hmsh, եթովպերէն hames, ասուերէն hamshi:

Նմանութիւններու զանազան ձևեր կան: Իրօք, լեզուներու մէջ կան նաև պատահական նմանութիւններ: Որինակ, հայերէն Բուն բառը բուրգովի նման է չինարէն Բուն քանացած, քոտոս բառի հետ: Բայց այս նմանութիւնները կը սահմանափակուին միայն փոքրածիւ բառերու և ոչ թէ լեզուի ամբողջ խոսակցութիւն մէջ, մինչև հոլովումը: Եւստրահումը, մասնիկները և բառակազմական մասնիկները: Յեղակից կը կոչուին այն լեզուները, որոնք միեւնոյն ծագումը ունին: Գիտական բացատրութեամբ, լեզուներու ցեղակցութիւնը ըսելով կը հասկնանք այն պատմական իրողութիւնը, որով լեզու մը դարերու ընթացքին, ասորիանական փոփոխութիւններով անցած է վիճակէ մը ուրիշ վիճակի մը: Բոլոր այն մեծ ու փոքր լեզուները որոնք ցեղակից են, այսինքն միեւնոյն ծագումը ունին, կը կազմեն քննարկման մը: Պատկերաւոր բացատրութեամբ, իւրաքանչիւր ընտանիք ունի իր նախամայրը, զոր կը կոչենք նախալեզու և որ բոլորին ծնունդ տուողն է: Առէն նախամայր ծնած է մի քանի մայր լեզուներ, որոնք իրարու բաղդատմամբ կը կոչուին Բոյր լեզուներ: Այս քոյր լեզուները իրարմէ բաժնուելով և ապրիլով իրենց ուրոյն կեանքը, իրենց կարգին ծնունդ տուած են զանազան լեզուներու, որոնք նախորդներու հետ բաղդատելով կը կոչուին ճոր լեզուներ: Աստի, իրենց մէջ աճելով և զարգանալով, ծնած են բարբառներ և ենթաբարբառներ: Լեզուներու ցեղակցութեան ասորիանքը կարելի է պատկերացնել հետեւեալ աղբյւրով: —

1. —	ժողովրդ	Նախալեզու,
2. —		Մայր լեզու,
3. —		Նոր լեզուներ,
4. —		Բարբառներ,
5. —		Ենթաբարբառներ:

Ներկայիս, իւրաքանչիւր լեզուախումբէն կենդանի են ենթաբարբառներ, բարբառներ և նոր լեզուներ: Մեռած՝ բայց գիրքերու մէջ կենդանի են տակաւին զանազան մայր լեզուներ: Իսկ նախալեզուն բոլորովին զուրկ է գոյութենէ և լեզուաբանութիւնն է, որ հնարաւորութեան սահմանին մէջ զայն կը վերականգնէ: Աշխարհի բոլոր լեզուները տակաւին քննութեան չեն ենթարկուած: Լեզուաբանները, առհասարակ եւրոպացիներ ըլլալով, բնականաբար շահագրգռուած պիտի ըլլային միայն եւրոպական՝ և իրենց լեզուներուն ցեղակից լեզուներով: Այս կէտը անհրաժեշտ է մանաւանդ ծանօթէն անծանօթին երթալու սկզբունքին: Ապա թէ ոչ, գիտութեան համար հիւրի և օտարի, մեծի և փոքրի, թոյլի կամ ուժեղի խորութիւնն չկայ: Ամենէն անկարեւոր թուող կէտն անգամ, գիտութեան համար յանկարծ չափազանց մեծ կարեւորութիւն կը ստանայ: Մինչև հիմա եղած քննութիւնները երեան հանած են միայն մի քանի լեզուական ընտանիք, իսկ մնացեալները կամ բնաւ և կամ ըստ կարեւորութեան չեն քննուած, ինչպէս՝ Ափրիկէի, Աւստրալիոյ և Ամերիկայի բնիկներու լեզուները. ուստի անոնք կը կազմեն անուանական խմբակցութիւններ: Մանրամասնութիւնները ձգելով յաջորդ գլուխներուն, հոս կը թուենք իսկական և անուանական ընտանիքները: —

Ա. — Հնդեւրոպական ընտանիք, որ կը տարածուի Իսլանտայէն սկսեալ, Միջերկրականի հիւսիսային եզրերքով, մինչև Հնդկաստանի ծայրը:

Բ. — Սեմական ընտանիք, որ կը տարածուի Եթովպիայէն սկսեալ, Միջերկրականի արեւելեան եզրերքով, մինչև Պարսկաստան:

Գ. — Քամեան ընտանիք, որ կը տարածուի ամբողջ հիւսիսային Ափրիկէի մէջ:

Դ. — Ափրիկեան ընտանիք, որ կը տարածուի Սահարայէն մինչև Ափրիկէի հարաւային ծայրը:

Ե. — Հնդեւրոպական ընտանիք (Ափրիկէի հարաւը):

Զ. — Աւստրական ընտանիք, որ կը սկսի Մալայական կղզիէն, և Հնդկաց ովկիանոսի կղզիներուն վրայէն կը հասնի մինչև Ովկիանիոյ ծայրը:

Է. — Տրալիսեան ընտանիք, Հնդկաստանի հարաւային մասին մէջ:

Ը. — Անդաման ընտանիք, Հնդկաստանի արեւելեան կողմը:

Թ. — Զին-Թիպերական ընտանիք, Արեւելեան Ասիոյ մէջ:

Ժ. — Ակրո-Ֆինկական ընտանիք, որ կը տարածուի Եւրոպայի միջին և հիւսիսային մասերուն՝ Ֆինլանտայի և Հունգարիոյ մէջ, մինչև Ուրալեան լեռներու ասիական մասը:

ԺԱ. — Կովկասեան ընտանիք, որ կը տարածուի Կովկասեան լեռնաշղթայի երկու երեսները:

ԺԲ. — Ալթայական ընտանիք, որ կը տարածուի Միջին Ասիոյ մէջ, Ուրալեան լեռներէն մինչև Քաղաքական ովկիանոսը:

ԺԳ. — Ճափոն-Քուրեական ընտանիք, որ կը տարածուի Նոյն երկրներուն մէջ:

ԺԴ. — Ալթու (Ճափոնի հիւսիսը և Սախալինի մէջ):

ԺԵ. — Դեհիլուսիսային կամ հնասիական լեզուներ, որոնք կը տարածուին Սիպերիոյ հիւսիս արեւելեան մասին մէջ:

ԺԶ. — Ամերիկեան լեզուներ (հիւսիսային և հարաւային Ամերիկայի բնիկներու լեզուներն են):

ԺԷ. — Աւստրալիական լեզուներ՝ Աւստրալիոյ մէջ:

Առանցիկ զատ գոյութիւն ունին նաեւ առանձին լեզուներ, որոնք ոչ մէկ դասաւորութեան տակ կը մտնեն և կապ չունին որեւէ յայտնի լեզուի հետ, ինչպէս՝ պասկիերէնը, լիուրիերէնը, էպուսկիերէնը, նախահիլենական և փոքրասիական լեզուները՝ խալիբիէնը, կոսայիբիէնը, սուսիբիբիէնը, էլամիբիբիէնը և կանչուիբիբիէնը: Նկատի ունենալով անցեալի մէջ խօսուող քաղաքիկ լեզուներու կորուստը, անկարելի չէ ենթադրել որ այս անյայտ լեզուները վերջին մնացորդներն են առանձին առանձին ընտանիքներուն, որոնք գոյութիւն ունեցած են չորսն մը և խօսուած թերեւ շատ ընդարձակ տարածութեան վրայ: Սակայն,

լեզուներու ցեղակցութիւնը չ'ենթադրեր անպայման մարդաբանական ցեղացւոթիւն։ Լեզուաբանին համար լեզուներու ցեղակցութիւնը կը Նշանակէ միայն այդ լեզուներու ծագման միութիւնը, անկախ ազգերու ծագման միութիւնէն։

2) Հնդեւրոպական ընտանիք։ — Այս լեզուախումբը կը գրաւէ Իսլանտայէն սկսեալ մամուլը Եւրոպան՝ մինչև Հնդկաստանի ծայրը, նոր և նորագոյն գաղթականութիւններով կը լեցնէ արդէն Ամերիկան և Աւստրալիան, և կը սպառնայ կլանել նաև Աֆրիկէն։

Ռուսաստանը իբրև օրրան հնդեւրոպացիներու։ — Մեզմէ մէկ դար տառջ, գիտունները սկսան գրադիլ այն հարցով թէ ո՞ր եղանակով է հնդեւրոպացիներու հայրենիքը։ Ուզելով հիմնուիլ իբրև թէ բուն սկզբնաղբիւրին վրայ, քննեցին Զինա-Աւետան, որուն գլուխներէն մէկուն մէջ յիշատակուած են քանի մը աշխարհագրական անուններ։ Ասկէ եղրակացուցին թէ հնդեւրոպացիներու հայրենիքը կը գտնուի Հնդկաստանի հիւսիսային կողմը՝ Բամբիրի մէջ։ Բամբիրը 5000 մէթր բարձրութեամբ լեռնադաշտ մըն է և ունի շատ ցուրտ կլիմայ։ Աշխարհագրագէտները գայն կը կոչեն «աշխարհի կտուրը»։ Համաձայն այս հին գիտուններուն, հնդեւրոպացիները ծագած են ուրեմն այդ լեռնաշխարհին մէջ, աճած ու բազմացած, ապա գաղթած, մէկ կողմէն զէպի հարաւ՝ մինչև Հնդկաստանի ծայրը, իսկ միւս կողմէն գէպի արեմուտք՝ մինչև Իսլանտա, ապա՝ նոր Աշխարհ։ Նոր գիտունները չեն ընդունիր այս կարծիքը։ Զինա-Աւետան չէր կրնար երբեք յիշողութիւններ պահած ըլլալ այն հնագոյն շրջանի մասին՝ որ իրենցմէ 2000 տարի առաջ էր։ Հնդեւրոպացիներու հայրենիքը գտնելու ապահովագոյն միջոցը իրենց լեզուն է, զոր վերանայնալու են գիտունները։ Այդ լեզուն չի պարունակիր անունները հետեւեալ անասուններուն։ — փիղ, առիւծ, վապ, յովազ, ուղթ, ռնդիլիւր, և ոչ ալ անունները հետեւեալ օրայտերուն։ — բրինձ, ծախեղեղ, արմաւենի և այլն։ Սակայն այդ լեզուն կը պարունակէ ձիւն, սառոյց, անձրեւ բառերը և տարուան երեք եղանակները՝ գարունը, ամառը, ձմեռը, բայց ոչ առունը։ Այս բու-

լորէն կարելի է հետեցնել որ հնդեւրոպացիներու հայրենիքը ո՛չ սառն ցեղ, ոչ ալ այրեցեալ կամ տաք՝ այլ բարիխառն գոտիին մէջ կը գտնուի։ Կարեոր է նշել տալ թէ ձիւն, որ անձառթ էր Միջագետքի և Եգիպտոսի մէջ, ծանօթ էր հնդեւրոպացիներուն։ Զին Պարսկաստանէն Բաբելոն մտաւ 2000) տական թուականներուն Ն. Բ. և կոչուեցաւ սերբան էլ ու իսկ Եգիպտոս մտաւ Հիքսոսներու հետ։ Այս պարագաները ցոյց կու տան որ մեր փոքրած շրջանէն դուրս պէտք է հանենք նաև Եգիպտոսը և Միջագետքը։ Պիտի և որթատունկ չունէին հնդեւրոպացիները, որմէ կը հետեի որ Միջերկրականին շրջանէն աւելի վեր պէտք է բարձրանանք։ Արդարև հնդեւրոպացիներու հայրենիքը պէտք է փնտռենք Եւրոպայի կամ Միջին Ասիոյ շրջանին մէջ։ Հաւանաբար ան եղած ըլլայ Եւրոպայի միջին մասերուն մէջ, այսինքն Ռուսաստանի հարաւային տափաստաններուն կամ աւելի հիւսիս՝ Պալմիրի ծովի արեւելեան կողմը, արդի Լիբիոյ սահմաններուն մէջ։ Այսպէս կը մտածեն նաև մարդաբանները, որոնք Եւրոպայի մէջ երեք մարդու տիպարներ կ'ընդունին։ — homo nordicus = հիւսիսային մարդը, homo alpinus = ալպան մարդը և homo mediterraneus = միջերկրականեան մարդը։ Անշուշտ այս երեքէն առաջինն էր որ խօսեցաւ հնդեւրոպական լեզուն։ Այդ ցեղի մարդիկ նախ իշան Ռուսաստանի տափաստանները, ապա, քանի սառնային շրջանի սառոյցը կը բարձրանար, իրենք ևս բարձրացան Պալմիրի շրջանը։ Այսպէս, մարդաբաններ ուրախ են որ լեզուաբանները ձգած են արեւելեան ծագման հին կարծիքը և կ'ընդունին այժմ Եւրոպան իբրև հնդեւրոպացիներու հայրենիք։

Հնդեւրոպական ցեղերը, ժամանակ մը բնակելով իրենց նախահայրենիքին մէջ, գոյացուցած են զանազան ժամանակներուն զանազան գաղթականութիւններ։ Անառնան չի յիշատակեր հոս հիթիթական խումբը՝ որմէ չորս հազար շատ հաւանաբար հնդեւրոպական են — հիթիթերէնը, լուիթերէնը, բալթիկերէնը և աֆհենապրական հիթիթերէնը։ Հետեւաբար, այս գաղթականութիւնները կրնանք ստորաբաժնել հետեւեալ ձևով։ —

- Ա. — Հիթիթական ճիւղ,
 Բ. — Արիական ճիւղ,
 Գ. — Թոսարական ճիւղ,
 Դ. — Հայկական ճիւղ,
 Ե. — Կամբոջական ճիւղ,
 Ջ. — Փոնիգիթական կամ թրակո-փոն-գիական ճիւղ,
 Է. — Յունական ճիւղ,
 Ը. — Լիւրիկական ճիւղ,
 Թ. — Իտալական ճիւղ,
 Ժ. — Պալիկ-սլաւական (կամ լեթթո-սլաւական) ճիւղ,
 ԺԱ. — Գերմանական ճիւղ,
 ԺԲ. — Կելտական ճիւղ:

Լեզուական մերձաւորութեան տեսակէտէն զրտուած, այս 12 ճիւղերը կը բաժնուին երկուքի. այսպէս՝ արիականը, հայկականը, լիւրիկականը և լեթթո-սլաւականը որոշ կէտերով իրարու կը մօտենան, մինչ յունականը, գերմանականը, կելտականը և իտալականը կը մնան իրարու հետ, այսպէս օրինակ Ս չհականի արտասանութեան և որոշ բառերու գործածութեան մէջ: Ասկէ կը հետեի որ հնդեւրոպական նախալեզուն հնագոյն շրջանին ալ ունէր երկու հիմնական բարբառներ՝ արեւելեան և արեւմտեան. արեւելեանը այն է՝ որմէ յառաջացած է առաջին խումբը, իսկ արեւմտեանը այն՝ որմէ յառաջացած է երկրորդ խումբը: Կարելի է տեսնել թէ հնդեւրոպական գաղթականութիւններու թիւը որքա՞ն եղած է, և այդ հնագոյն ժամանակներուն որքա՞ն ժողովուրդ և լեզու կը պատկանէին նոյն լեզուախումբին: Եթէ մեզի ծանօթ են 12 ճիւղեր, պատճառ չկայ կարծիւր թէ այդ է բոլորը: Կրնան եղած ըլլալ ուրիշ հնդեւրոպական գաղթականութիւններ, որոնք կորսուած են առանց որեւէ հետք ձգիլու: Ճականելի մի քանի տարիներ առաջ, երբ Միջին Ասիոյ մէջ հետազոտութիւններ և պեղումներ չէին կատարուած, ոչ մէկ բան յայտնի էր թոխարիքէնի մասին, և թոխարիքէնի և անոր մօտ ցեղակից քուշերէն լեզուի գիւտը զարմանալի գիտաւ եղաւ: Աւելի մեծ անակնկալ մը եղաւ Կամբոջէնի գիւտը Փոքր Ասիոյ մէջ, առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքին, որ և բացաւ մեր առջև անցնալի գաղտնիքներու լայն գոտի մը և ընձեռնեց սպառաշնի հա-

մար լայն հեռանկարներ: Ոչինչ այնքան սովորական է որքան հնութեան մէջ ցեղերու և լեզուներու կորուստը: Կիտերը ժամանակ մը Արեւմտեան Եւրոպայի մեծ մասին տիրացած էին և արշաւած մինչև Փոքր Ասիա, այսօր հազիւ անոնց լեզուին մնացորդները գոյութիւն ունին: Նոյնիսկ քաղաքական և մշակութային մեծագոյն զարգացման հասած ազգեր կորսուած և անհետացած են աշխարհի երեսէն. նախկին ասորիստանցիները, բաբելոնացիները, եգիպտացիները, հռովմէացիները անուետ միայն գոյութիւն ունին այսօր: Այս տեսակէտէն, ցեղակից ժողովուրդները բացառութիւն չեն կազմեր: Յունաստանի մէջ տիրապետող լեզուն նախ յոնիական յունարէնէն էր. տորիականը եկաւ և զայն ջնջեց. ապա արիկեան ռամկօրէնը՝ զօյնէն եկաւ ջնջիւր տորիականը, եւ այլն: Ուրեմն, եթէ պատմական շրջաններուն տեղի ունեցած են ազգերու և լեզուներու այսպիսի նկատելի կորուստներ, մի կրնայ ըսել թէ հնագոյն ժամանակներուն որքան ժողովուրդներ, նոյնիսկ հնդեւրոպացիներու շրջանին որքան ուրիշ հնդեւրոպացի ժողովուրդներ չեն եկած, ապա նորերու մէջ ձուլուած անհետացած:

Հնդեւրոպական լեզուաբանութեան մասին Աճառեան միայն K. Brugmann-ը կը յիշատակէ — Grundriss der Vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, Բ. հրատ., Strassburg, 1897-1916. աւելցնել նաև H. Hirt, Indogermanische Grammatik, 7 հատոր, Heidelberg, 1921-1937. A. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes, 8րդ հրատ., Paris, 1937. L. H. Gray, Foundations of Language, New York, 1939. A. Walde, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, հրատարակուած J. Pokorny-ի կողմէ, 3 հատոր, Berlin-Leipzig, 1930-1939. J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern, 1949. C. D. Buck, A Dictionary of selected Synonyms in the principal Indo-European Languages, Chicago, 1949.

ԱՆՈՒՇՈՒԱՆ ՎՐԴ. ՋԴՋԱՆԵԱՆ
 (Շարունակելի՝ 6)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՆՔԵՐ

ՆԱՐԵԿԱՅ ՎԱՆՔ

Նարեկայ Վանքը կը գտնուէր Վանայ լիճին հարաւային կողմը, Ռէտունեաց գաւառի համանուն գիւղին գրեթէ կեդրոնը, փոքրիկ բլրակի մը վրայ: Ասողիկի համաձայն հիմնուած էր Ժ. Դարուն — մօտաւորապէս 935ին — և կը փայլէր գեղատաշտ պաշտօնապայծառ երգեցողովք և զրակուն գիտողօքը. — Դիրք Գ., Գլ. է., էջ 174:

ՌԱՋԻ ԵՐԿԱՆ ԵԿԻՂԵՑԻ, մին նուիրուած Ս. Սանդուխտի, որուն նշխարները կը պարունակէր, և միւսը՝ Ս. Աստուածածնի:

Նարեկայ Վանքը աւելի նշանաւոր եղած է իբրեւ ուխտատեղի քան իբրեւ մշակոյթի վառարան, ի բաց առեալ սկզբնական շատ փայլուն բայց կարճատեւ շրջանը: Վանայայրերէն յիշուած են հետեւեալները:

Ա. — Անանիոս Վրդ. Նարեկացի, 935? - 974?, հիմնադիր և առաջին վանահայր Նարեկայ Վանքի, նշանաւոր վարդապետ, և ուսուցիչ Գրիգոր Նարեկացիի. — Աղգապատում, յօդ. 791:

Բ. — Յովնաննէս Վրդ. Նարեկացի, 974? - 1005?, որդի Յուրով Անձնացիի (+ 962?), և աշակերտ Անանիա Նարեկացիի. — Աղգապատում, էջ 1144, 1146, Տաշեան, Ցուցակ Ձեռ. Վիեննայի, էջ 77-8:

Այս միջոցին Նարեկայ Վանքին մէջ մեծ համբաւ կը հասնէր Յովհաննէսի կրտսեր եղբայրը Գրիգոր Նարեկացի (951-1003), իբրեւ սրբական և հրաշագործ վանական և հզօր բանաստեղծ: Իր գլխաւոր երկերն են,

1. — Մեկնութիւն նրգոց նրգոյն Սողոմոնի, գրուած 977ին, Անձնացեաց Գուրգէն թագաւորին յանձնարարութեամբ:

2. — Պատմութիւն Ապարանից Ս. Խաչին գրուած 983ին, և ընծայուած Մովսէս Ստեփանոս Եպիսկոպոսին:

3. — Աղօթագիրք - Նարեկ — գրուած 1002ին, գործակցութեամբ իր եղբոր Յովհաննէսի. — Հմմտ. Աղգապատում, յօդ. 813:

Երկարատեւ լուսթիւնէ մը ետք Ժ. Դարու սկիզբները կը տեսնենք Սեփանոս Գրիշը, որ Նարեկ գիւղին մէջ կ'օրինակէ

1. — Աւետարան, 1415ին. — Բարսեղ զարեան, Աղուանից երկիր, էջ 247:

2. — Աւետարան, 1419ին, Տիկին Շնորհաւորի համար. — Լալայեան, Ցուցակ Ձեռ. Վասպուրականի, Թ. 145:

Եւ Աստուածատուր կրօնաւոր գրիշը, որ 1417ին, Նարեկայ Վանքին մէջ, կը ձեռնարկէ Գրիգոր Տաթեացիի Քարոզագրին ընդօրինակութեան. — Փիրղալէմեան, Նօտարք, Թ. 51, էջ 53:

Աւելի քան մէկ ու կէս դար կ'անցնի Նորէն և ապա կը հանգրվանէ Գրիգոր Եպիսկոպոսին, — գրչութեան արուեստը սորված Արսէն Կրօնաւորէն — որ 1574ին կ'օրինակէ մէկ Աւետարան տանուէր Դաւթի համար. — Հ. Հ. Ոսկեան, Վասպուրականի Վանքեր, Ա. էջ 197: S. Der Nersessian, A Catalogue of the Arm. Manuscripts, Dublin, 1958, p. 71:

Գ. — Միլնաս Վրդ. Վափանցի, 1705-7, նորոգած է Վանքը. — Սրուանձտեանց, Մանանայ, էջ 361: Ոսկեան, Ա., էջ 198-9:

Դ. — Յովնաննէս Վանահայր, 1707. — Ոսկեան, Ա., էջ 194:

Ե. — Բարսեղ Վարդապետ, 1787, կը շինէ ժամատուն և դարպաս. — Ե. Լալայեան, Վասպուրական, Նշանաւոր Վանքեր, էջ 24: Ոսկեան, Ա., էջ 199:

Զ. — Յարութիւն Վրդ. Տարօնցի, 1812, կառուցած է գանգակատուն մը. — Լալայեան, Վասպուրական, Նշանաւոր Վանքեր, էջ 25: Ոսկեան, Ա., էջ 193, 199:

Նոյն տարին Աղթամարի Յարութիւն Կաթողիկոսը կը կառուցանէ եկեղեցւոյ գմբէթը. — Լալայեան, Վասպ. Նշանաւոր Վանքեր, էջ 22, 25:

Դարձեալ գմբէթները կը նորոգուին 1843ին. — Ոսկեան, Ա., էջ 193:

Է. — Մկրտիչ Վարդապետ, + 1856. — Նօտարք, էջ 226:

Ը. — Յովսէփ Վրդ. Հիլանցի, 1856-66, Ս. Գրիգոր Նարեկացիի գերեզմանին վրայ մարմարոնէ խաչքար մը կը կանգնէ հանգրվան արձանագրութեամբ. — Ե. Լալայեան, Վասպ. Նշանաւոր Վանքեր, էջ 24:

Իր վանահայրութեան շրջանին, 1864

Սեպտ. 10ին, թիմական ժողով մը կը գումարուի, որ պաշտօնական կ'ընէ Աղթամարի Պետրոս Կաթողիկոսը և անոր տեղ կ'ընտրէ իսախանուր Եպիսկոպոսը. — Իգմիրլիան, Հայրապետութիւն Հայ. Ուր. Ս. Եկեղեց. 1881, էջ 1007:

Ժ. — Ելիսե վարդապետ, 1896ի Ջարգերուն ընթացքին կը սպաննուի Գաւառի բռնապետ քուրտ Գուլիսան Բէկի մարդոց կողմէ և Վանքը կը թաւառուի:

Ժ. — Յովնանեան վրդ. Յակոբեան, 1901. — Ընդարձակ Օրացոյց, 1901, էջ 411:

ԱՊԱՐԱՆԻՑ Ս. ԽԱՉ ՎԱՆՔ

Ապարանից Ս. Խաչ Վանքը կը գտնուէր Մոկաց սելթարչի Կարաւային կողմը, Մամրտանք գաւառի Ողկի և Ապարանք գիւղերուն մօտ: Հին եկեղեցին կը կոչուէր Ս. Կարապետ: Վանքը պատմութեան հորիզոնին վրայ նշանաւոր կը դառնայ Ժ. Գաւառուն. — Հմտ. Հ. Հ. Ոսկեան, Վասպուրականի Վանքերը, Գ, էջ 821—838:

Ապարանից Վանքի առաջնորդներէն և գրական մշակներէն սակաւաթիւն ածուցներ միայն ծանօթ են մեզի. կը ներկայացնենք ստորեւ ժամանակագրական կարգով և ամփոփ զիժերով:

Գաւառի Եպ. Մոկաց, ձեռնադրուած Անանիա Մոկացի Կաթողիկոսէն (541—965), կը հիմնէ Ապարանից Վանքը, կը համբաւուի սրբապետ Կեանքով, խոր ծերութեամբ կը ինքէ իր մահանացուն և կը թաղուի Ս. Կարապետ եկեղեցիին մէջ:

Սեփանոս Եպ. Մոկացի, եղբոր թոռ և յաջորդ Գաւառի Եպիսկոպոսի, կը շինէ նախ Ս. Ստեփանոս Նախավայրի եկեղեցին, և ապա Ս. Աստուածածնին հոյակապ տաճարը (983), նմանութեամբ Աղթամարի Ս. Խաչին: Կոստանդնուպոլսէն նուէր ստացած էր թանկագին խաչ մը, Կենայ Փայտի մասունքով, որուն ի պատիւ գրած պիտի ըլլայ «Սրբութիւն Սրբոց» սկզբնաւորութեամբ և Ստեփանոս ծայրանունով գեղեցիկ շարականը: Այդ առթիւ է որ Գրիգոր Նարե-

կացին ալ բանաստեղծական ոճով գրած է Ապարանից Խաչին պատմութիւնը և Ս. Խաչի ներքոյը, անոնց կցելով Ս. Կոյսին հաւանապ ներքոյը. — Հրատ. Մատենադարան, Վիեննայ, 1840, էջ 371—423, գրութիւնք, Կենեանք, 1840, էջ 371—423:

Վարդան Արեւիկապետ 1554 թուին կը յիշուի, իբրև առաջնորդ, Իգնատիոս Արեւիկայի կողմէ, որ քսուրք գրքը մը կ'օրինակէ անդ. — Ոսկեան, Գ., էջ 829:

Տէր Խումայ Տոբնիայ Արեւիկապետ, 1580—84. — Ս. Լաւայան, Յուլիան Զեռ, Վասպուրականի, էջ 691, թ. 289:

Իր առաջնորդութեան շրջանին Կիրակոս Կրօնաւոր օրինակած է Երկու Աւետարաններ, մին 1580ին. Խաչատուր Կրօնաւոր համար. (Ս. Լաւայան, Յուլիան, էջ 691), իսկ միւրը 1584ին. — Ոսկեան, Գ., էջ 831:

Սյո Ժամանակ Ապարանից Ս. Խաչին միաբաններէն էր Սիմէոն Վրդ. Ապարանցի (1550?—1615). ծանօթ տաղասաց, որ տաղաշարած է Ապարանից Ս. Նշանին պատմութիւնը, 1590ին. — Հրատ. Վաղարշապատ, էջ 129—141:

Սիմէոն Եպ. Ապարանցի (փոքր), 1611—64, որդի Կարապետի և Մովսէսի, աշակերտ Կալոյինց Կարապետ Վարդապետի (+ 1637). Սա կը հանդիսանայ շինարար առաջնորդ մը. հետեւեալ կը շինէ կամարակապ պանդոկ մը Ռաւաւտաց համար (1651), նոյնպէս կամարակապ սղարի մը (1660), և Ապարանից գիւղի եկեղեցին (1664). — Աղաւաղներ, Միաբանք, էջ 472—3: Ոսկեան, Գ., էջ 827:

Քանի մը տարի ետքը, 1673ին, Վարդան Սրէց, որդի քաջ քարտուղար Աւետարի, կ'օրինակէ Աւետարան մը. — Լաւայան, Յուլիան, էջ 944:

Դար մը ետքը, 1762 թուին, կը պատահի հրաշալի երեւոյթ մը: Ըստ յիշատակագիր Յովհաննէս զըլի, սերեւցաւ հրաշք սքանչելի Ապարանից Սուրբ Խաչի Վանքը, որ Նոր Կիրակին լոյսն յայտնապէս իջաւ ի վերայ սուրբ Խաչին մինչև Համարաբնոյթ, գիշեր և ցերեկ կայր ի վերայ սուրբ Խաչին. — Ոսկեան, Գ., էջ 837:

Ն. ԵՊՍ. ԵՈՒԼԿԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Բ

Ապրիլ 5, առաւօտան ժամը 10ին, Երուսաղէմի վանքում. կառավարիչը Պատրիարքարան դալով ամբողջ Միաբնակչության ներկայութեան յանձնեց երկու պաշտօնագիրներ Գերշ. Տ. Սուրեն և Գերշ. Տ. Հայրիկ Սրբադաննեան, և հրահանգեց որ Պատրիարքարանի բանալին երբ աւրին այս վերջնայն:

Սուրեն կը զննէր զայդ պաշտօնագիրներուն թարգմանութիւնը:

Համար 3886

1960 Ապրիլ 4

Գերաւանդ

Տ. ՍՈՒՐԵՆ ՈՒՔ. ՔԷՄՀԱՃԵԱՆ

Պատրիարքարան Հայոց, Երուսաղէմ

Ընդհանուր ապահովութեան և հանրային օգին համար որոշուեցաւ որ, վաղը առաւօտ երեւոթքի 5 Ապրիլ 1960 են սկսեալ, դադրեցուիք երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի Գործոց Վարչի պաշտօնէն, զոր կը կատարէի առժամայ կերպով:

Զայն հաղորդելով՝ կը ներկայացնեն Ձեզի իմ յարգալից շնորհակալութիւնս այն ջանքերուն համար, զոր դուք կատարեցիք ի ծառայութիւն Պատրիարքարանին, հակառակ Ձեր յառաջացեալ տարիքին: Մաղթելով Ձեզի երջանկութիւն և արեւտալութիւն,

յարգանաց հաւաստեօք

ՀԱՍԱՆ ԷԼ - ՔԷԹՊ

ԿԱՌԱՎԱՐԻՋ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ

Նախարարութիւն Ներքին Գործոց

Կառավարչատն երուսաղէմի, Երուսաղէմ

Համար 3882

1960 Ապրիլ 4

Գերաւանդ

Տ. ՀԱՅՐԻԿ ԵՊՍ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ

Պատրիարքարան Հայոց, Երուսաղէմ

Հանրային օգին սիրոյն որոշուեցաւ Ձեզ նշանակել երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի Ընդ. Գործոց Վարչի: Պարտք կ'իյնայ Ձեր վրայ կարելի փութով և Պատրիարքարան կանոններուն համաձայն առնել անհրաժեշտ եղող բոլոր փայտեր և միջոցներ երու-

սաղէմի Պատրիարքական քափուր Աթոռը օժտելու նոր Դահլիշով մը:

Ձեզի յաջողութիւն մաղթելով սոյն պաշտօնին մէջ, կը յուսամք քեւարդարութեան, հաւատարմութեան և եղբայրութեան ոգին, և իսկական օտը նպատակաւոր կ'ըլլաք պիտի ըլլայ Ձեր բոլորին, և քեւարգականորէն և բարեացակամութիւնը հառաւակաց պիտի ըլլայ առէն անոնց որ կը գնուին Պատրիարքարանի մէջ:

Հանձնել ընդունիլ յարգանքներու

ՀԱՍԱՆ ԷԼ - ՔԷԹՊ

ԿԱՌԱՎԱՐԻՋ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ

Պ. Խ. — Երուսաղէմի վանքում. Փոխ-կառավարիչը, 1956 Հուլիս. 10ին, Պատրիարքարանի բանալին երբ, առնելով Տեղապահի ֆոխանորդ Գերշ. Տ. Հայրիկ եպս. Առաջնաւորէն. յանձնած էր Գերշ. Բաշեմուր Տ. Սուրեն եպս. ՔԷՄՀԱՃԵԱՆԻ:

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր

Երուսաղէմ, 12 Ապրիլ 1960

Ն. Ս. ՕՆՈՒԹԻՒՆ Տ. Տ. ՎԱԿԳԷՆ Ա.

Կարգադէկտ Ամենայն Հայոց

Ս. ԵՐԱՊԺԻՆ

Ս. Զատիկի հրաշափառ օրին առթիւ, յանուն մեր, Ս. Յակոբեանց Միաբնակչութեան և Յարգանքի հայ համայնքին, կը ներկայացնենք Ձերդ Ս. Օծուրեան մեր յարգալից շնորհաւորութիւններ և կը մաղթենք Ձեզ երկար և բարգաւաճ կեանք և յառաջելութիւն, Մայր Աթոռին հաստատութիւն և Հայոց Ս. Եկեղեցիին ոյժ և միութիւն:

ՀԱՅՐԻԿ ԵՊՍ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ

Փոխանորդ Տեղապահի

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարան

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Ուր. 1 Ապրիլ. — Նախատեսակին ի Ս. Յա-
կոբ Նախագահաց Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպոս:

● Շր. 2 Ապրիլ. — Ս. Գր. Լուսաւորի Մուսն
ի վիրապ տանին առիթով, Ս. Պատարագ մատուց-
ուցեալ Մայր Տաճարի առանդատան Ս. Լուսա-
ւորի յանդիման վրայ: Պատարագին էր Հոգշ. Տ.
Մեղրապ Վրդ. Տեփոյեան:

— Կէսրէ վերջ, Հոգշ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Գա-
րիկեանի զխաւորութեամբ, Միաբանութենէն
մաս մը ինքնաշարժերով բարձրացաւ Ձիթենաց
լեռ, ուր Համբարձման Սրբատեղաշէն վրայ կա-
ռուցուած մեր վրանամատարան մէջ պաշտուեցան
երեկոյեան ժամերգութիւնն ու Նախատեսակը:
Իրիկնաղէմին կատարուեցան շնորհաման առա-
ւօտեան ժամերգութիւն, ապա մատուցուեցաւ
Ս. Պատարագ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշա-
ւան Վրդ. Ջըլշանեան: Արարողութիւնները ա-
ւարտեցան քիչերուն մօտ 11ին:

● Կիր. 3 Ապրիլ. — Գալոսեան: Առաւօտուն,
Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպոս. Գէմհանեանի զխա-
ւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժերով
բարձրացաւ Ձիթենաց լեռ և շրջապատում
մուտք գործեց Համբարձման Սրբատեղիին՝ ուր
մեր վրանամատարան մէջ հանդիսուոր Ս. Պատա-
րապը մատուց Հոգշ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուկ-
եանի եպիսկոպոսական խորհի զլուսի: Գարուցեց
Գերշ. Տ. Անուղիկ Եպոս. Ղազարեան, յայտնելով
Թէ ամէնք ալ եկեղեցիայ ենք փորձութիւններու
սրտեցմէ կրնանք յաղթաբարութիւն, Սակայն պէտք
է չլուսաւորուիլ ու վերականգնելու փորձեր ընել:
Քարողէն ետք կատարուեցաւ հոգեհանդատան
հանդիսուոր պաշտօն՝ նորոգ հանգուցեալ Ս. Էլ-
մարանի Միաբան Տ. Վահան Արքեպոս. Կոստան-
եանի հոգաւն համար:

● Եշ. 7 Ապրիլ. — Իրիկնաղէմին, Մայր Տա-
ճարին մէջ պաշտուեցաւ Մեծ Պահոց Նիկեացէի
վերջին ժամերգութիւնը:

● Ուր. 8 Ապրիլ. — Առաւօտուն, Մայր Տա-
ճարին մէջ պաշտուեցաւ Մեծ Պահոց Ալեքապոլի
վերջին ժամերգութիւնը:

● Շր. 9 Ապրիլ. — Յիսուակ յաւորեան Ղա-
զար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գըլ-
խաղի: Պատարագեց Հոգշ. Տ. Յովսէփ Վրդ.
Մամուր: Ս. Պատարագի ընթացքին, Ս. Թարգմ.
Վարժարանի լուսնադակ առանդութիւնն ու առ-
աւելանկան կազմը, ինչպէս նաև տարբեր վարժա-
րաններու հայ աւանդները ստացան Ս. Հաղոր-
դութիւն:

— Կէսրէ վերջ, Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպոս. Առ-
լանեանի զխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը
ճշգրտաբար մուտք գործեց Ս. Յարութեան

Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգու-
թիւնն ու Նախատեսակի մեր վերանամատարան մէջ,
Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց
այեցելութեան հանդիսուոր Թափօր Տաճարին
ներս: Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Ներսէս Վրդ.
Բաղդասար:

● Կիր. 10 Ապրիլ. — Ծաղկազարդ: Գիշերային
և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան
և Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան
Տաճարի մեր վերանամատարան մէջ: Պատարագին
էր Հոգշ. Տ. Մեղրապ Վրդ. Տեփոյեան: Ապա, Գերշ.
Տ. Հայրիկ Եպոս. զխաւորութեամբ, կատարուե-
ցաւ մեծահանգէս Թափօր Քրիստոսի Ս. Գերեղ-
եանին և Պատուաւորանշէն շուրջ, Թափօրականք
ի ներսն ունէին ձիթենաց և արմաւենաց առ-
տեր, իւր մեր Թափօրին կը հետևէին Ղապոյ և
Առուրաց Թափօրները: Ժամը 1ին, Միաբանու-
թիւնը շքերթով վերադարձաւ Մայրաքանդակ, ու
Հայաց Թաղի մուտքէն ընդ զխորհուրդ շարականը
երգելով բարձրացաւ Պատարագարան՝ ուր Գերշ.
Սրբաղանք Վարդանանքի տօնեց ու արձակեց
հաւատարեցաւ և ուխտաւոր ժողովուրդը:

— Կէսրէ վերջ, շքերդէն զարգարուած Մայր
Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Նախ Անշաւատան
և պաշտուեցաւ երեկոյեան ժամերգութիւն՝ հո-
գեղմայ շարականներով ընդմիջուած: Ապա կա-
տարուեցաւ Դոնըրացէքի որտադրու արարու-
ղութիւնը: Հանդիսութեանց կը Նախագահէր
Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպոս.: Այս առթիւ, Հոգշ. Տ.
Կիրեղ Վրդ. քարողեց, շնորհով բարեգործու-
թեան առաքինութիւնը, և կոչ ուղղեց որ յա-
ւատար պաշտամունքի, եկեղեցւոյ մուտքին՝ ի
նպատակ Աղանիկի Բաւաթարին զրուած պիտի
ներուեն Նախաւարուածութեան մասնակցին առա-
ւօտեան կերպով: Կարգացուեցաւ վարդապետե-
րու բացման մասնակցող բարեպաշտ ուխտաւո-
րաց սուսանացանիկ, որմէ ետք կատարուեցաւ
վարդապետներու բացման արարողութիւնը:

● Գշ. 12 Ապրիլ. — Աւագ երեւոյթի: Ըստ
սովորութեան, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս.
Յարութեան Տաճարի բակի մեր Ս. Յովն. Աւետա-
րանի մատարան մէջ: Պատարագին էր Հոգշ. Տ.
Անուշաւան Վրդ. Ջըլշանեան: Ապա կատարուե-
ցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այեցելութեան
հանդիսուոր Թափօր Տաճարին ներս: Թափօրա-
պետն էր Հոգշ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Գարիկեան, որ
Թափօրի իւրաքանչիւր հանդուստանին ուխտաւո-
րաց տուաւ բացատրական քարոզներ:

● Եշ. 14 Ապրիլ. — Աւագ Հիմեպարի: Առա-
ւօտեան ժամերգութեան աւարտին, Մայր Տաճա-
րին մէջ կատարուեցաւ Վարդ Ապաշխարողաց:
Ապա, կարճ զարգեղ մը ետք, մատուցուեցաւ
հանդիսուոր Ս. Պատարագ՝ Աւագ Սեղանի վրայ:
Պատարագին էր Գերշ. Տ. Անուղիկ Եպոս.: Կար-
գացուեցաւ Ս. Բարսեղ Հայրապետի Հաղորդու-
թեան ծառը, քերականցորէն վին և ինչիչ խրատ-
ներով ինչ Մեծ Թիւով հաւատարեցաւ մաս-
նակցեցան Հաղորդութեան Ս. Խորհուրդին:

— Կէտօրէ վերջը, Մայր Ցաճաբարի մէջ, Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպիսկոպոսն ի նախադասութեամբ կատարուող խորհրդարանի քննարկութեան ժամանակ հայ էր խառն բազմութիւն ժողովուրդեան: Եկնդեւոր զասը լեցան էր օտար բաժնէրդեւորներ հերքեւորի և հրապարակներով, ընդ քսի և երեսնաղեւոր վտեմ. հառաւորներով, Վտեմ. Մաթաթարբը, Զինուորական Տեղամաստարբը, Ընդ. Ռազմականայեւոր, Ս. Տեղաբոյ Ռազմականայեւոր, հրկայտականայեւոր մարմիններ և կրթական ներկայացուցիչներ: Արարութեան ժամանակ մասքարի, ըստօրուրեան, Անկիլթեան Գերշ. Արքեպիսկոպոս, Եպիսկոպոսական ղգեմատարմամբ, Անպ Սեղանի բեմով, Անկիլթեան լեզուով կարգեւ Ս. Անտառանէն Ռազմականայ վերաբերեալ համարները,

— Ժամը հին, փոքր թափոր մը մեկնեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին (Ա. քառա Գրիգորեանի), աւր կատարուած է Ա. Աւետարանի ընթերցումներէ ետքը, թափորը գողցուեցաւ դպիշ տաճարի տակին մէջ գտնուող Ս. Զիմեոնի ծառը, թափորը ինչ զիմաւորքը վանուց Տեառուն՝ Հոգւոյ Տ. Անուշաւանի վրդ., որ, Ս. Ծառան առջև կատարուած Աւետարանի ընթերցումէն ետք խօսեցաւ քորող մը՝ վաճէրն տանիքներն ու քանի խռնուած քաղցամաքներն ու զոյգներն, տալով նաեւ խոյս վաճէրն պատմականորէն:

— Գիշերուան ժամը 7էն մինչեւ 12, Մայր Տա-
նարին մէջ կատարուեցաւ Քուսարման Կարգը
տարազանցիկ խորհրդաշարութեան: Հորշ, Տ.
Կիւրեղ վրդ., քարազգի մը վեր լանեց լաւցի Գի-
շերուան իրիկունգը Նշանաւորութիւնը:

● Ուր. 15 Ապրիլ. — Աւագ Ուրբաթ: Կէսօրէ չեր ժամը 12.30ին, Ս. Յարսէթեան Տաճարի մեր չերնամատրան մէջ կատարուեցաւ ճիւղելու թեան կարգը:

— Կէսօրէ վերջ ժամը 3ին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնեցաւ հանդիտաւոր «Թաղման Կարգ»ը Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. ի նախագահութեամբ:

[illegible]

հարկին յունական և հպակական բոլոր զանգերն եւ հըշնակներն, մինչ վարը, Ս. Գեորգիոսի չըբը չափակին մէշ, ընթիւնը կ'առնէ մեր եռագործ թափօրը, գլխաւորութեամբ Նոզշ. Լուսնահան Նոր՝ որ կը զըբը խորը եպիսկոպոսական: Թափ թափօրին կը նեւեռէ Ղլպառն և Ասորաւ: Մարտոններ: Սոցն մեծահանդէս արարողութիւնները տեսցին մինչև ժամը 2 Գ. վ., որքէնք Միաբանութիւնը չըբըթով համարայեալն զպիվ Մայրախանն Դուսթի բերդին դիմաց, Գեբշ. Սրբազանն է Նոզշ. Լուսնահանը զգեստաւորուցան: մինչ զպիվները սկսան Վրդիտառ Յարութաւ չարականը երբեքով յաւալանալ, թափօրը մուտը գործցց Մայր Տահար, ուր Աւետարանին ընթերցումով և օրհնութեամբ ներկայորդի արպիկանցան:

Ժամ մը ետքը, Մայր Տաճարին մէջ սկսաւ իրազայոյցի արարողութիւնը, որուն աւարտին, Աւագ Սեպտեմբերի 17-րդ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագը։ Ժամադրութիւնը Հոգ. Տ. Օնան Սեբ. Գաւգիսեան, Ազատ, Գեղշ. Տ. Նորայր եպօ. Նախագահեց Ս. Զատիկի նախատօնարին՝ որմէ ետք թաղային ժողովը զգեստաւորելի ե. երգեցողութիւնաբար բարձրացուց յանդէս տօնարին։

● Գեր. 17 Ապրիլ. — Ո. ՋԱՏԻԿ: Գիշերուան ժամը 2ին, Գերբը. Տ. Ասողիկ Եպս. յիմաւորութեան, Մեղանոթիւնը լուցնել լաւադրեմքով մեկնեցաւ Ո. Գարնիւնան Տաճար. Աւաւտեման ժամերգութիւնը մինչև «Հարց» պաշտօնացաւ Տաճարի մեր վերնամաստան մէջ. Ապա, Միաբան-Տաճարէն, զգեստաւորեալ. իշաւ Ս. Գերեզմանի շրջափակը, ուր կատարուեցաւ եռագրան մեծահանգէթ թափօր՝ Ս. Գերեզմանին և Պատանատեղ-ւոյն շրջը, նախադանթեան Գերբը Որբաւան շօր. Մեր թափօրի կը հետեւէին Ղպացի և Ասոր-ւոց թափօրները: Ս. Գերեզմանի դրան կատարուեցաւ մէկդատան: Կարե ղապրէ մը ետք մատուցուեցաւ օրտան: Ներդիւարք Ս. Պատա-րարք՝ Գրիտատի կենտառու Ս. Գերեզմանի վրայ, Պատարաղցի և քարղցի Գերբը. Տ. Նորայր Եպս., յեշտելով Գարնիւնան ղէպէին կարեւորութիւն, իրեն կ'մնաճարք քրիտառեպանան հաւատաքին Ս. Պատարաղի ներնայքին բազմաթիւ հաւատա-ցեալներ շարչորդուեցան: Վաքց վերադարձին, Միաբանութիւնը Գրիտառու Գարնան շարահան-երգելով բարձրացաւ Պատիւաբարան:

— Կէսօրէ վերջ, Մայրավանքի մեծ բակին մէջ տեղի աւնեցաւ Զատեական մեծ Վնդառասանը, յախադանութեամբ Գերջ. Տ. Հայրէկ Եպիսկ. Ի

● Բշ. 18 Ապրիլ. — Յիշատակ մեռելաց: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Մարտ Տառարի Աւագ Սեդակին վրայ մատուց Գեղը. Տ. Հայրիկի նպաստով: Ս. Պատարագի ժամբողջութենէն յետոյ, մէկ ժամ անողով կ'անար, ձայնսփռուեցաւ Յորդանանէն Հաշիմական Ռատրիկոյանէն, որով ընթացին Գեղը. Պատարագին Սրբազանը կարգայն հասանէ հայութեան աշուղտան Ս. Զատրիկ պատգամը՝ որ կ'երեւի Սիւնն Ներկայ Թիւն ոսկերէր:

Ս. Գատարազի երգացողութիւնները, ինչպէս նախորդող օրերուն, Կատարուեցան Ս. Թարգմանչաց երկ. Վարժարանի բարձրագոյն կարգերուն երկուսն աւանդներէն կազմուած խումբի մը կողմէ՝ զոր կը ղեկավարէր Հոգը. Տ. Արշակ Արշ. խաչատուրեան: Ս. Գատարազէն ետք Կատարուեցաւ եռադարձ մեծահնդէս թափօր Մայր Տաճարին մէջ, զլիակաւութեամբ Գերշ. Գատարազի Սրբազանին, որ, ամպօլփանի թակ, Կենաց Փայտի մատուցած կ'օրհնէր Տաճար խոնաւած աւետարար եւ հաստացեալ ժողովուրդի քաղ. մասիները, Թափօրակաւ Հայերի ի ձեռին ունէին որոց մատուցէնքը, Թափօրէն ետք երգուեցաւ ճանապարհորդ յատկան հաճեալ աւետարարաց բարի նշանադարձ մաղթելու եւ ճէր ողորմեալ: Ապա, Վերադարձ յարեաւ շարականը երգելով, Միաբանութիւն եւ ժողովուրդ բարձրացան Գատարազարանի մեծ դահլիճը, ուր Գերշ. Տ. Հայրիկ Նոյն, ներկաները Վաղարշապէսով օրհնելէ ետք, բաժնեց անոնց մէկականը Ս. Գատարազի Նշխար:

● Գշ. 19 Ապրիլ. — Գ. օր Ս. Զատիկ: Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մարան մէջ, Գատարազեց Հոգը. Տ. Վրթանէս Արշ. Գալայանեան: Ապա Կատարուեցաւ հոգեւանդատեան պաշտօն՝ բազմաթիւ խնդրամատոյց ուխտաւորներու նշխարներէն բաժնուած:

— Աւետան նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Հայրիկ Նոյն. Առաւմտման:

● Դշ. 20 Ապրիլ. — Աւետման Ս. Աւետմանման: Առաւմտեան, Գերշ. Տ. Առողիկ Նոյն. Ղազարեանի զխաւարութեամբ, Միաբան Հայերի ինքնաշարժերով իշան Գեթեմանի ձորը ու շրջապատած վճարեց Գործեցին Ս. Առաւմտածանայ Տաճար՝ ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազ մատոյց եւ աւար պատշաճի ճարտք մը խոսեցաւ Գերշ. Հանդիսապետ Նոյնը:

● Կիր. 24 Ապրիլ. — Նոր Կիրակի Յիշատակ նախապաշտոյց: Հանդիսաւոր Ս. Գատարազը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց, բոտ աւարութեան, Լուսանան Հոգը. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանան: Ս. Գատարազէն ետք, Գերշ. Տ. Հայրիկ Նոյն Նախագահութեամբ, Կատարուեցաւ հոգեւանդատեան հանդիսաւոր պաշտամունք՝ Աղօթեան եղանակ մեր մէջ միշտ նահատակաց հոգեկներուն համար: Հոգեւանդատեան կարգեր Կատարուեցան նաեւ Տաճարի դահլիճը՝ Երանան շնորհ Տ. Կիրեղ Գատարազի շիրմին վրայ, հին կրատան եւ Զած-Թաղի առում, գերեզմանաւայրերուն մէջ:

● Եր. 30 Ապրիլ. — Կեօրէ վերջ, Գերշ. Տ. Հայրիկ Նոյն. Առաւմտեան զլիակաւութեամբ, Մարտանքիները շրջապատածով մատուց Գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատեսակը՝ մեր վերնամարտուն մէջ. Ապա Կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբապետական պաշտօնական հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս. Թափօրակաւ եր Հոգը. Տ. Անուշահան Վրդ. Զղշանեան:

● Կիր. 1 Մայիս. — Աւետարանագրան (Կանաչ

Կիրակի): Գերեզմանի եւ առաւմտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Յարութեան, մեր վերնամարտուն մէջ. Ապա, Գերշ. Տ. Նորայր Նոյն. Գատարազ մատոյց օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը Բրիտանոս Ս. Գերեզմանին վրայ, քաղ. զեց աւար պատշաճի, եւ Ս. Գատարազէն ետք նախագահեց Ս. Գերեզմանին առջին Կատարուած Անուշահանին:

● Կիր. 3 Մայիս. — Կարմիր Կիրակի: Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնամարտուն մէջ՝ ժամարան եր Հոգը. Տ. Ներսէս Վրդ. Բապտիստեան, Գարդեց Հոգը. Տ. Մեարոզ Վրդ. Տեփոյեան, մեկնաբանելով Հին Կտակարանի հեղինակներուն ըրած պաշտօնականները Մեհայայի մասին:

● Կիր. 15 Մայիս. — Տօն Երեւմտեւ Ս. Սալիմ: Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Գատարազիէն եր Հոգը. Տ. Փառէն Արշ. Աւետիքեան: Գարդեց Գերշ. Տ. Առողիկ Նոյն, քննարան ունենալով օրուան հայաւարաններէն որ մարդապետութիւնն չէ իմ, այլ այնքան զորք, Բապտիստեան զիւն (Յովն. Է. 16): Ըսաւ թէ մինչ Երեւմտեան քանաւայապետներ իրենց խօսքին աւելի կշիռ տալու համար վկայութեան կը կանչէին Մովսէսը կամ ժողգրեւներէն մին, Բրիտանոս քաղաքը կերպով իր խօսքերը կը կրճ. Նաւարէր ուղղակի իր Հօր վկայութեամբ՝ օրուն կողմէ զրկուած վր աշխարհ. Աւագ Թորանին վրայ կը տեսնուէր իրա կանթեղներով զարդարուն Ս. Խաչին Նշանը:

ՊԵՏՏՈՒԿԱԿՆԵՐ

● Եր. 26 Մարտ. — Առաւմտեան ժամը 9.30 (Կիր. Գերշ. Տ. Նոյնի Սրբազան վերագործաւ վանք):

● Կիր. 27 Մարտ. — Կեօրէ առաջ ժամը 9.30ին, Խօսման Խառնաւանի (Էլ-Ֆիթի) տունին առթիւ, ի դիմաց Գատարազարանի, Գերշ. Տ. Առողիկ Նոյն. Ղազարեան, ընկերակցութեամբ Հոգը. Տ. Դաւիթ Արշ. Սահակեան եւ Տիար Կարպիս Նիդիկեանի, շնորհաւորութեան ցեաց ճաշաւոր վանք, Կատարազի, Ընդհ. Ստիկանապետին եւ վանք. Գաղաքապետին:

● Նշ. 27 Ապրիլ. — Գաղաքի Լիբանանեան նոր Ընդհ. Հիւպատոս Գր. Միշէլ Երուսաղ իր առաջին պաշտօնական այցելութիւնը տուաւ Գատարազարանին եւ ընդունուեցաւ Գերշ. Տ. Հայրիկ Նոյն. Տ. Հոգը. Հայրաբու կողմէ:

● Դշ. 13 Ապրիլ. — Առաւմտեան ժամը 10ին, Գերշ. Տ. Հայրիկ Նոյն, ընկերակցութեամբ Հոգը. Տ. Յովսէփ Արշ. Ղազարեանի եւ Տիար Կարպիս Նիդիկեանի, փոխ Գաղաքապետական ցեաց Լիբանանեան նոր Ընդհ. Հիւպատոսին:

— Կեօրէ առաջ, Հոգը. Տ. Դաւիթ Արշ. Սահակեան մեկնեցաւ Հայֆա, Ս. Զատիկ հանդի-

սուժեանց նախադանձուռ և վերադարձաւ Գշ. 19 Ապրիլին:

● Բշ. 18 Ապրիլ. — Կէսօրուան ժամը 12.30-ին, Ս. Զատիկ տօնին առթիւ Պատրիարքարան շնորհաւորութեան եկան քաղաքիս Վսեմ. Կառավարիչը, Վսեմ. Մեթապօրֆը, Ընդհ. Ոստիկանապետը և Ս. Տեղեւան Ոստիկանապետը:

— Կէսօրէ վերջ, ի պատիւ Ն. Վ. Վարչապետին, ինչպէս նաև Ս. Զատիկ տօնին առթիւ Ս. երկիր գտնուող զբոսաշրջիկներուն, Քաղաքիս Վսեմ. Կառավարչին կողմէ, Ազգաստոր պանդոկին մէջ տրուած թէյասեղանին ներկայ եղան Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. . Հոգւ. Տ. Յուսիկ Արք. և Տիար Կարպիս Հինգիսեան:

● Գշ. 19 Ապրիլ. — Առաւօտեան ժամը 9.30-էն սկսեալ, Ս. Զատիկ տօնին առթիւ, Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. Առաջնաւոր զիտաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շնորհաւորութեան զեանց Յունաց Ամեն. Ս. Պատրիարքին, Ֆրանչիսկեանց Գերշ. Կիւսթօնի և Լատինաց Ամեն. Ս. Պատրիարքին:

— Պարանոսութեան վերադարձն յետոյ, Ս. Զատիկ տօնին առթիւ, Պատրիարքարան յալըրգարար շնորհաւորութեան եկան նուեհեալները. — Յունաց Պար. Փոխանորդը. Ֆրանչիսկեանց Կիւսթօնի Փոխանորդը, Լատինաց Ամեն. Ս. Պատրիարքը, Դպտոց Գերշ. Եպս., Առաջնոց Պար. Փոխ. և Հապէշաց Գերշ. Եպս.՝ Իրինչ Միաբանութեան անդամներով, Անկիւրքան զոյգ Եպիսկոպոսները, Յոյն Կաթօլիկ Պար. Փոխ. և Լուսեռապաններու Երէցը, Օկոստա Վիթթօրիա Հիւսն. Գանոցի Տնօրէնը, Պապական Նուիրապը, Վսեմ. Քաղաքապետը՝ քաղաքապետական կազմով: Անչ զիտաւոր Ընդհ. Հիւպատոսը, Զբոսաշրջիկներու Կրտսենեակի Տնօրէն Պր. Լուիթի Մալգարայի և Մարտիթներու Գերշ. Եպս.՝ Երուսէ կ'ընկերակցէր Կիւրարար Ս. Երկիր գտնուող Սուր-Սայառայի Եպս. Գերշ. Ժօզէֆ Ժ. Խաւրի:

● Դշ. 20 Ապրիլ. — Կէսօրէ առաջ, Նոյն առթիւ, Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս., հետեւ ունենալով Հոգւ. Տ. Յուսիկ Արեղան և Տիար Կ. Հինգիսեանը, շնորհաւորութեան զեանց Անկիւրքան զոյգ Գերշ. Եպիսկոպոսաց և Պապական Նուիրապին, որմէ ետք, Հոգւ. Տ. Յովսէփ Վրդ. Վարդանեան, ընկերակցութեամբ մի քանի Հոգւ. Հայրերու, այցելեց Դպտոց, Հապէշաց և Մարտիթներու Գերշ. Եպիսկոպոսներուն, Առաջնոց և Յոյն Կաթօլիկներու Պար. Փոխանորդներուն և Լուսեռապաններու Երէցին:

● Բշ. 25 Ապրիլ. — Առաւօտեան ժամը 10-ին, քաղաքիս Վսեմ. Կառավարչի հեռաձայնային հաղորդագրութեամբ տրուած հրահրիլի ընդհանրելով, Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս., հետեւ ունենալով Տիար Կ. Հինգիսեանը, տեսակցութիւն մը ունեցաւ Վսեմ. Կառավարչին հետ, Պատրիարքարանի գործերու կապակցութեամբ:

— Երեկոյեան ժամը 6-ին, քաղաքիս Սվիս-Լիլ ընկերութեան անօրէնութեան կողմէ, ի պատիւ ընկերութեան Միջին Անեղքի (Լնդհ. Տնօրէն Պր. Անէն Վօլթի սարքաւած Բօքթլի Բարթիլի ներկայ

եղան Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս., Հոգւ. Տ. Գաւրիթ Արք. և Տիար Կարպիս Հինգիսեան:

● Գշ. 10 Մայիս. — Առաւօտեան ժամը 9.30-ին, օդային գծով և Ամենայն Հայոց Վեմ. Հայրապետի հրահանգով Ս. Աթոռ ժամանեց Եւրոպայի թեմի Կաթօլիկոսական Պատուիրակ և Փարիզի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Սերուրէ Եպս. Մանուկեանը, Գերշ. Սրբազանը Ս. Յովսէփեանց Տանաքի դատութեւնը Եւրոպայեանում առաջնորդութեան Մայր Տանար, ուր Ս. Գլխադրի մատան մէջ իր ուխտը կատարելէ ետք, եկեղեցւոյ առեւտնէն Միաբանութեան և ժողովուրդին հաղորդեց Ն. Ս. Օթոռութիւն վեմ. Կաթօլիկոսին հաղորդեց Ն. Ս. Օթոռութիւնը, ու կողմը բոլորին որ մտնան անցեալի տառի իրադարձութիւնները, ու միակամ տիրով և միացեալ ոյժերով նախընտրեալ ազգային-հոգեւոր այս Տան պայծառացեալ կապ Միաբանութիւնը բարձրացաւ Պատրիարքարանի մէծ զայնի՜ն՝ ուր Գերշ. Սրբազանը զիտաւորութեան ցաւ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. ի կողմէ, և ուր տեղի ունեցան տիրաւոր խօսակցութիւն և պատուաւորութիւն:

● Գշ. 11 Մայիս. — Առաւօտեան ժամը 10-ին, Նախապէս առեւտած ժամադրութեամբ, Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. Արաւելու և Գերշ. Տ. Սերուրէ Եպս. Մանուկեան պաշտօնական այցելութիւն տուան քաղաքիս Վսեմ. Կառավարչին՝ Կառավարչատան մէջ: — Գերշ. Սրբազանները վանական խնդրով Վսեմ. Կառավարչին ներկայացան նաև Գշ. 17 Մայիսի առաւօտեան ժամը 8.30-ին:

● Բշ. 16 Մայիս. — Կէսօրէ վերջ ժամը 4-ին, Ն. Վսեմ. Կերքին Գործաց Նախարարի հրահրելի ընդառնելով և Ն. Վեմ. Հիւսէյն Թազաւորի զէպի արտասահման կատարած առաքելութեւնէն Արքեպիսկոպոսի վերադարձի բարեբանութիւն առթիւ, Ամենայն զինուորական օդակայան զիտաւորութեան զեանց Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս., ընկերակցութեամբ Նորընտրի Առաջ Թաղարան Հոգւ. Տ. Օնան Արք. Գաղաթեանի:

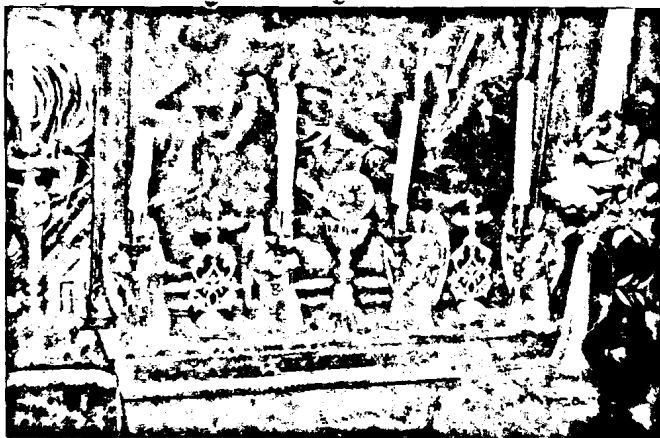
ԶԱՏԿԱԿԱՆ ՈՒՆՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ոչ ատարի թէ Հին և թէ Նոր Տոմարներու համաձայն Ս. Զատիկը կը հանդիպէր միևնույն օրը, այդ պատճառով Ս. Քաղաքը լցեալ էր ամենազգի ուխտաւորներու բազմութեամբ: Հայ ուխտաւորներուն թիւը կը հասնէր ութ հազարի, ուրնք կարելի էր ամեն օր տեղաւորութեան Վանուցս ընտելիլ սենեակներուն, և դպրոցներուն մէջ, մաս մըն ալ՝ իրաններու շտապի և Տնական օրերու Նոգեպարար հանդէսներով և Տնօրենեակն Սրբապետներու բարեպաշտիկ այցելութեամբ մեր ուխտաւորները միմեքեան զանաւորեալ և կրօնական ու ազգային նոր ու գեղեցիկ ներշնչութեամբ զօրացած վերադարձան իրենց տունները:

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՔՐԻՍՏՈՍԻ Ա. ԳԵՐԵՋՄԱՆԻՆ

Փարիզե՛ն Տիար Շաւարե Սեւոյեման, Քրիստոսի Ա. Գերեզմանին համար կը նուիրէ պրօնդէ արծաթազօծ եւ ոսկեզօծ զարդարանք սեղանիկ մը՝ բաղկացած չորս հրեշտակաւորէր պատկերներէ, երկու խաչանիւր զարդերէ եւ հազորդութեան Ա. Ալիին մը, բո-

Ս. Գերեզմանը, համաձայն աւանդական եւ իրաւական կարգին, բաժնուած է Հայ, Յոյն եւ Լատին յարանուանութիւններու միջեւ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը իր մասը զարդարած է կոմքեզներով, աշտանակներով, ծաղկամաններով եւ այլ եկեղեցական սպասներով:

լորը միասին հաստատուած պրօնդեայ արծաթազօծ պատուանդանի մը վրայ: Այս զարդարանքը մնալուն կերպով պիտի զարդարէ Քրիստոսի Ա. Գերեզմանին այն բաժինը՝ որ սեփականութիւնն է մեր եկեղեցիին. վասնզի

Այս առիթը կը յայտնենք մեր շնորհակալութիւնները մեծայարգ Նուիրատիին՝ իր բրած այս բանկապին նուէրին համար, ու կը մաղթենք Սեւոյեման գերդասանի անդամներուն եղանակ արեււոտութիւն:

ՇՆՈՐՀԱԿԱՆԻՔ

Բերդնէվի Հայոց Վանքի Տեսչութիւնը իր խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնէ Մեծայարգ Տիար Թարութիւն Խաչատուրեանի՝ որ նուիրեց 11 Յորդ. Տիմար՝ Վանուց երկաթէ ճաղերը ներկելու, ինչպէս նաեւ մաւաղու մը՝ իր հանգուցեալ հօր՝ Պայտեցի Արամ Խաչատուրեանի հոգոյն համար:

Կ'աղօթենք որ Աստուած յիշեալ ճշդեցեալին հոգին հանգչեցնէ եւ յոյսերուն մէջ:

ՄԱՍԲԻԷ ՎՐԴ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

Տեսուչ Բերդնէվի Հայոց Վանքի

**«ԱՌՈՆ»Ի ԽՄԲԱՎՊՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱՆ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

- Կեանքի մը կապումը — **Լևոն Մարտիրոսեան**: Նուէր Կ. Սխալէն: Պէյրուս, 1959, էջ 706:
Ընդհ. Տեղեկագիրներ եւ Հաշուեկիւրներ Հ. Բ. Ը. Մ. 1955, 1956 եւ 1957 տարեշրջան-
ներու — Փարիզ, 1958:
- Յալլը եւ Յալլեցիները — **Տրդատ Տրդատեան**: Նուէր Կ. Մարգարեանէ: Հրատ. Սերաս-
տիոյ Յազթ Գիւզի Հայրենից. Միութեան Վարչութեան: Պոսթըն, 1959, էջ 188:
Պատմութիւն Հայ Տոմարձայի (Ա. Հատոր) — Յովհ. Աւագ Սրկ. Տոմարձայի Թորոտեան
(Նուիրատու): Պէյրուս, 1959, էջ 838:
- Բիւրոյական Սնունկութիւնը եւ Իրաւ Դաւանկցութեան Ուղիք — **Խոսրով Թիւթիւնճեան**
(Նուիրատու): Պէյրուս, 1959, էջ 120:
- Գառնի Ալպով — **Դերենիկ Եպս. (Նուիրատու):** Պէյրուս, 1959: [1959, էջ 207,
Պրիմալի (Երաժշտական մը Օրագիրը) — Գր. Ա. Համարձուտեան (Նուիրատու): Փարիզ,
Լիքսաձը — **Ջաւէն Պալէտեան**: Նուէր Տրդատեան Պալէտեան: Իսթանպուլ, 1959, էջ 204:
Յուրմասեան — **Արրահամ Էօլմէսէկեան** (1901-1958): Նոր Հաճըն Մատենաշար Թիւ 2:
Նուէր Ենոր Հաճընէն: Պ. Ալլէս, 1959, էջ 127:
- Փոլոց մը Քերթուածներ — **Անահիտ Նազարեան** (Նուիրատու): Պէյրուս, 1959, էջ 59:
Անուէր Ե Թմկաբերդի Առումը (Պոէմ) — Յովհ. Թումանեան: Մատենաշար «Դէպի Լոյս»
Թիւ 5: (Նուէր Կրատարակչիներէն): Իսթանպուլ, 1959, էջ 48:
- Ազատարար Ինքնաւարձ — **Խաչիկ Ամիրեան** (Նուիրատու): Իսթանպուլ, 1959, էջ 93:
Կանոնագիր Նազովեցիի Եկեղեցւոյ — Պէյրուս, 1959, էջ 16: Նուէր Երուսաղէմի Հովիւ
Ե. Սթանպուլեանէ:
- Շամիրամ Եկեղեցի — **Լևոն Մարտիրոս**: Հրատ. Ե Նուէր Կ. Տօնիկեան Գրատան: Պէյրուս,
Օրացոյց (1960) Ս. Աթոռոյս: Նուէր Ս. Յակոբեանց Տպարանէն: [1959, էջ 222:
Եկեղեցիներու Համալսարանային Խորհուրդը — Համառոտ Տեղեկագրութիւն Ե. Հ. Խոր-
հուրդի Կեդրոնական Բանձնաժողովի Գործին, Ի Հոգոս, Յունաստան: Օգոստոս
1959: Երուսաղէմ, 1959, էջ 77: Նուէր Ս. Յակոբեանց Տպարանէն:
- Թէրանէն Մ. Հարաբէական կը Նուիրէ Ենոր Էջը Մատենաշարի 1-5 թիւերը:
Իսթանպուլի Բրոֆ. Քէօմիւրճեանի դոստորը կը Նուիրէ Իր Կանգուցեալ Կօր՝ Բրոֆ.
Գրիգոր Քէօմիւրճեանի 17 գործերը, Կաշուակալութեան Ե տոմարակալութեան մա-
սին (Թրքերէնով):
- Պէյրուսի Քրիստ. Զանից Գրատենական Նուէր ստացանք. —
ա) Դաւիթ եւ Գողթիս (Խատրերգթ. 1 արար) — Ս. Պապգալեան: Մարտի, էջ 32:
բ) Հեբրէական Քաջագործութիւնները — Թրգմ. Ս. Գալանճեան: Հրատ. Ե Տպարթ.
«Համազգային»: Պէյրուս, 1954, էջ 41:
գ) Մանուկներուն Հետ — Ա. Ֆրանկիւլեան: Պէյրուս, 1956, էջ 43:
- Թէրանէն ՏԿ. Արաքս Մակարեան կը Նուիրէ Երեանի Հայպետրատի Կետեալ Կրա-
ւ) Գրի Զարգացումը — Զ. Լուկուտկա: 1955, էջ 356: [տարակուսիւնները. —
բ) Հիւսիսափայլ Ամազիրը — Մ. Հ. Միսիմարեան: 1958, էջ 260:
գ) Հայ Լեզուաբանութեան Պատմութիւն — 1958, էջ 408:
դ) Սիլիոնի Վարդանանց Պատմութիւնը — Թրգմ. Ե ծանօթագրութիւններով Պրոֆ.
Դոկտ. Ե. Տէր Միսիմարեան: [Արրահամեան: էջ 164:
ե) Արաւ վիրապ Նամակ եւ Յուսիս Ֆրիան — Պաշտօնէրէնէ Թրգմ. Պրոֆ. Ռ. Թ.
զ) Հայրենի Կարգաւ — Նահապետ Բուլակ: 1957, էջ 345:
է) Հայ Դիւրը եւ Տպագրութեան Արուեստը — Գարեգին Լևոնեան: 1958, էջ 253:
ը) Ղեւոնդ Ալիսան — Նուագներ: 1957, էջ 105:
թ) Հայ Ժողովրդի Մշաւոյր Մշակոյթի Զարգացման Պատմութիւն (Ա. - ԺԴ. Դարեր) —
Պրոֆ. Դոկտ. Առաքել Գ. Առաքելեան: 1959, էջ 724:

Խոթանալու է՝ Տքթ. Վահէ Հինդլեան կը հռչարէ Կոմիտէի մասին:

- Իէ) Թեկնիկ Սիմիոն Արկածը: - ԻԸ) Պատկերասրահ Վահագնի:

THE NEAR EAST - William Yale. Ann Arbor, 1958, pages 481. Presented by «The

Armenian Mirror Spectator», U. S. A..

Miss A. T. Glass presents her published books:—

- A. T. Glass presents her published books. New York

International Finance Corporation presents:—

- ADDRESS BY Robert L. Gagner

Իլիան Լեզար ըլ Մէլիք Կը Նուիրէ. —

- THE DESERT OF LOVE Francis Moore

(Շարունակելի)

ՀԱՅՍՏԱՆԻ

ԿԱՅՐ ԶՈՒՅԱԿ ԶԵՆԱԳՐԱՑ

УРАЊЕ ЗУЧНОГЛАВЊЕ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

Կազմեց՝ ՆՈՐԱՅՐ ԷՊՍ. ՊՈԴԱՐԵԱՆ

Էջ ԺԶ + 331, զոյգ սիւնակ

Գ.ԻՆ 1 ՄՔԻՐՅԻՆ